

**EKONOMİK VE KÜLTÜREL SERMAYE SAHİBİ
SINIFIN 1980-2000 ARASI TÜKETİM PRATİKLERİ**

SİMA HAKKO LODRİK

110611026

**İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KÜLTÜREL İNCELEMELER YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI**

PROF. DR. LEVENT YILMAZ

İstanbul, Haziran 2013

EKONOMİK VE KÜLTÜREL SERMAYE SAHİBİ SINIFIN
1980-2000 ARASI TÜKETİM PRATİKLERİ

THE CONSUMPTION PRACTICES OF THE ECONOMIC AND
CULTURAL CAPITAL OWNERS' CLASS BETWEEN 1980 - 2000

SİMA HAKKO LODRİK

110611026

Tez Danışmanı: Prof. Dr. LEVENT YILMAZ.....

Jüri Üyesi: Prof. Dr. FERHAT KENTEL.....

Jüri Üyesi: BÜLENT SOMAY M.A.....

Tezin Onaylandığı Tarih: 26. 06. 2013

Toplam Sayfa Sayısı: 139

Anahtar Kelimeler (Türkçe)

- 1) Tüketim Pratikleri
- 2) Seçkin
- 3) Ekonomik ve Kültürel Kapital
- 4) Habitus
- 5) Tüketim Toplumu

Anahtar Kelimeler (İngilizce)

- 1) Consumption Practices
- 2) Elite
- 3) Cultural and Economic Capital
- 4) Habitus
- 5) Consumption Society

ÖNSÖZ

Çalışmam kendimi ve beynimi hala fazla genç hissettiğim bir dönemde korkusuzca girmiş olduğum yüksek lisans eğitim süresi ile bağlantılıdır. Kendimi çocuklarımdan daha genç öğrencilerin arasında onlar gibi olduğumu zannetmekle kalmayıp onlardan da beni genç görmelerini beklemek ne büyük ama gerçekleşmiş bir hayaldir.

Bu bağlamda beni aralarına kabul eden benimle her türlü sohbeti paylaşan, gerek Bilgi gerekse Şehir Üniversitelerinden tüm genç arkadaşlarıma müteşekkirim. Onlardan öyle farklıydım ki buna rağmen gerek onlar gerek ben, birbirimizle beraber olmaktan hiç rahatsız olmadık. Aramızda geçen onca hikayeden bir tanesi. Ders arasında trafikten şikayet ederken bir arkadaşımın “ayakta mı oturarak mı geldin” lafı sanki her şeyi çok iyi özetler.

Böylesi güç bir macerada benimle arkadaşlıklarını daha ileriye getiren yardımlarını esirgemeyen arkadaşlarımdan Ali ve Deniz Bedir, Ayşecan Aral, Ömer Vatanartıran, daha nicelerine ve hepsine iyi ki vardınız.

Tezimin gereği mülakat yaptığım, bana kıymetli zamanlarından vakit ayıran, anlayış ve içtenlikle her soruma cevap veren dostlarıma,

Yüksek lisansa başlamamda yardımlarını ve desteğini aldığım değerli Yard. Doç. Dr. Ecmel Ayrıl’a,

İlk günden beri yardımlarını benden esirgemeyen, tüm çalışmalarını arasında her an zaman ayırabilen bölüm asistanımız öğretim görevlisi Mesut Varlık’a,

Tüm deşifreleri derslerinin arasında, gerekirse geceleri çalışıp zamanında yetiştiren sevgili Simha Gila Benyakar’a,

Beni yalnız bırakmayan, cümlelerin altındaki doğruyu gösteren dostum Şerife Yorulmaz’a teşekkürü borç bilirim.

Bu zor yolculuğu eşim Erol Lodrik'in sessiz ve daimi desteği, anneciğim Ketty Hakko'nun duaları, rahmetli babacığım Vitali Hakko'nun öğretmiş olduğu sabır, direnç, öğrenme aşkım olmasaydı tamamlamam mümkün olmayacaktı.

Bauman'ın dediği gibi "Hayatı bilinçli bir şekilde yaşamının gösterilen çabaya değdiğini düşünen herkes için sosyoloji hararetle sıkılan bir yardım eli olacaktır." Yüksek lisans hayatımı şekillendiren, değişik dönemlerde derslerine girdiğim, her ihtiyacım olduğunda beni aydınlatan, ve her biri yeni bir ufuk açan tüm hocalarıma Prof. Dr. Ayhan Aktar, öğretim görevlisi Bülent Somay, Prof. Dr. Halil Nalçaoğlu, Dr. Saime Tuğrul Tavsık hocaların hem dersleri hem de destekleyici tutumları olmasaydı belki de bu tez yazılma aşamasına dahi gelmeyecekti.

Tez danışmanım Prof. Dr. Levent Yılmaz'ın sayısız ve sabır dolu görüşmelerden sonra, bana verdiği mülakat yapma fikriyle bugün cevabını bulduğum sorulardan oluşan tezimde, kendisine bu yolu bana açtığı için müteşekkirim.

İkinci danışmanım Prof. Dr. Ferhat Kentel hocanın cevapları, okuma tavsiyeleri ile tezin bütün bir bölümü gittiği yönden çekilip doğru şekillendi. Her şeyin doğru zamanda yapılabileceğini söyleyerek beni cesaretlendirmesi, iyiliği ve nezaketiyle hep aklımda olacak.

Bu uzun ve meşakkatli yolu, araştırma ve öğrenme isteğim olmasaydı hiç bir zaman tamamlayamayacaktım. Bu yolu bana açan çok kıymetli annem ve rahmetli babamın disiplinleri bana yol boyu yardım etti.

Tezimi aramızdan ayrılmış olan çok sevgili babacığıma, tüm bu sürede çok ihmal etmiş olduğum anneciğime, çocuklarıma ithaf ederken, torunlarım Serena, Rayna, Erol'a ve daha sonra dünyaya gelecek torunlarıma, istedikten sonra her şeyin mümkün olabileceğini, eğitimin yaşlı olmadığını hayatın bir öğrenme dünyası olduğunu anlamalarını dileyerek bırakıyorum.

SİMA HAKKO LODRİK

ÖZET

Artan tüketim ile bireyler “üretici” kimliklerinden daha çok “tüketici” kimlikleriyle anılır olmuşlardır. Değişen “ihtiyaç” anlayışıyla tüketim kavramının değiştiği tüketim toplumunda bireylerin nesnelere yoluyla kendini ifade ettikleri sosyologlar tarafından ifade edilmiştir. Toplumsal bağlam içerisinde anlamı olan tüketilen nesne ve tüketim biçimi ise rastgele oluşmamış, bireylerin ekonomik ve kültürel kapıallerinin hacmi ve yapısından etkilenmiştir. Yapılan çalışmalarda tüketimin daha çok istatistikî veriler yoluyla incelenmesi, bireylerin tüketim sürecinde etken olduklarını göz ardı ettiği için eleştirilmiştir.

1980’de izlenmeye başlanan neoliberal ekonomi politikaları, bir önceki ithal ikameci sanayileşme döneminden farklı toplumsal dengeler ve farklı kentleşme süreçleri ortaya çıkardığı gibi tüketim kalıplarını da değiştirmeye başlamıştır. Tüketimin teşvik edildiği, dışa açık büyüme politikaların ulusal sınırları silikleştirmeye başladığı bu dönemde hayat tarzı mefhumu önem kazanmıştır. Tüketilen nesne ve tüketim biçiminin belirlediği hayat tarzı toplumsal gruplar arasındaki farklılığın yansıması olmuştur.

Bu tezde İstanbul’da yaşayan, farklı mesleklerden, itibarlı, orta yaş grubundan, üst ve orta üst sınıfı kişilerin 1980 sonrası tüketim ve tüketim biçimleri incelenmiştir. Kullanılan niteliksel araştırma yöntemi bireylerin tüketim sürecindeki etkenlikleri ortaya çıkarmıştır. Bahsedilen seçkin grubun spor, yemek, tatil, seyahat, hobi, müzik, kültür gibi alanlardaki tüketim kalıpları 1980’lerde yaşanan ekonomik, toplumsal ve kültürel dönüşümden etkilenmeleri incelenmiştir. Ailelerinden aldıkları eğitimleri, kültürel ve ekonomik kapıallerinin zaman içerisinde değişen hacmi ve yapısı ise tüketim kalıplarında *ayrımın* oluşumuna dair bilgi vermektedir.

ABSTRACT

With the increasing levels of consumption, individuals are moving from an identity of “producer” to that of “consumer”. Sociologists have put forward the idea that with the change in what is viewed as “need” in this consumption society, we are seeing people express themselves through objects. In terms of social context it is seen that, what and how things are consumed is linked to amount and structure of economic and cultural capital. Consumption studies that used statistical data were criticized because of the disregard of consumer’s activity in the consumption process.

In 1980 with the introduction of neo-liberal economical politics, there was a move away from import substitution industrialization and a change in social balances that affected urbanization processes and consumption patterns. During this period in which consumption was encouraged along with politics aimed at diminishing barriers for global expansion, the value placed on the concept of lifestyle became more prominent. The types of objects consumed and the way in which they were being consumed began dictating the differences in life styles within society.

In this thesis I study consumption patterns of middle-aged individuals of different occupations, from upper and upper middle classes, living in Istanbul after 1980. With this qualitative study method, I revealed the activity of individuals in the consumption process. I also asses the effects of the changes in economic, social, and cultural variables during the 1980's on the consumption of individuals in categories such as sport, food, vacations, travel, hobbies, music and culture. Furthermore I look into the effects of the individuals’ education derived from their family, as well as cultural and economic capital on the changing consumption patterns found.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
GİRİŞ.....	1
1. KAVRAMSAL AÇIKLAMALAR.....	5
1.1. Tüketim.....	5
1.1.1 Tüketimin Sosyal Bağlamı.....	7
1.1.2 Tüketim Toplumu.....	8
1.1.3 Tüketim ve Postmodernizm.....	12
1.1.4 Tüketim ve Gündelik Hayat.....	16
1.2. Habitus ve Sosyal Çerçeve.....	27
1.3. Sınıf.....	30
1.4. Statü.....	33
1.5. Hayat Tarzı ve Pratikler.....	35
1.6. Ekonomik, Kültürel ve Sosyal Kapital.....	36
1.7. Tüketim Çalışmalarına Getirilen Eleştiri ve Öneriler.....	39
2. 1980 - 2000 ARASI TÜRKİYE’NİN SOSYOEKONOMİK DURUMU.....	47
2.1. Osmanlı İmparatorluğu’nda Modernleşme Girişimleri.....	48
2.2. Erken Cumhuriyet Döneminde Modernleşme.....	53
2.3. Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Ekonomi ve Tüketim.....	55
2.4. 1950’li Yıllarda Liberal Ekonomi Politikaları.....	59
2.5. 1950 Göç Dalgası ve Kentleşme.....	61
2.6. 1960 ile 1980 Arası Ekonomi Politikası: İthal İkameci Sanayi.....	64
2.6.1. İthal İkameci Sanayi Politikalarına 1973 Krizi’nin Etkisi.....	68
2.6.2. İthal İkameci Dönemde Tüketim.....	70
2.7. 1980 Neoliberal Dönüşüm.....	71
2.7.1. Yeni Oluşan Toplumsal Dengelerin Kentsel Mekana Yansıması.....	72
2.7.2. Yükselen Yeni Toplumsal Aktörler.....	75
2.7.3. 1980’lerin Kültürel İklimi.....	79
2.7.4. 1980’lerde Tüketim.....	83
3. 1980 SONRASI EKONOMİK VE KÜLTÜREL KAPİTAL SAHİBİ SINIFIN TÜKETİM PRATİKLERİ.....	87
3.1. Mülakatlara Dair Ayrıntılar.....	88
3.2. Toplumsal Konum.....	89
3.2.1. Eğitim.....	90
3.2.2. Çocuklarının Eğitimi.....	94
3.2.3. Kapital Formlarının Birbirlerine Dönüşümü.....	98
3.3. 1980 Sonrası Tüketim Pratikleri.....	100

3.3.1. Konut Tercihleri.....	100
3.3.2. Yemek Tüketimi.....	103
3.3.3. Hafta Sonu Tatil Değerlendirmesi.....	107
3.3.4. Kitap Okuma.....	109
3.3.5. Müzik.....	111
3.3.6. Sinema, Tiyatro ve Talk Show.....	113
3.3.7. Kültür Sanat Kuruluşlarına Üyelik.....	114
3.3.8. Spor.....	116
3.3.9. Tatil.....	118
3.3.10. Hobi.....	122
3.3.11. Giyim Tüketimi.....	124
SONUÇ.....	127
EKLER.....	132
BİBLİYOGRAFYA.....	137

GİRİŞ

Toplumda yaşayan bireyler kültürleri, yaşam pratikleri ve tüketim alışkanlıkları yoluyla birbirleriyle yakın veya uzak yerde konumlanabilirler. Farklı kapitallerin gündelik yaşam tarzları, sınırları kesin bir çizgiyle ayrılmamış görüntüler sunmaktadır. Dolayısıyla her ne kadar toplumsal gruplar arası sınırlar keskin şekilde çizilmemişse de, hayat şartlarından ve sunulan fırsatları değerlendirmeden kaynaklanan çeşitli sınıflar doğal olarak ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan farklı gruplar, birbiriyle alışveriş ilişkisi kurarak etkileşim halinde olmaktadır. Yaşanan sosyoekonomik ve kültürel değişiklikler nedeniyle her dönemde, sınıflar kendi içlerinde de değişim geçirmişlerdir.

2000 yılına kadar Türk toplumu farklı kültürel, sosyolojik, ekonomik etkilerle gelişmiş, değişimlere uğramış, iş adamları ve aileleri farklı etkileşimlerle farklı kimlikler almışlardır. Tarih boyunca çeşitli kimlikler alan çalışan toplum bireyleri 1980'lerin ortalarına gelene kadar, devletin uyguladığı ekonomik müsaadelerle şekillenmiştir.

Osmanlı toplumunda özellikle gayrimüslim azınlığın elinde olan ticaret, sanat, tıp ve tercümanlık Cumhuriyet'in kuruluşuyla el değiştirmeye başlamıştır. Devletin desteğini alan işadamları sanayide önemli adımlar atmışlar, yarattıkları iş kollarıyla o dönemdeki değişik boşlukları doldurmuşlardır. Dönemin yokluk ve varlıklarını yaşayan iş adamları tarihe yön veren yeni yaşam tarzları oluşturmuşlardır. İş hayatında oluşan tüm siyasi, sosyal, ekonomik olaylardan etkilenen kişiler, bu oluşumlardan faydalanmasını istifade etmesini bilmişlerdir. Toplumun başarılı simgelerini oluşturan iş verenler için ileri görüşlü olmak başarıya ulaşmalarında önemli bir araç olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında iş hayatına atılan bireylerin bir kısmı çok iyi eğitim almış, yurt dışında yüksek lisans okumuş, yabancı dil bilenler olmuşken, bir kısmı daha az eğitilmiş, ilkokul mezunu, ekonomik açıdan sıfır, hatta sıfırın altından gelen kişiler olmuştur.

1950’de Türkiye, taşradan şehre özellikle de değişimlerin merkezi olan İstanbul’a büyük göç yaşanmıştır. Bu döneme kadar sadece zengin veya yoksul, işveren veya işçinin örf ve adetlerini tanıyan şehirli köyden gelen bireylerin gelenekleriyle tanıştığı gibi onun emeğinin üretime olan katkılarından da faydalanmaya başlamıştır. 1970 ve 1980’lerin ikinci yarısına kadar devam eden iç ve dış göçler daha yoğun yaşanmış, göç edenler çekingenliklerini kaybetmiş, gittikleri yerlerde kendilerini göstermeye ve kendi kültürlerini yaymaya başlamışlardır.

1980’den itibaren neoliberal ekonomiye kendini bırakmış olan devlet, iş adamlarını kendi kararlarını almalarında serbest bırakmış, özel sektörü destekleyici kararlara imza atmış görünmektedir. 1980’li yıllarda Turgut Özal hükümete yeni bir soluk olan yurt dışından özellikle Amerika’dan getirdiği ekonomistler ve bankacılarla Türkiye’de bir imaj yeniliği yaratmıştır. 1980’lerin konjonktüründe yeni yükselen toplumsal aktörler meydana çıkmış, gençler giyimleri ve yemek içmeleri ile daha önce kurulmuş elit sınıf ailelerin yaşam tarzlarına benzer bir yaşam tarzı kurmaya başlamışlardır. 1980’lerin sonlarından itibaren yaşam tarzı farklılıkları yeme, içme ve hayatın tüm tüketim ürünlerinde artmıştır.

1980’li yıllarda devletin verdiği olanaklardan faydalanan iş adamı, statüsüne olumlu etkisi olacağını düşündüğü medya yoluyla kendini tanıtmaya, kendi özelinin duvarlarını yavaş yavaş yıkmaya başlamıştır. İş adamları topluluğu genişledikçe, farklı kültürel alışkanlıkları içine aldıkça, üst sınıf diye düşünülen ekonomik kapitali yüksek olan bireylerin oluşturduğu topluluğun üyeleri kendilerini toplumdan ayıştıracak yaşam tarzı arayışına geçmiştir. İstanbul’da kent de böylelikle değişime uğramış, yerleşim, eğitim, alışveriş mekanları farklılaşma yönünde ilerlemeye başlamıştır.

Ekonomide dışa dönük politikalar izlenmesi, gümrük duvarlarının yıkılmaya başlaması ile sanayi ve ticarete imkânların artması iş adamını yurt dışına açmıştır. Bu bağlamda yurt dışındaki sıhhat, eğitim, tüketim ve yemek alanlarında yenilikleri daha sıkı takip edebilme imkânları doğmuş,

küresel olma yolunda ilerleyen iş adamı kendi şehrinde turist rolünü üstlenmeye başlamıştır.

Bu araştırmada 1980 ile 2000 yılları arasında küresel gelişmelerin etkilediği toplumsal dengeleri, çeşitli mesleklerde çalışan, işlerinde itibarı olan kişilerin yaşam tarzı ve tüketimlerini inceliyorum. Portresini çizdiğim bireyler 1980'lerde oluşan ekonomik, kültürel, politik gelişmelerden etkilenmiş toplumun bireyleridir.

1940 ile 1955 yılları arasında doğmuş, ailelerinin ekonomik kapitaleri farklı, üst ve orta üstü sınıflarda yer almış, lise veya üniversite mezunu, en az iki yabancı dile sahip olmaları mülakatlarını yaptığım kişilerin ortak özelliklerini oluşturmuştur. İstanbul'da 1980 ortalarından itibaren çeşitli meslek gruplarında duayen sıfatını alabilen bu kişilerin kimisi duayenliklerini ailelerinden gelen işlerinin devamında göstermişlerdir. Bahsedilen topluluk bireyleri ile olan yakın ilişkim aralarındaki kodları anlamama yardımcı olmuş, bu çalışmanın şekillenmesinde içten bir bakış ile yaptığım gözlemlerim ve deneyimlerim etkili olmuştur.

Metodoloji

Bu çalışmada yöntem olarak tarama yöntemi ve niteliksel veriler ışığında bilgi elde etmek için mülakat, gözlem ve kaynak tarama teknikleri kullanılmıştır. Çalışmanın teorik kısmında kavramsal açıklamalar yapılmış, Türkiye'de 1980-2000 yılları arasındaki sosyoekonomik durum araştırılmıştır. Çalışmada yapılan kavramsal açıklamalar ve Türkiye'de 1980 - 2000 yılları arasında meydana gelen ekonomik, sosyal ve kültürel değişimler neticesinde, çalışmanın konusu olan seçkin veya burjuva kesimin nasıl etkilendiği, bu doğrultuda, yaşam pratiklerinde bir değişimin oluşup oluşmadığı, oluştuysa bunların nasıl olduğu, yaşamlarında nelerin değiştiği gibi soruların cevabı aranmış, bu sınıftan olan bazı isimler ile yapılan mülakatlar sonucunda elde edilen bilgiler doğrultusunda çalışmanın üçüncü bölümünde tartışma ve sonuç bölümü oluşturulmuştur.

Çalışmanın kavramsal açıklamalarında ayrıca Marx, Weber, Turner, Featherstone, Baudrillard, Lefebvre ve de Certeau'nun konu ile ilgili açıklamalarına değinilecektir.

Günümüz toplumlarında sosyal kimlikleri oluşturan süreçlerin üretimdeki ilişkilerinden ziyade tüketim süreçleri olduğu tartışması yapılmaktadır.¹Toplumu analiz ederken bireylerin üretici kimliklerinden daha çok tüketici kimliklerinin ön plana çıkarılmasının ötesinde bu çalışmada kişilerin tüketimleri toplumsal uzamdaki konumlarından bağımsız ele alınmayacaktır. Ancak tüketici kimliği de göz ardı edilmeyecek, kapital formlarının tüketimdeki etkileri gözlemlenmeye çalışılacaktır.

Bu çalışmada ayrıca çalışmanın konusunu oluşturan seçkin ya da burjuva sınıfın incelenmesinde, 1980 - 2000 yılları arasında Türkiye'de meydana gelen ekonomik, sosyal ve kültürel değişimler sonucunda bu sınıfın nasıl etkilendiğini belirten, bunu yaparken de kavramsal açıklamalar ve Türkiye'de yaşanan olaylar ile bağdaştırılan bir çalışma yapmak amaçlanmıştır.

¹ Rosemary Crompton, "Consumption and class analysis": *Consumption Matters: The Production and Experience of Consumption* içinde, yay. haz. Stephen Edgell, Kevin Hetherington ve Alan Warde, (Cambridge: Blackwell Publishers, 1996), s. 113.

Rosemary Crompton anılan makalesinde, sosyal kimliklerin oluşumunda son zamanlarda değişen istihdamın yapılması ve organizasyonun etkisini tartışmaktadır. Bu kitaptan yapılan çeviriler bana aittir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL AÇIKLAMALAR

Osmanlı'dan günümüze kadar olan süreçte toplum yapısı önemli ölçüde değişim göstermiştir. Küreselleşme ve gelişen teknoloji ile birlikte bu değişim hız kazanmıştır, değişim seçkin kesim için de kaçınılmaz olmuştur. Toplumun seçkin diye adlandırdığı kesim ailesinin kapitalleri yüksek, kendisi de iyi eğitim almış belirli bir yaşam tarzına sahip kişilerdir. Tüketim alışkanlıkları, özel zevkleri, öncelikleri, düşünceleri, kılık kıyafetleri, kısacası hayata dair her şey bu kesim için de değişmiştir. Yaşanan bu değişimlere paralel olarak çalışmada tüketim, tüketici, sınıf, statü kavramları gibi kavramların da incelenmesi gerekli görülmüştür. Bu nedenle çalışmanın bu bölümünde kavramsal açıklamalara değinilecek, bu doğrultuda Warde, Marx, Weber, Turner, Featherstone, Baudrillard, Bourdieu, Lefebvre, Goffman ve de Certeau'nun düşüncelerine yer verilecektir.

1.1. Tüketim

Tüketim son zamanlarda değişik bağlamlarda sıkça çalışılan bir alan olmuştur. Genellikle tüketimin sosyolojik analizleri Alan Warde'nin de ifade ettiği gibi, ticari tüketici kültürü ile hizmetlerin metalaşmasını ele alan çalışmalarda yoğunlaşmıştır. Ekonomistler daha çok tüketimin markette gerçekleşen servis ve malların para karşılığında değişimine, edinimine odaklanmışlardır.² Ekonomistler gibi mal ve servislerin edinimine bakan sosyologlar ise kaynakların eşitsiz dağılımı ve mal edinebilmenin toplumsal

² Alan Warde, "Afterword: The Future of the Sociology of Consumption": *Consumption Matters: The Production and Experience of Consumption* içinde, (Cambridge: Blackwell Publishers, 1996), s. 304. Bu makaleden yapılan çeviriler bana aittir.

sonuçlarını incelemişlerdir.³ Sosyolojik araştırmalar genellikle tüketim pratiklerini toplumsal bağlam içerisinde ifade etme işlevi olan birer gösterge olarak ele almışlardır.

Tüketimin çok çeşitli amaçları olduğu tartışılmıştır. Bunlar arasında kimliğin ifadesi, toplumsal kimliklerin birer belirtisi olduğu ya da sadece sosyal aktivitelere katılmak gibi amaçları olduğu tartışılmıştır. Daha önce de değinildiği gibi, tüketime bireysel açıklamalar getiren ekonomik çalışmalar genellikle sosyologlar tarafından *tüketiciyi* toplumsal bağlamdan ayırması sebebiyle eleştirilmiştir. Dolayısıyla tüketiciyi toplumsal uzamın dışında düşünmenin mümkün olmadığı gibi tüketimi de üretimde var olan ilişkilerinden bağımsız olarak ele almak, tüketimin eksik anlaşılmasına neden olacaktır. Ancak üretim ilişkilerini de Marx'ın tanımladığı gibi üretim araçlarına sahip olmak açısından incelemek tüketimin yeterince anlaşılmasına yardımcı olmaz. Weber'in sınıf konumlarını mülk sahipliğine göre ayırdıktan sonra, bu sınıf konumlarını da piyasaya sunulan hizmetin ve mülkün türüne göre çeşitlendirmesi, tüketim kavramının farklı açılardan anlaşılmasına yardım eder.

Bourdieu'nün toplumsal uzamda tüketim pratiklerini meslek gruplarına göre inceleme yöntemi, onu sınıf konumlarını ayırma açısından Weber'e yakınlaştırır. Zira Weber sınıf konumlarını, mülkiyete göre ikiye ayırdıktan sonra piyasaya sunulan malın ve servisin türüne göre ayırır. Ayrıca Bourdieu *ayırımı* yaratan tüketim pratiklerini kapitallerin hacim ve yapısına göre incelerken Marksist anlamda sınıf kavramını kullanmadığını ifade eder fakat herhangi başka bir kuramsal ayırmadan, örneğin cinsiyet ve etnisiteye dayalı bir kuramsal ayırmadan, kendisinin yaratmış olduğu mesleğe dayalı ayırımın Marx'ın sınıf kuramına daha yakın olduğunu da ekler.⁴

Pratikleri, meslek gruplarına göre ayıran Bourdieu, bu sınıflandırmanın kuramsal olduğunun gözden kaçırılmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Zira herhangi bir sınıflandırmanın dahi okuyanları *gerçek*

³ A.g.m., ss. 302-12.

⁴ Pierre Bourdieu, *Pratik Nedenler: Eylem Kuramı Üzerine*, Çev. Hülya Uğur Tanrıöver, (İstanbul: Hil Yayın, 2006), s. 25.

sınıf olarak algılama yanılığına düşürebiliyorken, kendisinin sınıflandırmış olduğu gerçek farklılıklara dayanan pratikler olması bu tehlikeyi daha da olası kıldığına dikkat çeker.⁵ Bourdieu, bu *kuramsal sınıfları* oluşturma imkânı veren toplumsal uzamda birbirine yakın meslek gruplarının özellikleri, yatkınlıkları ve zevkleri sebebiyle yakınlaşmaya daha çok eğilim gösterdiklerini belirtir. Ancak bu meslek gruplarının yakınlaşmalarının Marksist anlamda ortak amaçlar için harekete geçecekleri anlamına gelmediğini de ilave eder.⁶

Bazı çalışmalarda tüketim sadece hayatta kalmak için gerekli olan bir eylem olmasının ötesinde, kişilerin kimliklerini ifade edebildikleri, sosyal gruplaşmaların simgesi, sosyal ayrımın göstergesi olarak ele alınmıştır. Çalışmanın bu kısmında, bu temel döngüyü oluşturan üretim ve tüketim ilişkileri, çeşitli toplumsal gruplar tarafından kullanımı ve bu kullanımdan oluşan değişik etkilenmeler ele alınıp, farklılıkları tartışılacaktır.

1.1.1. Tüketimin Sosyal Bağlamı

Tüketim, toplumsal bir bağlamda gerçekleşmesi yönüyle anlam taşımaktadır. Gervasi'nin de tüketimin toplumsal bağlamdaki önemine dikkat çektiği ifadesindeki gibi, “tercihler rastgele yapılmaz, toplumsal olarak denetlenirler ve içinde gerçekleştikleri kültürel modeli yansıtırlar. Herhangi bir mal ne üretilir ne de tüketilir: Mallar, değerler sistemi açısından bir anlama sahip olmak zorundadır”.⁷ Bu görüşe paralel olarak Baudrillard da tüketimi “yapılandırılmış bir toplumsal alan” olarak tanımlayıp toplumsal bağlama oturtmakta ve ekonomistlerin tüketimdeki artışı markette gerçekleşen bir değişim ilişkisine indirgeyip tüketimin sınırsızca aşırıya kaçmasını mal ve gelirin çoğalmasına bağlamalarını eleştirmektedir.⁸

Baudrillard, tüketim alanını ekonomistlerin sosyal bağlam dışında ele almasını ve ekonomide tüketiciye getirilen bireysel açıklamaların, tüketiciyi

⁵ A.g.e., s. 23.

⁶ A.g.e., s. 24.

⁷ Jean Baudrillard, *Tüketim Toplumu Söylenceleri Yapıları*, Çev. Hazal Deliçaylı ve Ferda Keskin, (İstanbul: AyrıntıYayımları, 2012), s. 64.

⁸ A.g.e., s. 73.

toplumsal bağlamdan yalıtıldığı için eleştirmektedir.⁹ Baudrillard ekonomistlerin ve düşünürlerin tüketim alanını ortalama bir tip tüketiciye dayanarak istatistiki açıdan dağılım alanı olarak incelediklerini ifade eder. Bu tüketici tipini de Amerikan toplumunun büyük bir orta sınıftan oluştuğunu varsayarak oluşturduklarını belirtir ki, bu da tam olarak toplumsal alanda tanımlanması gereken tüketim alanını yanlış yerde tanımladıklarını ifade eder.

1.1.2. Tüketim Toplumu

Günümüz toplumunda artan tüketim farklı biçimlerde yorumlanmıştır. Baudrillard da artan tüketim ile şekillenen toplumu tüketim toplumu olarak nitelmiştir. Tüketim toplumunda tüketilen malların toplumsal değerlerinin ön plana çıktığını vurgulayan Baudrillard, tüketim toplumu kelimesiyle, günümüz toplumunda gerçek ihtiyaçlar ile sahte ihtiyaçlar arasındaki ayrımın kaybolduğunu ifade etmektedir. Bu ihtiyaçların oluşumunda üretim sisteminin oynadığı rolün altını çizerek “ihtiyaçların üretimin meyvesi” olduğunu ifade eder.¹⁰ Dolayısıyla birey, toplumsal olarak üretilmiş ihtiyaçlar sistemi içinde satın aldığı malları ve hizmetleri ihtiyacını karşılaması açısından değil, toplumsal anlamı ve kendisini temsil edip etmemesi açısından dikkate alarak seçer.¹¹ Dolayısıyla ihtiyaçların nesnelere çok değerleri hedef aldığı tüketim toplumunda, bireyin satın aldığı malın getireceği prestiji düşündüğünü söylemek mümkündür.¹²

Baudrillard, tüketim toplumunda tüketimin oluşturduğu mevkilendirmenin bir *dil* yarattığını ifade eder. Bu dilin nasıl oluştuğunu izah ederken Levi-Strauss’un tüketime toplumsal nitelik kazandırmanın “doğada olanı (tatmin, haz) muhafaza etmesi değil, doğadan koparken izlediği temel yol (onu kod, kurum, örgütlenme sistemi olarak tanımlayan şey)” olduğu ilkesine başvurur. Aynı şekilde tüketimin de “son kertede ihtiyaca ve hazzı değil, bir göstergeler (nesnelere/göstergeler) ve farklar

⁹ A.g.e., s. 64.

¹⁰ A.g.e., s. 79.

¹¹ A.g.e., s. 83.

¹² A.g.e., ss. 73-74.

koduna” dayandığını ifade eder.¹³ Bu göstergeler de iletişim dilini oluşturur. Malların ve nesnelere artık “toplumsal değerler ve mevkilendirme düzenini geçiren *kültürel* bir sistem” haline dönüştüğü bu toplumda bireyler için tüketimin zorunlu hale geldiğini belirtir.¹⁴ Zira tüketim toplumunda mallar ve nesnelere, iletişim için gerekli olan “dil” haline gelmiştir. Diğer yandan tüketimin bireyler arasındaki tek iletişim aracı olarak ele alınması eleştirilen noktalardan biri olmuştur. Bu bağlamda Campbell tüketici davranışlarını inceleyen çalışmalarda, tüketimin bireyin tek iletişim aracıymış gibi ağırlık verilmesini eleştirenlerden biri olmuştur.¹⁵

Baudrillard tüketim toplumunda oldukça ön plana çıkarılan hazzın, düşünüldüğü gibi bireylerin tüketerek haz alıp almamalarının kendilerine bağlı olmadığını, haz almanın temel bir yurttaşlık “görevi” olarak zorlama olduğunu, tüketicinin kendisini “haz almak zorunda olan şey” olarak düşündüğünü vurgulamaktadır.¹⁶ Baudrillard tüketim toplumunda kendini haz ve mutluluk almak zorunda hisseden bireye, tüketmediği zamanlarda mutluluk ve haza hakkı olmadığını ifade eder. Bunun da modern insanı “sahip olduğuyla yetinme ve toplumdışı olma riskleriyle” karşı karşıya bırakarak sürekli olarak tüketime teşvik ettiğini vurgular.¹⁷ Tüketim toplumunda “hazı ‘atlamak’” korkusuyla bireyin “merakı”nın ve her şeyi denemek isteminin sürekli canlandırılmasını da tüketime teşvik konusuyla ilişkilendirir. Bu nedenle Baudrillard’a göre, tüketim bireyin özgür bir etkinliği değildir, birey prestij ve değeri belirleyen düzenin zorlaması altında tüketir, çünkü tüketim malları birer gösterge haline dönüşmüştür.¹⁸ Baudrillard’ın tüketim toplumunda tarif ettiği toplumsal baskı altında tüketmek zorunda olan edilgen birey birçok eleştiri almıştır. Featherstone, bireyin tüketimini tamamen yönlendirilmiş bir etkinlik olarak ele almanın bireyin öznelliğini göz ardı etme açısından sakıncasına değinmiştir.

¹³ A.g.e., s. 84.

¹⁴ A.g.e., s. 85.

¹⁵ Warde, s. 304.

¹⁶ Baudrillard, s. 85.

¹⁷ A.g.e., s. 86.

¹⁸ A.g.e., ss. 85-86.

Lefebvre tüketim toplumu teorisyenlerinin tüketim toplumu ile sadece aşırı tüketimi var saymadıklarını, üretimin eskiden tüketiciye yönelik yapılmadığını, tüketim toplumuyla birlikte tüketicinin gereksinimlerinin önem kazandığını ifade etmektedir. Bu doğrultuda, Lefebvre tüketim toplumunda reklamların bireysel gereksinimlere yön vermesi açısından önem kazandıklarına dikkat çeker.¹⁹ Reklamlar kimi zaman tüketicilerde gereksinim oluşturmaya çalışırken tüketicinin ürün ile kişiselleşmesini vaat eder. Baudrillard da bu reklamlarda geçen kimi söylemlerin çelişkilerine değinir. Ürünlerin tüketiciye “kişiliğini *bulmuş olmak*”, “*hakikaten* kendin olmak” ya da “her zaman *olduğumdan daha fazla* kendimim” gibi ibarelerle kişiselleşme vaat etmesinin altında yatan varsayımları inceler. Eğer birisi isek, kişiliğimizi nasıl bulabileceğimizi, kendimiz isek nasıl “her zaman *olduğumdan daha fazla*” kendimiz olabileceğimizi sorgular.²⁰

Lefebvre tüketim toplumu kültürünün oluşmasının temelinde teknolojik gelişmelerin olduğunun söylenebileceğini ifade eder. Bununla birlikte Lefebvre, günümüz toplumu nasıl adlandırılmalı sorusuna da cevap aramaktadır. 1950'lere kadar başına bir sıfat getirilmeksizin “toplum” sözcüğü kullanıldığını ifade eden Lefebvre, daha sonra modern ülkelerde sınai üretimin artması sonucu “sanayi toplumu”nun kullanılmaya başlandığını belirtmektedir. Gelişen sanayi ve teknoloji ile birlikte bireylerin de tüketim alışkanlıklarında değişimler meydana gelmiş, tüketim toplumuna doğru yol alınmıştır.²¹

Lefebvre sanayi toplumunda teknolojinin önemini vurgulayan teorisyenlerin ortaya attıkları “teknoloji toplumu” adlandırmasının kısmi bir hakikati barındırdığını ama bunun da bu teorisyenlerin benimsediği hakikatten farklı bir hakikat olduğunu ifade eder. İçinde yaşadığımız toplumda teknolojinin belirleyici olduğunu, teknik nesnelerin yoğun tüketiminin estetizmle süslendiğini kabul eden Lefebvre, tekniğin toplumsal ve ekonomik açıdan belirleyici özerk bir faktör olarak görülmeye başlandığı

¹⁹ Henri Lefebvre, *Modern Dünyada Gündelik Hayat*, Çev. Işın Gürbüz, (İstanbul: Metis Yayınları, 2010), ss. 67-71.

²⁰ Baudrillard, ss. 93-94.

²¹ Lefebvre, s. 58.

anda yanlışa düşüldüğünü söyler. Zira tekniğin özerk bir belirleyici olarak görüldüğü noktada bu alanın devamı için gerekli olan teknokratların önem kazandığını ve bu topluma da “teknokratik toplum” demenin daha uygun olacağını ifade eder. Ayrıca teknokratların kurumlaşmak için kullandıkları araçlar da dikkate alındığında bu topluma “teknokratik-bürokratik” toplum demenin daha doğru olacağını savunur.²²

Baudrillard tüketimde aşırıya kaçmış olan günümüz toplumunu, iletilerin içeriğinden çok göstergeleri tüketen ve böylelikle gerçeği yadsıyan bireylerin yaşadığı topluluk olarak vurgulamaktadır.²³ *Tüketim praksisini* göstergelerin göstergesini tükettiğimiz medyada tanımlayan Baudrillard, bunu tüketim toplumumuzun davranışı olarak tanımlar. Tüketim toplumunun mutlak arayışı olan *mutluluk* bireyler tarafından kurtuluş olarak görülmeye başlanmıştır. Baudrillard tarihsel ve toplumsal incelemeler yapıp tüketim toplumunda önemli yeri olan mutluluk kavramının gücünü, *eşitlik söylenini* tazeleyen söylen olmasından kaynaklandığını ifade eder.²⁴ Her ne kadar tarihsel bakıldığında mutluluk kavramının *eşitlik söyleni* ile birlikte giden bir kavram olduğu ve büyümenin mutluluk ve eşitlik getireceği düşüncelerinin var olduğu görülse dahi Baudrillard bu sorunu ters yüz eder. Baudrillard “büyümenin kendisinin eşitsizliğin işlevi olduğunu” ifade eder.²⁵ Bu bağlamda, fazla mal üretimi ile oluşan tüketimin bolluk ve eşitlikçi bir ideoloji izlediğini düşünsek de Baudrillard bu görüşün tam aksi yönünü tespit eder ve üretimin yüksek olduğu büyüme toplumunu, bolluk toplumunun karşısına koyar.

Büyüme paradoksal olarak yapısal kıtlığın yeniden üretimine yaradığını ifade eden Baudrillard, büyüme toplumunu ayrıcalıklar üretme toplumu olarak görür. Ayrıcalıkların da kıtlık olmadan üretilemeyeceğini ifade eden Baudrillard büyüme toplumunda üretilen ayrıcalıklara dikkat çeker. Büyüme toplumunda malların yanı sıra ihtiyaçların da üretildiğini belirten Baudrillard, bu ikisinin üretim ritminin farklılaştığını altını

²² A.g.e., s. 63.

²³ Baudrillard, s. 27.

²⁴ A.g.e., ss. 47-48.

²⁵ A.g.e., s.53.

çizmekte ve büyüme toplumunda özerk ihtiyaçların olmadığını, büyümenin kendi ihtiyaçları olduğunu vurgulamaktadır.²⁶ Baudrillard, her ne kadar arabaların, otobanların bireylerin ihtiyaçlarını karşılıyormuş gibi görünse de bunların sistemin ihtiyacı olduğuna hatta eğitim, sağlık gibi en “rasyonel” ihtiyaçların dahi gerçek toplumsal anlamından çekilip, büyümenin ihtiyaçlarıyla bütünleştirilip, büyümenin içine çekildiğine, aslında büyüme toplumunda tatmin edilen şeyin insanların değil, üretim sisteminin kendi ihtiyaçları olduğuna vurgu yapmaktadır. Baudrillard, bu sebeplerden dolayı büyüme toplumunu bolluk toplumunun karşısına oturtur.²⁷

Baudrillard’ın çizdiği gibi büyüme toplumuna karşı bolluk toplumu resmine girmeden bolluk toplumunu değerlendiren Lefebvre ise bolluk toplumu diye adlandırılan ve bol tüketim ile özdeşleştirilen toplumların eksikliklerine dikkat çeker. Lefebvre, bolluk toplumu olarak adlandırılan Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa’nın yüksek sanayileşmiş ülkelerinde de aslında bolluk toplumu kavramının altını oyan “yoksulluk, maddi sefalet adacıkları”nın hala varlıklarını devam ettirdiklerini ifade eder. Hatta bolluk toplumlarında her ne kadar temel ihtiyaçlar karşılanmış olsa da “toplumsal” olarak ifade edilebileceğini söylediği diğer tür ihtiyaçların karşılanmadığını, bu sebeple de yeni yoksulluk türlerinin ortaya çıktığını ifade eder.²⁸ Bolluk toplumunda yeni “kıtlıklar”ın meydana geldiğini ifade eden Lefebvre mekânın, zamanın ve arzunun kıtlığının bu bolluk toplumu denilen toplumlarda oluştuğunu ifade eder.²⁹

1.1.3. Tüketim ve Postmodernizm

Günümüzde tüketimin artması ile tartışmalara katılan tüketim toplumu kavramının yanı sıra postmodernizm kavramı da sıkça tartışılan konular arasında olmuştur. Tanımı üzerinde birçok tartışmanın olması ve kesin bir tanımının yapılamaması ile birlikte postmodernizmin hiç var olmadığını öne süren görüşler de vardır. Postmodernizmi geçici bir moda olarak ele alan ve postmodernizm teorisyenlerin uydurmasıdır diyenlerin varlığını belirten

²⁶ A.g.e., s. 65.

²⁷ A.g.e., ss. 68-71.

²⁸ Lefebvre, ss. 64-65.

²⁹ A.g.e., s. 65.

Featherstone, bu yorumların kolaycılığa kaçmak olduğunu ifade etmektedir. Postmodernizm diye adlandırılan kavramı, kültürel ve estetik eğilimi, sanat ve mimaride, müzik ve sinemada, batı dünyasını sürükleyen, politik reaksiyon dalgasının bir yansıması olarak algılayan Featherstone, terimin popülerliğe ulaşmış olmasından ötürü ve sanat hareketlerinden ivme kazanıp kültürel değişmelerin bir kısmına hitap etmesinden dolayı sadece akademik bir terim olarak görülemeyeceğini belirtmektedir.³⁰ Bu nedenle geleneksel, modern ve postmodern kavramlarını ve hangi düzlemde ortaya çıktıklarını inceleyen Featherstone, postmodernizm ile tüketim kültürü arasındaki ilişkiyi ele almaktadır.

Farklı kişilerin farklı şekilde ele aldığı postmodernizm kimi zaman modernden kopuş ve çağ değişikliği anlamında kullanılmıştır.³¹ Featherstone'un analizine göre Lyotard ve Baudrillard postmodernizmi post endüstriyel bir hareket olarak ele alırlar. Featherstone, Lyotard'ın bazen dilini değiştirdiğini ve bu terimin kullanımlarında bazı değişiklikler yaptığını ifade eder. Featherstone, Lyotard'ın postmodernizmi bir kopuş olarak ele alırken son zamanlarda bu terimin modernin bir parçası olduğunu söylediğini vurgular. Lyotard postmodernizm kavramını "yalnızca bir ruh hali ya da zihinsel bir durum" şeklinde tanımlarken, Jameson ise postmodernizmi ayrı bir dönem olarak ele almak yerine kapitalizme bağlı olarak yorumlar. Ona göre postmodernizm, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kapitalizmin üçüncü aşaması, kapitalizmin kültürel egemenliği ve kültürel mantığıdır.³²

Featherstone, postmodernizmin sanat hareketlerinden yola çıkarak kültürel değişimlere yol açmasının toplumsal pratiklerdeki değişimin de habercisi olduğunu vurgular. Bu değişimde teknolojinin ve enformasyon biçimlerinin merkezi bir güç oluşturdukları bir düzene geçmesinin yeni kültürel araçları önemli bir mevkiye kavuşturduğunu ifade eder.³³ Zira bilgi

³⁰ Mike Featherstone, *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, Çev. Mehmet Küçük, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1996), s. 19.

³¹ Featherstone; Baudrillard, Lyotard ve Jameson'ın yazılarında postmodernizm çağ değişikliği şeklinde ele aldıklarını sezdiğini ifade ediyor.

³² A.g.e., s. 23.

³³ A.g.e., s. 22.

ve kültürün, üretim, aktarım ve yayılımı konusunda yeni kültürel araçlar önemli bir rol oynar.³⁴ Dolayısıyla Featherstone, tüketim kültürünün yaygınlaşması esnasında bu kültürün üreticilerine ve bu kültürü aktaranlara büyük önem verir.

Tüketim kültüründe simgesel ürünler denilen bireylerin kullanım değerinden ziyade, toplum içinde ürünün ifade ettiği anlamı için satın aldıkları malların tüketimi artmıştır. Simgesel ürünlerin Batı toplumlarında bu şekilde aşırı arzı “kültürel başboşluk” ve “sınıflandırmaların bozulması” hakkındaki tartışmaları beraberinde getirdiğini ifade eden Featherstone bu tartışmaların “kültürel sorunları” ön plana çıkardığını ve bu aşamada kültür, iktisat ve toplum arasındaki kavramsallaştırmanın önem kazandığını ifade etmektedir.

Featherstone üretimin tek amacının tüketim olduğu fikrinin ve tüketicilerin de tüketerek doyumlarını çoğaltmaya çalıştıkları gibi klasik ekonomistlerin fikirlerinin kabul edilmesinin yirminci yüzyılın neo-Marksistlerinin tüketimin medya ve reklam yoluyla kontrol edilmesine yoğunlaşan literatürünü destekleyecek fikirler olduğunu ifade eder. Frankfurt Okulu’ndan Adorno ve Horkheimer’in kültür endüstrisi ile kültür, sanat ve boş zaman uğraşlarının şekillendirildiğini, kültürün yüksek değerlerden ziyade piyasanın amaçlarına yenik düştüğü ve değişim değerini ön plana çıkardığını ifade eder. Burada da “yüksek kültürün en iyi ürünlerinin” vaat ettiği mutluluk ve doyumun, manipüle edilebilen kitleyi doğurduğunu belirtmişlerdir.³⁵ Dolayısıyla Featherstone kitleler tarafından tüketilmeye başlanan bu ürün tüketimiyle “özel tüm farklılıkların, kültürel geleneklerin ve niteliklerin” niceliklere dönüştürüldüğünü savunabileceğimizi ifade eder. Fakat bu kabullenimlerin kapitalizmin “yeni kültür sorunu” denilen sorunlara cevap veremediğinin altını çizer.

Featherstone tüketim kültürü içerisinde üslubun önem kazandığına vurgu yapmaktadır. Postmodernizmde hayatın bir sanat eseri olması gerektiği düşüncesinin ortaya çıktığı ve hayatın estetikleştirilmesi gerektiği

³⁴ A.g.e., s. 14.

³⁵ A.g.e., s. 38.

düşüncesinin yaygınlaştığına vurgu yapmaktadır. Weber'in yan anlamda statü gruplarına gönderme yaptığı hayat tarzı teriminin, günümüzün tüketim kültüründe daha çok bireyselliği ve kendini ifade etmeyi çağrıştırdığının altını çizmektedir. Bu sebeple, Featherstone tüketim kültürünü kamçılayan bir terim olarak hayat tarzının üslupçu bir öz bilinci çağrıştırdığını ifade eder. Ev, araba, kıyafet artık bireyin beğenisi ve üslubunu ortaya koyduğu nesnelere haline dönüşmüştür.³⁶ Dolayısıyla Featherstone, tüketim ve hayat tarzını kitle toplumu içerisinde tamamen idare edilen alanlar olarak gören görüş ile bunun tam karşısında yer alıp hayat tarzı ve tüketim alanını ya da bunların spor, resim gibi herhangi bir boyutunu özerk bir alan olarak ele alan görüş gibi düşünmez ve bu iki görüş arasında dengede bir tutum takınır.³⁷

“Herkesin herhangi biri olabileceği”, modanın değil “modaların” var olduğu söylemlerinin belirli özgül gruplara sabitlenen hayat tarzlarının ve sabit statü gruplarının olmadığı bir topluma geçişi ifade ettiğini belirten Featherstone, böyle bir toplumda hala beğenilerin toplumsal olarak tanınıp tanınamayacağını ve sınıf yapısına göre haritalanıp haritalanamayacağını sorgulamaktadır. Ayrıca, bireylerin tüketimlerini serbest çağrışım tarzında kültürel göstergeler olarak mı yaptıklarını araştırdığını ifade etmektedir.³⁸

Bu bağlamda Featherstone, kimileri tarafından var olan üslup, moda ve beğeniler arasındaki tüm hiyerarşileri yıkması ve farklılıkların eşitlikçi kabulü lehine olduğu söylenen “kurallar yok, sadece tercihler var”, “bugün moda yok, yalnızca *modalar* var”, “herkes herhangi biri olabilir”, ibarelerini toplumsal uzamın içe dönük bir patlaması olarak görenlerden ayırmaktadır. Zira Featherstone bunları patlamadan ziyade toplumsal uzamda yeni bir hamle olarak görmekte ve oluşan yeni hayat tarzının ise yeni küçük burjuva alışkanlıklarıyla anlaşılabilirliğini ifade etmektedir. Pierre Bourdieu'nün çalışmasına dayanarak tüketim kültürü imgelemine ve tüketim kültürüne dair bilginin üretimi ve yayılmasıyla genişleyen bir sınıf fraksiyonu olarak gördüğü bu sınıfın kendi eğilim ve hayat tarzlarını yaygınlaştırmaya

³⁶ A.g.e., s. 14

³⁷ A.g.e., s. 143

³⁸ A.g.e., s. 143.

çalıştığını ifade eden Featherstone, daha önceden ifade edildiği gibi tüketim kültürü içerisinde yeni kültürel araçların önemine dikkat çekmektedir.³⁹

Featherstone tüketim kültüründe hayat tarzlarının üsluplaştırılmasının nasıl önem kazandığına dikkat çekerken, Baudrillard ve diğer neo-Marksist düşünürlerin fikirlerinden yararlanır. Baudrillard'ın ürünlerin değişim değerlerinin, kullanım değerlerinin önüne geçmesine vurgu yapar ve bunu göstergeler sistemi içerisinde kavramsallaştırdığını belirtir. Jameson gibi neo-Marksistlerin de kapitalizmin yeniden üretiminde kültürün önemine dikkat çektiğini ekler. Bu bağlamda Featherstone, Jameson'nun gösterge olarak metanın kapitalizmin yeniden üretimindeki rolüne değindiğini, hiçbir toplumun bu kadar imaj ve göstergelere doymadığını ifade ettiğini aktarır. Artık sıradan ve gündelik mallar işlevsel kullanımını kaybedip lüks, egzotik ve güzellikle ilintilendirilir hale gelmiştir. Dolayısıyla üslup hayati bir proje haline dönüşmüştür. Baudrillard toplumda televizyonun ürettiği aşırı imaj ve enfemasyonun aşırılığının gerçek ile hayalin arasındaki ayrımı silikleştirdiğinin altını çizer. Bu şekilde oluşmuş tüketim kültürünü ise “tüm değerlerin aşırı değerlendirildiği sanatın gerçeklik karşısında zafer kazandığı yüzeysel bir kültür” hakim olduğu postmodern bir kültür olarak değerlendirir.⁴⁰

1.1.4. Tüketim ve Gündelik Hayat

Gerek tüketim toplumu gerekse kitle toplumu ve kültür endüstrisi gibi adlarla yapılan çalışmaların eleştirildiği ana noktalardan birisi tüketicinin edilgen resmedilmesi olmuştur. Bunun yanı sıra tüketim çalışmalarında bireylerin tükettikleri ürünlere odaklanılması da eleştirilen konular arasında olmuştur. Zira ürüne bu kadar yoğunlaşmak, bireyin tüketirken neler düşündüğü gibi noktaların gözden kaçmasına sebep olmuştur. Bu eleştirileri getiren ve gündelik hayat kavramına dikkat çekerek kuşatıcı sistem içerisinde taktikler ile kendisine yer açan, zayıfın altını çizen Michel de Certeau'nun incelenmesi elzem hale gelir.

³⁹ A.g.e., s. 143.

⁴⁰ A.g.e., s. 145.

Gündelik hayatı tarih taşımayan, görünüşte göstergesiz olan bireylerin dahil olduğu ve konuşulmaya gerek duyulmayan bir şey olarak tanımlayan Lefebvre modernlik ile gündeliğin eş zamanlı ortaya çıktığını ifade eder. Modernlik ve gündelikliği bu şekilde birbirine bağlı olarak kavramsallaştıran Lefebvre modernliği dünyevilik, yenilik ve geçicilik ile tanımlarken gündeliklik ile karşılıklı bir şekilde birbirlerini meşrulaştırdığını ifade eder.⁴¹ Anlamsız gibi görünen olguları düzenleyen gündeliklik kavramıyla toplumu anlayabileceğimizi ifade eden Lefebvre gündelik nesnelerin yapıları, işlevleri ve biçimleri ile çevreye ve toplumsal tabakalara göre ayrıldıklarını belirtiyor.

Gündelik yaşamda kişinin kendisini temsil ettiğinin vurgusunu yapan Erving Goffman bireylerin günlük pratiklerinde kendilerini başkalarına nasıl gösterdiğini bir tiyatro sahnesinde oynanan oyuna benzetiyor. Burada seyirci, birlikte oyun oynadığı diğer bireyler ve oynayan asıl oyuncu olduğunu gerçek hayatta ise bu üç aktörün ikiye inip birinin oyuncu diğerinin ise seyirci olduğunu ifade ediyor.⁴²

Goffman bir nispette kavramamız ile sınırlandırılmış herhangi bir yeri bölge diye tanımlar. Görsel olarak yalıtım olmasa da atmosfer olarak bölgeler arasında yalıtım olabileceğini söyler.⁴³ Performansların verildiği, oyunun oynandığı yeri ön alan, sahne diye adlandıran Goffman bireyin sahnede bir görüntü vermeye çalışmasının belli standartları sağlayabildiğini söyler, bunun da iki ana gruba ayrıldığını, bunlardan ilkinin oyuncunun dinleyiciyle konuşurken ona nasıl davrandığını içeren ve genellikle nezaket konuları olarak bilinen standartları oluştururken, ikincisinin oyuncunun kendisini izleyicinin görsel ve atmosferik alanı içinde davranması olduğunu söyler.⁴⁴ Bu ikinci standartı da dekor olarak adlandırır. Performansını sahnelediği ön sahnenin arkasına da bakan Goffman kuliste bireylerin kendilerini oyuna hazırladıkları, makyajlarını, kostümlerini yapıp

⁴¹ Lefebvre, ss. 35-36.

⁴² Erving Goffman, *The Presentation of Self in Everyday Life*, (Newyork: Anchor Books, 1959), s. xi. Bu kitaptan yapılan çeviriler bana aittir.

⁴³ A.g.e., s. 106.

⁴⁴ A.g.e., s. 107.

taktiklerini belirlediklerini söyler.⁴⁵ Arka sahnede olup biteni birey göstermek istemez, ön sahne ile kulis arasındaki çizginin toplumun her kesiminde olduğunu belirtir.⁴⁶ Kulis ve ön sahne arasında geçişliliğini belirtirken belirli bir zamanda bir anlamda ön sahne olabilecek bir yerin başka zaman ve anlamda kulis olabileceğini ilave eder.⁴⁷

Luce Giard, Michel de Certeau'nun "Açıklamak benim için bir ihtiyaçtı. Başkaları için değil. Her şeyden önce bir gerçeklik ihtiyacı için" düşüncesiyle yolunu ve nesnesini aradığını ve kendi kurduğu sorunun cevabını bulduğunu söyler. De Certeau'nun "patavatsız soru: nasıl yaratılmak" sorusunu "baskın aciliyet: neyi yaratmak ve nasıl yaratmak" şeklinde değiştirmesini Giard, onun tüketim kavramını ürünleri edilgen bir şekilde almak yerine malların kullanımlarındaki sapmalarından doğduğuna yaptığı vurgunun temeli olarak yorumlar.⁴⁸ Zira de Certeau piyasada sunulan kültürel ürünlere değil de, onların kullanım işlemlerine bakmanın gerekliliğini altını çizer ve aynı pratiklerin değişik kullanım tarzlarının yarattığı sosyal farklılığa dikkat çeker.⁴⁹

De Certeau gündelik yaşama bakarak zayıfın direniş noktalarına dikkat çekerken taktik kavramına vurgu yapar ve strateji ile taktik arasında bir ayırım yapmak gerektiğini dile getirir. Stratejiyi güç ilişkilerinin hesabı ya da manipülasyonu olarak gören de Certeau stratejinin ancak iradenin ve gücün öznelerinin bulunulan çevreden yalıtıldığı zaman mümkün olacağını ifade eder.⁵⁰ Stratejinin kendisini dışarıdan ayıran bir sınır çizdiğini ve "uygun" olarak belirlediği bu sınır içindeki alan yoluyla kendi sınırı dışında kalan yarışmacı, hedef, düşman gibi dışarı ile ilişki kurmayı sağladığını belirtir. Stratejiler bir yerdeki kurumun zaman aşımına gösterdiği direniş gösterirken, taktikler ise zamanı iyi kullanma becerisini, fırsatları

⁴⁵ A.g.e., s. 113.

⁴⁶ A.g.e., s. 123.

⁴⁷ A.g.e., s. 126.

⁴⁸ Michel de Certeau, *L'invention du Quotidien 1. Arts de Faire*, (Paris: Éditions Gallimard, 1990), s. vi. Bu kitaptan yapılan çeviriler bana aittir.

⁴⁹ A.g.e., s. vii.

⁵⁰ A.g.e., s. 59.

değerlendirmesini ve bunları gücü kuranların oyunlarına girmesini göstermektedir.⁵¹

Bahsedilen strateji-taktik ayrımı doğrultusunda, de Certeau'ya göre taktik stratejinin tam tersine uygun yerin olmadığı zaman yapılan hesaplamadır. Taktik değerini ayrıştırmayan ve bütünsel bir görüntüye girmeyen bir hesaplamadır.⁵² Taktiğin uygun mekânsal ve kurumsal yer sınırları olmadığı için taktiğin alanı değerinin olduğu yerdir ve taktik değerinin alanı içinde, onunla arasına mesafe koymadan kendisine anlam verir. Bu bağlamda uygun bir yeri olmayan taktiğin zaman içerisinde var olduğunu ifade eden de Certeau taktik ile kazanılan şeylerin saklanamayacağı için bireyin sürekli olarak olayları kendisi için fırsatlara dönüştürmeye çalıştığını belirtir. Konuşmak, yazmak, okumak, çarşıya gitmek, mutfak işleri yapmak gibi gündelik pratikler taktik türündendirler ve de Certeau'ya göre bu taktikler zekanın gündelik savaş ve keyiflerden ne derece kopmadığını gösterir. Bir ev kadınının markette alışveriş yaparken misafirlerini mutlu etmeyi düşünmesi, evindeki erzağı düşünerek makul bir fiyat arayışında olmasını taktik türünden davranışlar olarak görür.⁵³

De Certeau taktiklerin teknokratik stratejilerden ayrılan yönü olarak mekanlardaki farklı operasyon tarzlarına değinir.⁵⁴ Bu bağlamda taktiklerin mekanlara bağlı olarak farklı şekillerde işleyebileceğini ifade eder. Stratejiler, mekanları üretebilir, bölgelere ayırabilir ve zorla kabul ettirebilir şekilde işlerken taktiklerin bu mekanları kullanabilir, manipüle edebilir ve yönlendirebilir şekilde hareket ettiklerine dikkat çekiyor. Dolayısıyla de Certeau taktiklerde operasyon şemaları yapılabileceğine değinir. Edebiyat eserlerinin yazım tarzına göre ayrılabilirdiği gibi burada da yürümek, konuşmak, okumak, üretmek gibi aksiyon tarzlarına göre ayrımlar yapılabileceğini ifade eder. Zira bu aksiyon tarzları kendilerini ilk önce

⁵¹ A.g.e., s. 63.

⁵² A.g.e., s. xlvi.

⁵³ A.g.e., s. xlvi.

⁵⁴ A.g.e., s. 50.

düzenleyen alanda hareket ederler ve kullanım tarzlarına ve yapma tarzlarına göre bir oyun kurabilirler.⁵⁵

De Certeau'nun taktiklere bu denli önem vermesi onun bireyin etkinliğine yaptığı vurguyu göstermektedir. Zira taktik kavramı ile özneliği kuşatıcı ve panoptik sistem içerisinde göz ardı edilen zayıfa ses vermeye, onun süreç içerisinde yürüttüğü olayları fırsatlara dönüştürmek için yaptığı hesaplamalara dikkat çeker. Bu bağlamda Luce Giard'ın alıntılıdığı de Certeau'nun “şunu her zaman hatırlamak faydalıdır ki insanları aptal yerine koymamak lazım” ifadesine ve bu ifadenin de Certeau'nun güçsüzün zeka ve yaratıcılığına yaptığı vurguya değinmek anlamlı olacaktır.⁵⁶

De Certeau'nun taktik kavramıyla vurguladığı öznenin etkisini onun tüketimi kavramsallaştırmasında da görebiliriz. Tüketime dair diğer bakış açılarından farklı olarak de Certeau, Lefebvre gibi tüketimi de bir üretim olarak görür. Ancak, onu akla yönelen, genişleyen, merkezci, gürültücü ve seyircili bir üretimin karşısında başka bir tür üretim olarak kavramsallaştırır. De Certeau bu tür üretim olarak tarif ettiği tüketimin kendini ürünler yerine ürünlerin baskın ekonomik tarzının empoze ettiği *kullanım tarzıyla* gösterdiği için kurnaz, sessiz ve neredeyse görünmeyen şekilde olduğunu ifade ediyor.⁵⁷

Marx'a göre üretimin geniş anlama sahip olduğunu dile getiren Lefebvre Marx'ın üretim kavramı ile maddi üretimin yanı sıra “tinsel” üretimi de kastettiğini bunun da insanın, dolayısıyla “toplumsal ilişkilerin yeniden üretimini” kapsadığını ifade eder.⁵⁸ Lefebvre de “tinsel” olan toplumsal ilişkilerin yeniden oluştuğu yer olarak gündelik hayatı belirtir.⁵⁹ Gündelik hayatın ise artık “sektör” olmaktan çıktığını, incelenen bir nesne haline geldiğini, “üretim-tüketim-üretim” şeklinde kapalı bir çember şeklini aldığını ekler.⁶⁰ Bu bağlamda gündelik olanı anlamak için gündelik hayatın içinde bulunduğu kadar karşısında eleştirel bir durumda olmak gerektiğini

⁵⁵ A.g.e., s. 51.

⁵⁶ A.g.e., ss. xiv-xv.

⁵⁷ A.g.e., s. xxxvii.

⁵⁸ Lefebvre, s. 42.

⁵⁹ A.g.e., s. 44.

⁶⁰ A.g.e., s. 86.

vurgulayan Lefebvre, kadınların gündelik hayatın yükünü taşıdıklarını ve kendilerinin dişilik, güzellik modanın birer ikamesi olduklarını dile getirir. Kadınların gündeliklik içinde hem özne hem de nesne olmaları hem alıcı hem tüketici, hem meta hem de metanın simgesi olduğunu söyler.⁶¹

De Certeau tüketim çalışmalarını yaparken ürünlerin hareketlerini istatistiksel verilere bakarak ya da ürünlerin ekonomik olarak işlevlerini takip ederek araştırmak yerine kullanıcıların bu ürünler için yaptıkları hareketlerine bakmak gerektiğini belirtmektedir.⁶² Zira ancak kullanıcıya bakıldığı takdirde kullanıcıların pratiklerinin anlamının anlaşılacağına vurgu yapar.⁶³ Televizyonun karşısındaki izleyiciye imajlar dağıttığını, fakat sadece dağıtılan imaja bakılarak yapılan tüketim araştırmalarının eksik kalacağını, bu sebeple de televizyon karşısında zaman geçiren tüketiciye bakılması gerektiğini belirtir. Televizyon izleyicisine, süpermarketleri ve şehri kullananlara, hikayeyi ve masalı tüketenlere bakıldığı zaman onların aldıkları ile ne ürettiğinin anlaşılacağı ekler. İşte bu noktanın anlaşılmayan tüketicinin sırrı olduğunu vurgular.⁶⁴

Tüketim çalışmalarında kullanıcıya bakılması gerektiğini ve gündelik pratiklerin birer taktik olduğunu söyleyip, etken bir özneye öncelik veren de Certeau için *okuma* eylemi çok güzel bir taktik örneğidir. Onun bu görüşü ise günümüzde edilgen bireye tekabül eden okuyucu algısını tersine çevirir. De Certeau günümüz kültüründe *okuma* aktivitesine tüketiminin aşırı bir şekilde odaklandığını belirtir. Televizyonlar, gazeteler ve reklamlar görüntüyü çok önemli konuma getirerek bu süreç içinde rol oynamışlardır. De Certeau görüntünün önem kazandığı günümüzde insanların genellikle bir imaj ya da metni *okumanın* tüketiciyi nitelendirdiği var sayılan edilgenliği geliştirdiğini düşündüğünü ifade eder. Hatta tüketicinin gösteri toplumu (*société du spectacle*) içerisinde bir izleyici (*voyeur*) olarak ele alınmasına da değinir.⁶⁵

⁶¹ A.g.e., s. 87.

⁶² De Certeau, s. 52.

⁶³ A.g.e., s. 52.

⁶⁴ A.g.e., s. 53.

⁶⁵ A.g.e., s. xlix.

Bu edilgen okuyucu düşüncesini tersine çeviren de Certeau, *okuma* etkinliğini şu şekilde izah eder: “gerçekte, okuma etkinliği sessiz bir üretimin tüm özelliklerine sahiptir: sayfalar arasında akış, birkaç kelimeden çıkarılan anlamların doğaçlamaları ve beklentileri, geçici bir dansın içinde yazılmış alanlar üzerinden atlamalar.”⁶⁶ Dolayısıyla okuyucu sessiz üretim olan *okuma* yaparken etken bir öznedir. De Certeau’nun “böylece, okuma edilgen olan dışında her tür sanatı tanıtır” diyerek *okumayı* genel düşüncenin aksi şeklinde etkin olarak tarifler.⁶⁷ Gardiner’in de belirttiği gibi bir metni farklı okuyucuların, yazarın öngördüğünden farklı okumasını, okurun belirli bölümlerini ihmal ederken belirli bölümlerine odaklanmasını “yanlış okuma” olarak görmeyen de Certeau, bunu okuyucunun edilgen bir şekilde metnin otoritesini kabul etmek istememesinin göstergesi olarak ele alır.⁶⁸

Bu doğrultuda bir metni, içini kendi istediği mobilyalarla döşeyebileceği kiralık bir daireye benzeten de Certeau, okuyucunun hafızası ve vurgulamak istediği yerler ile metnin geçici olarak okuyucunun olduğunun vurgusunu yapar.⁶⁹ Zira okuyucu metni kaydetmediği sürece zamanın aşındırıcı etkisindedir ve bu durum okuyucu için bir başka kişinin metni içerisinde keyif ve sahiplenmenin kurnazlıklarını ima eder. Metnin içerisinde avlanmaya ve gezinmeye çıkan okuyucu için hafıza devreye girer ve “okunabilen hatırlanabilene” dönüşür. Yazarın yerinde okuyucunun dünyası gezinmeye başlar. Bu andan itibaren, metin okuyucu için kiralık daire gibi yaşanabilir, iskân edilebilir hale dönüşmüştür.⁷⁰

Gardiner’in belirttiği üzere de Certeau *okumayı* Levi-Strauss ve Barthes gibi gösterge bilimselciler gibi ele almaz. De Certeau’ya göre dili dilbilimsel olarak ele almak güce, baskınlığa (domination) ve direnişe

⁶⁶A.g.e., s. xlix. Cümlelerin orijinali şu şekildedir: “En fait l’activité liseuse présente au contraire tous les traits d’une production silencieuse: derive à travers la page, métamorphose du texte par l’œil voyageur, improvisation et expectation de significations induites de quelques mots, enjambements d’espaces, écrits, danse éphémère.”

⁶⁷A.g.e., s. l.

⁶⁸Michael E. Gardiner, “Michel de Certeau: The Cunning of Unreason”: *Critiques of Everyday Life* içinde, (Londra: Routledge, 2000), s. 175. Bu makaleden yapılan çeviriler bana aittir.

⁶⁹De Certeau, s. xlix.

⁷⁰A.g.e., s. xlix.

açıklama getiremez.⁷¹ Saussure'ün dili statik ve soyut bir sistem olarak ele alarak dili sosyal çatışmaların ve tarihin dışına ittiğini ifade eder ve Saussure'ün bu düşüncelerinden etkilenen yapısalcıları eleştirir.⁷² Dolayısıyla saf dilbilimsel olarak ele almak yerine savaştı (polemological) ele alınması gerektiğini söyler de Certeau. Savaşçı bakış açısı temel olarak zayıf ile güçlü arasındaki savaşa ya da oyunlara odaklandığından dolayı de Certeau'nun altını çizdiği öznenin direnişini gözler önüne sermek için uygun bir zemin sunar. Bu bakış açısı ile varlıklarının dahi farkında olunmayan üreticilerin okuma, konuşma gibi gündelik pratiklerde gerçekleştirdiklerini, verili metin ve nesnedeki baskın mantık ile uyuşmayan yeni yollar geliştirmelerinin analiz edilebileceğini dile getirir.⁷³ Bu savaşçı araştırma yoluyla farklı çıkar ve arzular için izlenen kurnazlıklar analiz edilebilir.

Diğer yandan Gilbert Ryle'in dil ve söz arasında Sasüryen bir ayrım gösterdiğini vurgulayan de Certeau Ryle'in dili algılayışıyla tüketim arasında bir benzerlik kurar. Ryle dili sermayeye, sözü ise operasyona benzetebileceğimizi söyler. Dil stoğa müsaade ederken söz operasyona, iş ve kullanıma müsaade eder. Paralel şekilde tüketim ile benzerlik kurulabileceğini ifade eden de Certeau üretimin kapitali sağladığını ve kullanıcıların kiracılar gibi bu sermaye üzerinde hareket yapma hakkını kazandıklarını ifade ediyor.⁷⁴ Yalnız bu mukayesenin sadece lisan bilgisi ve konuşma eylemiyle gerçekleşebileceğinin altını da çizer.⁷⁵

Sözel konuşmanın *okuma* gibi taktik olduğunu ifade eden de Certeau sıradan konuşmaların dil sistemini sahiplenip sözsel yapıya dönüştüren pratikler kompleksi olduğunu ifade eder. Bu sayede bireyler konuşurken dili sahiplenirler ve sözsel üretimin somut bağlamına bağlı olarak anlamlar üretirler. Dolayısıyla de Certeau için bireyin etkin olduğu konuşma da retorik ve taktiksel bir doğaya sahiptir.⁷⁶ Paralel olarak, de Certeau bilimsel

⁷¹ Gardiner, s. 176.

⁷² A.g.m., s. 176.

⁷³ A.g.m., s. 176.

⁷⁴ De Certeau, s. 55.

⁷⁵ A.g.e., s. 55.

⁷⁶ Gardiner, s. 175.

söylemin teorik olarak analizini dışladığı retoriğe (Sciences de Manière de Parler) eylemin gündelik yollarının analizini sağladığı için önem verir.⁷⁷ Retoriğin bir yandan hem alan hem de nesne olabileceğini diğer yandan ulaşması gereken dinleyicinin iradesini değiştirmek için yapılan manevralar olabileceğini belirten de Certeau konuşma tarzının bu iki özelliğinin ise taktiksel ve stratejik olan iki hareket mantığını doğurduğunu ifade eder.

Gardiner'in de belirttiği gibi de Certeau'ya göre tüketim pratiklerinde önemli olan gerçek anlamda tüketilen maddeler değil, bunları sahiplenme ya da kullanım ile bağdaştırılan “yapmayı yapma” (making do) süreçleridir. Bu süreçlerin kendilerine özgü usul ve yaratıcılıklarına sahip olduğunu söyleyen de Certeau'ya göre “yapmayı yapma” süreçleri bu sayede tüketimi farklı şekillerde düzenleyebilirler.⁷⁸ De Certeau gündelik pratiklerin resmi ve otoriter bir dile çevirisine ve kodlanmasına bu kadar dirençli olmasının açıklamasını bu sebebe bağlar.

Gündelik pratiklere vurgu yapan de Certeau pratikleri toplumsal uzamda anlamlandırmaya çalışan Bourdieu ile pratiklerin önemi konusunda birleşmektedir fakat pratiklerin mantığını kavrayışlarında ayrıldıkları noktalar ortaya çıkar. Bourdieu'nün pratikleri *strateji* gibi tasarladığını ifade eden de Certeau tabloların, anketlerin toplayıcı, homojenleştirici ve “tarafsızlaştırma” yönleri olduğuna değinir ve bu tür veriler yoluyla pratiklerin bilgisinin çıkarılmaya çalışılmasının iki noktayı gözden kaçırmamıza sebep olduğunu dile getirir. Bilimsel yöntemlere dayanarak çıkarılan pratiğe dair bu verilerin, veriyi oluşturacak pratikleri ayıran araştırmacının kendi pratiğini yansıtmadığını ifade eder. Bunun yanı sıra bu tür tablolamaların bireyin taktiklerini de göstermediğini de ekler.⁷⁹ Bu şekilde Bourdieu'nün metodunu eleştiren de Certeau, pratikleri kavramsallaştırma şekillerindeki ayrımlardan birini belirtmiş olur.

De Certeau Bourdieu'nün çok bağlılık (polythétie), ikame edilebilirlik (substituabilité) ve örtmecilik (euphémisation) gibi prosedürleri kullanarak

⁷⁷ De Certeau, s. xlviii.

⁷⁸ Gardiner, s. 177.

⁷⁹ De Certeau, s. 86.

pratikler ve dil arasındaki ilişkiyi kurduğunu belirtir.⁸⁰ Bu şekilde Bourdieu'nün sembolik düzen ve pratikler arasındaki tezatlıkları kabullenebilir hale getirirken, dilin kurduğu ayrımları tanısa dahi bu yöntemlerle bir yandan da dilin altını oyduğunu, onu uygulamadığını belirtir. Bu durumu ise kuralların otoritesini tanıyıp onları uygulamamıza benzetir.⁸¹

De Certeau Bourdieu'nün *stratejiler* gibi tasarladığını ifade ettiği pratikleri bir *evden (maison)* hareketle analiz ettiğini, *evin* ise sermaye ve vücut olmak üzere iki temel formunun olduğunu dile getirir.⁸² De Certeau Bourdieu'nün pratikleri bir yere dayanarak incelemesinin onları kapalı alanlara özgü bir şekilde ele almasına sebep olduğunu belirtir.⁸³ “Bilinebilen ama bilenmeyen” bir yerden yönlendirilen stratejilerin ise bağdaşık (coherent) olmak adına bilinçliliği yok saydığına değinir de Certeau.

De Certeau, Bourdieu'nün pratikleri durumları açıklamak için yeterli saymasını ve pratiklerin birden çok imkân arasında yapılan bir seçim neticesinde oluştuğunu belirtmemesini eleştirir. Bu koşullarda stratejik bir niyetin de var olamayacağını ifade eden de Certeau bu yaklaşımı bilgiç cahillik (*docte ignorance*) olarak adlandırır.⁸⁴ Bourdieu'nün yaptığı araştırmalarda özneyi yaptıklarının bilincinde olmayan kişiler olarak ele almasını eleştiren de Certeau, bu noktada Bourdieu'nün *habitus* kavramına atıfta bulunur.⁸⁵ Her ne kadar birçok akademisyen yapı ile özne arasında bir

⁸⁰ A.g.e., s. 88. De Certeau Bourdieu'nün pratikler ve dil arasındaki ilişkiyi kurarken izlediği yolları şu şekilde açıklamaktadır: polythétie ile aynı nesnenin bağlantılarına göre farklı özellikler ve kullanımlar oluşturuyor, substituabilité ile her zaman başka bir nesnenin yerini alabilmesini sağlıyor, euphémisation ile ritüellerin hareketler ve sembolik sistem arasındaki çatışmayı bir araya getirebilmesini sağlıyor. Büyük Fransızca-Türkçe sözlüğe göre euphémisme örtmece (sayfa 558) substituer ise yerine geçmek (sayfa 1337) anlamındadır. De Certeau'nun bahsettiği kelimelerin çevirilerini bu anlamlara atfen yaptım. Tahsin Saraç, Büyük Fransızca - Türkçe Sözlük, Grand Dictionnaire Français - Turc, (İstanbul: Adam Yayınları, 1994).

⁸¹ A.g.e., s. 88.

⁸² A.g.e., s. 85.

⁸³ A.g.e., s. 89.

⁸⁴ A.g.e., s. 85. Docte Ignorance'un çevirisini Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük'ten yararlanarak çevirdim. Docte bilgiç, ukala, bilgin (sayfa 453), ignorance bilisizlik, bilgisizlik, cahillik (sayfa 722) anlamlarına gelmektedir. Tahsin Saraç, Büyük Fransızca - Türkçe Sözlük, Grand Dictionnaire Français - Turc, (İstanbul: Adam Yayınları, 1994).

⁸⁵ Bourdieu'nün şu sözüne atıfta bulunur. Özellikle “Özneler bilmiyorlar ki yaptıklarının bildiklerinden daha fazla manası vardır.”: “C'est parce que les sujets ne savent

köprü oluşturması açısından *habitus* kavramını olumlu değerlendirse de, de Certeau Bourdieu'nün *habitusü* oluştururken iki noktayı göz ardı etmesini eleştirir. Pratikler ve durumların gözlemlenebilirken yapıların inşa edilmiş modeller olduğunu ifade eden de Certeau, Bourdieu'nün kullandığı yapıların bir "nesnellik" varsayımını barındırmasını ve gözlemlenebilir pratik ve durumların istatistikler şeklinde ifade etmenin toplayıcılık iddiasını taşımasını eleştirir. Bourdieu her ne kadar *habitus* kavramıyla pratikler ve yapılar arasındaki ilişkinin kaynağına dair soruya verilen iki yanıtı kenara atsa da, de Certeau Bourdieu'nün analizinde yapıların değişip sosyal hareketliğe sebep olabileceğini fakat edinimlerin hareket etmeyip yapı tarafından atfedilen yerde kalacağı anlamına geldiğini ifade eder.⁸⁶ Bourdieu'nün çalışmasında, eğitim ve çalışmanın merkezi bir rol oynadığını ifade etse de neticenin edinimler ve *habitus*e vardiğini eleştirir. Bunun yanı sıra de Certeau *habitus* kavramını görülemez ve doğrulanamaz olması yönüne de değinir.⁸⁷

Bourdieu'nün metinsel bir *strateji* kullanarak *taktiklere* doğru gittiği izleniminden geri dönüş yapıp akılcılığa geri dönmesini onun çalışmasının bilimsel bilgiyi sergilediğinin farkında olduğunun bir göstergesi olarak ele alan de Certeau'ya göre Bourdieu aklın aşınması ile dogmatik inancın bir birleşimini temsil eder.⁸⁸ Bourdieu'nün *taktiklerin* ve bilimsel bilginin kurduğu gücün farkında olup *taktiklerin* kurnazlıklarını metinlerinde bir *virtüöz* becerisi ile alt ettiğini ifade eden de Certeau Bourdieu'nün *habitus* kavramı ile bildiğinin tam aksi yönünü ileri sürüp bu araçları bilinçsiz duvarları arkasına gizlediğini belirtir.⁸⁹

pas , à proprement parler, ce qu'ils font , que ce qu'ils font à plus de sens qu'ils ne le savent."

⁸⁶ A.g.e., ss. 90-91. De Certeau pratikler ve yapı arasındaki ilişkinin nasıl olduğu sorusuna verilen yanıtların pratikleri yaratan önelere atıfta bulunularak ya da yapının otomatik olarak pratiklere sebebiyet vereceği yani yapıyı önceleyerek olmak üzere iki şekilde olabileceğini ifade eder. Genellikle Bourdieu'nün *habitus* kavramı ile bu ikisinin arasında orta ölçekli bir yanıt bulunduğu literatürde ifade edilmiştir.

⁸⁷ A.g.e., s. 92.

⁸⁸ A.g.e., s. 95.

⁸⁹ A.g.e., s. 96.

1.2. Habitus ve Sosyal Çerçeve

1980 yılında hali hazırda var olan seçkinleri yükselen seçkinlerden ayıran yaşam tarzı ve tüketimin oluşturulmasını anlamak için Bourdieu'nün *habitus* kavramını incelemek çok anlamlı olacaktır. Bourdieu'nün *oyun* metaforunu kullanacak olursak, farklı kapitaller ile *alanda* süren *oyunlar* sırasında karşılaşılan durumlar sonucunda bireyler ortak yatkinlıklar edindiklerini ifade edebiliriz. Bu yatkinlıklar *oyun* esnasında hesaplanmadan, bilinçsizce oluşur ve içselleştirilir. Bourdieu bu içselleştirilmiş yatkinlıklar bütünü *habitus* olarak tanımlamaktadır.

Bourdieu *habitusü* yapılandıran yapı olmasının yanı sıra yapılanmış bir yapıdır diye de nitelendirir ve *habitusün* sadece ayrıştırılabilir pratik ve işler yaratmakla kalmayıp algılama ve takdir etme şemalarının sistemi olmasına da dikkat çeker. Bu yüzden de Bourdieu'ye göre bir bireyin tüm davranış kalıpları ya da benzer durumlarda bir grup bireyin ürettiği pratikler hem sistematik hem de aynı şemaların uygulamasının sonucu oluşur. Dolayısıyla benzer davranış kalıplarının uygulanmasıyla her pratikler bütünü diğer yaşam tarzlarını yaratan pratiklerden de kendilerini ayırırlar.⁹⁰ Bu sebeple içselleştirilmiş yatkinlıklar bütünü olarak *habitus*, pratikleri ayırıp takdir edebilir ve bu doğrultuda onları sınıflandırabilir.⁹¹ *Habitusün* pratik ve ürünleri sınıf ayrımlarına göre sınıflandırabilme kapasitesi aynı zamanda sermayenin hacim ve kompozisyonu ile yaşam tarzlarının ayırt edici yanları arasında bağ kurabilmeyi olanaklı kılar.⁹² Belirli hacim ve kompozisyonda sermaye sahibi bireyler, *habituslerin* aynı ya da benzer olmasından ötürü, belirli yaşam tarzlarını oluşturmaya eğilimli olurlar.

Bourdieu *habitusün* pratikleri sınıflandırabilme kapasitesinin yanı sıra pratiklerin yaratımında da önemli yer tuttuğunun altını çizmektedir. Farklı toplumsal uzamdaki konumlar farklı *habitusleri* yarattığı gibi farklı *habituslerin* de farklı pratikler yarattığını söyler. Bourdieu *habitus* için “tıpkı kendilerini üreten konumlar gibi, *habitusler* de farklılaşmış; ama aynı

⁹⁰ Pierre Bourdieu, *La Distinction: Critique Sociale du Jugement*, (Lonrai: Les Édition, 1979), s. 186. Bu kitaptan yapılan çeviriler bana aittir.

⁹¹ A.g.e., ss. 189-90.

⁹² A.g.e., ss. 191-92.

zamanda farklılaştırıcıdırlar. Ayırışmış, ayırdırlar; ama aynı zamanda ayrımlar getirirler: Farklı farklılaşma ilkelerini hayata geçirir ya da ortak farklılaşma ilkelerini farklı biçimde kullanırlar.” ifadelerini kullanır.⁹³

İçselleştirilmiş yatkınlıklar bütünü olarak *habitusün* “...özel bir eyleyicinin ya da bir eyleyiciler sınıfının... pratikleriyle mallarını/varlıklarını birleştiren bir tarz birliğini aktarabilen” kavram olduğuna dikkat çeken Bourdieu, *habitusün* “...bir konumun içkin ve bağıntısal özelliklerini bütünleşik bir hayat tarzında, yani insanlar, mekanlar ve pratiklerle ilgili bütünleşik bir tercihler dizisini dile getiren can verici ve birleştirici köken...” olduğunu ifade eder.⁹⁴ Ancak Bourdieu toplumsal uzamdaki bir konumun içkin bağıntısal özelliklerinin zaman içerisinde değiştiğinin altını çizer. Bu bağlamda “...zamanın belli bir anında ve olabilecek mal ve pratik *arzının* belirli bir durumunda, herhangi bir gruba (soylular, samuraylar ya da işçiler, memurlar) ait olabilecek özellikleri o gruba içkin ve zorunlu özelliklere dönüştürmemeye dikkat etmek gerekir. Böylece tüm toplumların her anında, bir toplumsal konumlar kümesiyle karşı karşıya kalırız” ifadesi onun statik, değişmeyen, toplumsal konumlar, kümeler çizip onlara öz yüklediğini gösterir.⁹⁵

Habitusün yatkınlıklar yaratıp bireylerin pratiklerini etkilemesinin yanı sıra pratikleri etkileyen sosyal çerçeveye (social setting) vurgu yapan Erving Goffman bireyin davranışlarını oluştururken izlediği içsel dinamiklere değinir. Goffman’a göre bireylerin ilk karşılaştıkları kişiler hakkında bilgi edinmek istemesinin, bu doğrultuda karşısındakinin sosyoekonomik statüsünü, kendini tanıtımını, duruşunu, sözlerini, giyimini incelemesinin sebebini bireylerin kendilerinden beklenen davranışını tahmin etmek olduğunu ifade eder. Bu sayede birey istenen davranışı (desired response) sergileyebileceğini belirtir. Kişinin davranışlarını oluştururken geçmişteki deneyimlerinden yararlandığı gibi içinde bulunulan sosyal çerçevede bulunabilecek kişilerin özelliklerini de göz önüne aldığı belirten Goffman kimi durumlarda bireylerin karşısındakinin sağladığı

⁹³ Bourdieu, *Pratik Nedenler*, s. 21.

⁹⁴ A.g.e., s. 17.

⁹⁵ A.g.e., s. 17.

ipuçlarına göre o kişinin kim olduğunu tahmin etmeye çalıştıktan sonra karşıdaki ne derse onu kabul edebileceğini ekler.⁹⁶

İchheiser'e katılan Goffman'a göre birey isteyerek ya da istemeyerek eyleminde kendini ifade eder ve diğerleri de onun davranışlarından bir şekilde etkilenir. Bu şekilde davranışların ifade ediciliğinin altını çizen Goffman bireylerin sözsözsel simge ve davranışları yolu olmak üzere iki şekilde ifadelerini *verdiklerini* ve *yaydıklarını* dile getirir. Goffman aktörün davranışlarını seyircilerin birer belirti olarak değerlendirdiklerini ve bu yolla aktörün sözüyle vermek istediği bilgiden daha geniş bir bilgi yaydığını ifade eder.⁹⁷ Birey sözlerle hilekarlık yapabilirken, davranışları ile de bunu destekleme ihtiyacı duyar. Bireylerin karşılarındaki hakkında fikir yürütüp sonuç çıkarıp rahatlamaları, kendilerini güvende hissetmeleri karşıdaki kişi hakkında sahip oldukları bilgi miktarı ile sınırlı kalmaktadır.

Goffman bireylerin performanslarının iki uç görüşte değerlendirildiğini ifade eder. Görüşlerden ilki bireylerin davranışlarının "samimi" olduğunu ve gerçekten bireyin kendisini ifade ettiğini kabul ederken diğer görüş bireylerin davranışlarının samimi olmadığını (cynical), kendi çıkarları ve kazanımları için karşıdaki kişiyi aldattığını kabul ettiğini dile getirir.⁹⁸ Bu bağlamda her bir davranış tarzının farklı durumları ifade ettiğini belirten Goffman, Robert Ezra Park'ın kişinin ilk anlamının maske anlamına geldiğini, herkesin her zaman az ya da çok bilinçli bir şekilde rol oynadığını belirten bir sözüne atıfta bulunur. Maskenin, oynadığımız rolün, zamanla gerçek kendimize dönüşebileceğini, bu yol ile kendimize biçtiğimiz rolün bizim ikinci doğamız haline geldiğini belirtir.⁹⁹ Goffman inananak yapılan bir performansın zamanla menfaatperest (cynical) hale dönüşebileceğini belirtirken, bazen de inanmayarak yaptığımız bir rolün zamanla samimi bir şekilde yapılabileceğini de ekler.¹⁰⁰

Bu şekilde pratiklerin kişisel arka planına dair ayrıntılı analiz yapan Goffman aktör olarak düşündüğü bireyin, rolünü geçerli kılmak için temsil

⁹⁶ Goffman, s. 1.

⁹⁷ A.g.e., s. 2.

⁹⁸ A.g.e., ss. 17-19.

⁹⁹ A.g.e., s. 19.

¹⁰⁰ A.g.e., ss. 20-21.

edici aksesuarlara ihtiyaç duyduğunu, dekorun da evinin tanziminden ve diğer lüzumlu aksesuarları yerleştirmeden başladığını ifade eder. Bireyin sahip olduğu statü simgeleri, giyim, cinsiyet, yaş, ırkının gösterdiği farklılıklar, bedeni, konuşma tarzı ve becerisinin ise dekorun tamamlayıcı unsurları olduklarının altını çizen Goffman her ne kadar oyun boyunca dekorlar sabit dursalar da bazı durumlarda farklılıkların oluştuğunu ekler.¹⁰¹

Goffman dekoru görünüş ve davranış olmak üzere iki uyarıcının harekete geçirdiğini dile getirir. Görünüşün aktörün sosyal statüsünün, davranışın ise yaklaşan rolünün haber vericisi olduğunu belirtirken seyircilerin iki uyarıcının arasında oluşan bağda belli bir tutarlılık ve uyum aradıklarını vurgular.¹⁰² Sosyal sahnenin bazı bölümleri arasındaki ilişkileri daha iyi anlamak için sahne tarafından verilen bilginin özelliklerinin soyut ve genel olduğunun kabul edilmesi gerektiğini belirtir Goffman.¹⁰³

Sonuç olarak Bourdieu'nün *habitus* kavramı zamanın belirli bir noktasında belli bir gruba içkin davranış kalıplarını sunmaktan ziyade yakın çevreden edinilmiş yatkınlıkların içselleştirilmesi olarak görüldüğü takdirde pratiklerin oluşumunda yararlı bir kavram olduğunu söyleyebiliriz. Zira *habitus*ün pratikleri tamamen belirleyici bir şekilde olmasa da etkilediklerini söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra Goffman'ın vurguladığı gibi bireylerin davranışlarını oluşturmalarında içinde içsel dinamikler de önemli olmakta, birey karşısındaki kişiye göre rolünü oynamaktadır.

Değindiği üzere tüketim pratikleri bireylerin üretimdeki ilişkilerinden bağımsız, özerk bir alan oluşturmamaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın bu bölümünde bireylerin üretim sürecindeki ilişkilerini çeşitli kıstaslara göre inceleyen ve bu minvalde *sınıf* kavramını açıklayan fikirler tartışılacaktır.

1.3. Sınıf

Son zamanlarda tüketime dair çalışmaların artması sınıf kavramının sosyolojik anlamda önemini yitirdiği tartışmalarına yol açmıştır. Fakat buna

¹⁰¹ A.g.e., s. 11.

¹⁰² A.g.e., s. 24.

¹⁰³ A.g.e., s. 26.

karşılık hizmet ve malların üretim yollarının tüketimi etkilediği de sık tartışılan konular arasında olmuştur. Toplumda yer alan farklı sınıflar çeşitli tüketim eğilimleri sergilerler. Bu kısımda sınıf kavramını üretim tarzına göre ele alan Marx ile sınıfları mülk sahipliğine göre ayırıp daha sonra piyasaya sunulan mal ve hizmetin türüne göre çeşitlendiren Weber'in kavramsal açıklamaları tartışılacaktır.

Sınıf, Marx'ın çalışmalarının ana kavramını oluşturmaktadır.¹⁰⁴ Her gün hayat kadar, maddi hayatın üretimi de gerçekleşmekte ve her ikisi de bireyler tarafından tüketilmektedir. Anthony Giddens Marx'ın düşüncelerinin temelini oluşturan *sınıf* kavramını tanımlamadan, *sorgulamadan* uyguladığını ifade etmektedir.¹⁰⁵

Marx'a göre toplum içinde maddi hayatı var eden üretimin gerçekleşmesi ile bireyler arasında eşitsizlikler meydana gelmekte ve ilk eşitsizlik üretim sürecinden önce, üretim araçlarının mülkiyeti bazında bireylerin eşit olmamasıyla başlamaktadır. Marx, bireylerden meydana gelen toplumu ise üretim araçlarına sahip olmalarına göre sınıflara ayırmaktadır.¹⁰⁶

Marx'a göre sınıflar üretim tarzına göre değişmektedir. Sınıflar arası eşitsizlik sadece kapitalist üretim tarzına özgü değildir. Marx, kapitalist üretim tarzından bir önceki üretim tarzı olan feodal düzende de sınıfların var olduğu bir yapılanmadan bahseder. Kapitalist üretimde ise Marx, sadece emek gücünü sunmaktan başka hiç bir şeyi olmayan işçi ile üretim araçlarının mülkiyetine sahip burjuva sınıfı arasındaki eşitsiz ilişkiyi vurgulamaktadır.¹⁰⁷ Kapitalist üretim tarzındaki toplumu iki büyük sınıfa ayıran Marx, sınıfları gelir ve mesleklerine göre değil, üretim araçlarının mülkiyetine göre ayırır.¹⁰⁸

Weber'in piyasada tanımladığı sınıflar ise topluluk değillerdir. Weber, sınıfların daha ziyade toplumsal hareketlerin temellerini oluşturduklarını

¹⁰⁴ Anthony Giddens, *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*, Çev: Ümit Tatlıcan, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), s. 75.

¹⁰⁵ A.g.e., s. 77.

¹⁰⁶ A.g.e., s. 78.

¹⁰⁷ A.g.e., s. 76.

¹⁰⁸ A.g.e., s. 78.

savunmakta ve sınıfı tanımlayabilecek üç koşulun olması gerektiğini ifade etmektedir. Bu koşulların ilki, bir grup insanın yaşam fırsatlarında belli ve ortak nedensel bir bileşen olması, ikincisi bu ortak bileşenin yalnızca ekonomik çıkarlara dayanan malların sahipliği ve gelir için imkânlar şeklinde olması, üçüncüsü ise bu bileşenlerin mal ve emek piyasasında var olmalarıdır. Dolayısıyla Weber'e göre piyasada ortak ekonomik bir bileşene dayanarak bulunan bir grup bireyin piyasa konumu, sınıf konumunu oluşturmaktadır.¹⁰⁹

Weber'e göre sınıf konumları da mülkiyet ve mülkiyetsizlik olmak üzere iki ana kategoriye ayrılır. Mülkiyet sahipliğinin rekabetçi piyasada belli yaşam fırsatları sunduğunu söyleyen Weber, yüksek fiyatlı ürünlerin ediniminde bu dağıtım tarzı içinde mülk sahiplerinin daha avantajlı olduğunu ifade eder. Hatta bu ürünlerin ediniminde onlara tekellilik imtiyazı kazandırdığını belirtir. Aynı zamanda piyasanın mülk sahibine *servetini sermayeye çevirebilme imkânını* verdiğini ifade eder.¹¹⁰

Weber sınıf durumlarını sadece mülk sahibi olanlar ve olmayanlar diye ikiye ayırmakla yetinmez, mülk sahibi sınıfları markette getirisi olan mülkünün türüne göre, ticari sınıf ile rantiyeye sınıfı olarak ayırır. Mülksüzleri markette sundukları servisin türüne göre ayırır.¹¹¹

Bireylerin yaşam fırsatlarını belirleyen piyasadaki mülkiyet sahipliğine göre sınıflara ayıran Weber, Marx gibi sınıfları ekonomik bağlamda değerlendirmektedir. Ancak Weber'in mülkiyet sahipliği kriteri Marx'ın sınıfları ayırdığı gibi üretim araçlarının mülkiyeti ile kısıtlı değildir. Ayrıca Weber, mülk sahiplerinin mülklerinin türü ve mülk sahibi olmayanların sundukları servisin türüne göre bu sınıfları da kendi içlerinde çeşitlendirmektedir.

Bireyler doğuştan belli bir sınıfta doğup, belli bir statüde hayata başlarlar. Zaman içerisinde farklı etmenler neticesinde buldukları sınıfı ve

¹⁰⁹ Anthony Giddens ve David Held, "Max Weber: Selection from *Economy and Society*, vols. 1 and 2, and *General Economic History*": *Classes, Power, and Conflict* içinde, (California: University of California Press, 1982), s. 61. Bu makaleden yapılan çeviriler bana aittir.

¹¹⁰ A.g.m., s. 61.

¹¹¹ A.g.m., ss. 61-62.

statülerini değiştirebilirler. Statü kavramının açıklanması tüketimi toplumsal bağlamda anlamlandırabilmek için önemli bir referans noktası olduğu için için statünün tartışılması konunun derinlemesine incelenmesi için faydalı olacaktır.

1.4. Statü

Günümüzde itibar getiren aktivitelerden biri haline gelen tüketim, statü ile sıkı bir ilişki kurmaya başlamıştır. Tüketiminin birer “kurtuluş” haline geldiği nesnelere günümüz toplumunda statüyü sağladığını Baudrillard şöyle izah eder:

“Nesneler sayılarıyla, yinelenmeleriyle, gereksizlikleriyle, biçimlerinin aşırı bolluğuyla, moda oyunu, kendilerindeki saf ve basit işlev sınırını aşan her şeyle yalnızca *toplumsal özü* -statü’yü- yani sadece bazılarında doğumla verilen ve diğerlerinin, tersine bir yazgı yüzünden ulaşamayacakları bir Tanrı lütfunu *temsil ederler*. Mirasla (kan bağı ya da kültür olsun) gelen bu meşruluk statü kavramının temelindedir. Statü toplumda yükselmenin tüm dinamiğine rehberlik eder. Tüm özelemlerin kökeninde, bu doğumdan gelen statü, lütuf ve mükemmellik statüsüne duyulan ideal amaç yatar. Statü, nesnelere dünyasını da bırakmaz. Bu çılgınlığa, bir değer ebediliğini göstermeye ve *Tanrının inayeti yoluyla kurtuluşun olmadığı yerde başarılı işlerle ve ortaya konmuş yapıtlarla kurtuluşu kanıtlamaya çalışan* bu biblo, gadget, *Fetiş* dünyasına neden olan da statüdür.”¹¹²

Baudrillard’ın tüketim toplumunda nesnelere statünün simgesi haline gelmesine yaptığı vurguyu Goffman’ın dikkat çektiği statünün edimsel/performatif yönüne değinerek statü anlamlandırılmasını zenginleştirebiliriz. Bu bağlamda, statünün sahip olunup sergilenebilen maddi bir şey olmadığına altını çizen Goffman, statünün davranış şeklinde belirginleştiğini belirtir. Bunun da farkında olarak ya da olmayarak, kolaylıkla ya da zorlukla yerine getirildiğini ve bu şekilde tasvir edilmesi gerektiğini ifade eder.

“Statü, mevki, sosyal konum, bunların hiçbiri elde edilebilen ve sergilenebilen maddi nesnelere değildir; bunlar gereğine uygun olan uyumlu, güzelleştirilmiş iyi eklemiş davranış şekilleridir. Kolaylık ve sakarlıkla, farkındalıkla veya farkında olmadan, kurnazlıkla veya iyi niyetle, insanı hayrete düşürerek gerçekleştirilebilen şey değildir. Yasalaştırılması, canlandırılması ve gerçekleştirilmesi gereken şeydir.”¹¹³

Goffman’ın da dikkat çektiği gibi statü sadece maddelerle elde edilecek bir şey olmayıp, maddeler ötesinde bir anlamı da vardır. Bu

¹¹² Baudrillard, s. 61.

¹¹³ Goffman, s. 75.

sebeplerdir ki Weber statü gruplarını saf ekonomik temellerle belirlendiğini ifade ettiği sınıf konumlarının karşısında tanımlar. Statü konumunu bireyin toplumsal konumuna yapılan olumlu ya da olumsuz itibar değerlendirmesi olarak belirten Weber başlangıçta ekonomik durumun statüyü garantilemediğini, mal sahibi olan ve olmayanların aynı statü grubu içerisinde olabileceğini ifade eder. Dolayısıyla ekonomi ile statü arasında doğrudan bağlantı olmadığını ima etmektedir. Diğer yandan statü ile sınıf arasında bazı zamanlarda ilişki olabileceğini var sayar. Bazı durumlarda sınıf durumunun statü getirebileceğini ifade eder. Her ne kadar para statünün karşılığı değilse de bazı durumlarda statünün oluşmasını sağlayabileceğini söyleyen Weber, en sonunda vardığı analizde statüyü ekonomiden ayırmaktadır. Her ne kadar Weber bunu ifade etse de statünün tamamen ekonominin karşısında olmadığını söyleyebiliriz.

Ekonominin karşısına koyduğu statünün belirli bir yaşam tarzı, eğitim, kalıtsal ya da mesleki prestijlerine dayanarak oluştuğunu belirten Weber, bir öğrenci ile bir memurun sınıf pozisyonunun servetlerine göre değiştiğini fakat bunun farklı bir statü sağlamayacağı örneğini vermektedir. Onların yetiştirilmelerinin ve aldıkları eğitimin sonucunda oluşan ortak yaşam tarzları aynı statülere sahip olmaları için, Weber' e göre, geçerli bir sebeptir. Dolayısıyla statüyü ekonomik durumdan daha çok alınan eğitim ve ortak hayat değerleri oluşturur. Sınıflar üretimleri ve mal edinimlerine göre tanımlanırken statü grupları tüketimleri ile katmanlaşırlar zira tüketim belli bir yaşam tarzını ifade eder.¹¹⁴

Bryan S. Turner'a göre Weber statü gruplarının iki özelliğine vurgu yapmaktadır. Bunlardan ilki, statü gruplarının mülk sistemine (estate) dönüştüğü ve statü gruplarının kast grupları gibi ayrı yasal, sosyal ve kültürel ayrıcalıklara göre ayrıldığı durumdur. Bu durumda statü gruplarının ayrıcalıkları yasal ve ekonomik bağımsızlıklar şeklinde kristalize olmuştur ve her türlü kontrolden din, yasa ve gelenekler ile korunmaktadır.¹¹⁵ Bu sistemin dışında Turner, Weber'in statü grupları ve statü topluluklarının

¹¹⁴ Giddens ve Held, s. 72.

¹¹⁵ Bryan S. Turner, *Status*, (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1988), s. 6. Bu kitaptan yapılan çeviriler bana aittir.

tarihsel ve sosyal işlevleriyle ilgilendiğini belirtmektedir. Benzer yaşam tarzlarına, ahlak sistemine ve ortak bir dil ya da kültüre sahip olan statü grupları ayrı ve dayanışmacı topluluklar yaratır ki bu topluluklar da var olan kültürel ve toplumsal ayrıcalıklarını korumak ve geliştirmek için organize olurlar.¹¹⁶ Turner bu toplumsal ayrıcalığı korumak için de ortak yaşam tarzları paylaşan statü gruplarının eğitim mekanizması ile kendilerini yeniden üretmeye çalıştıklarını ifade eder. Turner'ın aktardığına göre Lipset, Veblen ve Weber'in gösterişçi tüketimin sosyal hareketliliği önlemek ve geçmiş yıllarda yükselmiş kişilerin ayrıcalıklarını kurumsallaştırmak işlevi olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle de Lipset, statü gruplarını belirli yaşam tarzları ile tanımlanabilirler diye ifade eder.¹¹⁷ Bourdieu'nün belli bir statüyü yakalamak için özel kulüplere üye olmanın gerekliliğini vurgulaması da bu düşünce ile paraleldir.

Statüyü sadece nesnelere sağlanabilecek toplumun olumlu değerlendirmesi olarak kısıtlamadan statünün Goffman'ın da belirttiği gibi edimsel yönünün göz önünde tutulması yararlı olacaktır. Bu durum, itibar kazanmak için tüketilen nesne kadar tüketim yolunun da önemini gösterir. Dolayısıyla statünün sağlanmasında Weber'in vurguladığı hayat tarzı, eğitim gibi konular oldukça ön plana çıkar.

1.5. Hayat Tarzı ve Pratikler

Değindiği üzere günümüz toplumunda nesnelere tüketimleri, tüketim yolları ile statü arasında sıkı bir ilişki vardır. Bireylerin belirli bir statüye erişmeleri ve statülerini korumaları yolunda hayat tarzlarının rolüne dikkat çeken Weber, insanların belirli bir çevreye ait olmak istediklerini ama bu isteklerinin onların sosyal bağlantılarında kısıtlamalar yarattığını, hatta bu durumun evliliklerini de kısıtlayabileceğini, bu topluma dahil olmak isteyenlerin muhakkak belli bir yaşam tarzı uygulamaları gerektiğini ifade etmektedir.

¹¹⁶ A.g.e., s. 6.

¹¹⁷ A.g.e., s. 8.

Weber ve Turner'ın yaşam tarzına yaptığı vurguyu Bourdieu ile genişletebiliriz. Zira Bourdieu yaşam tarzını oluşturan konuşma, giyim, dış görüntü ve vücut dili gibi pratiklerin önemine dikkat çeker. Değinildiği üzere bireylerin pratiklerinde de doğdukları ve büyüdükleri yakın çevre etkili olur. Zira oradan edinilen eğilimler bütünü, *habitus*, pratiklerin farklılıklarını ve toplamını, imkânların ve zevklerin algılanmasını ve kullanımını oluşturma konusunda rol oynar.¹¹⁸ De Certeau'nun tüketimi anlamak için piyasada sunulan kültürel ürünlere değil de, onların kullanım işlemlerine bakmak gerektiğini vurgulayarak nesnelere kullanım tarzlarının yarattığı sosyal farklılığa dikkat çektiği gibi itibar ile sıkı bir ilişkisi bulunan hayat tarzını incelerken nesnelere kadar nesnelere kullanım şeklini de göz önüne almak faydalı olacaktır.¹¹⁹

1.6. Ekonomik, Kültürel ve Sosyal Kapital

Yaşam tarzlarını oluşturan pratikleri incelerken Bourdieu, kapitallerin hacim ve yapılarına göre kuramsal olarak sınıflandırdığı meslek gruplarını dikkate almaktadır. Bourdieu'nün kapitali birikmiş emek olarak görüp kapitalin farklı formlarının tüketimdeki etkisini gündeme getirmesi, konunun çok boyutlu olarak ele alınmasına olanak sağlar. Sadece ekonomik sermaye ile tüketim arasında bağ kurmaması, yaşam tarzını etkileyen diğer sermaye formlarını da dikkate alması, pratiklerin ve tüketimin birçok açıdan anlamlandırabilmesini sağlamaktadır.

Bourdieu'nün kapital formlarını anlamak tüketim pratiklerinin anlaşılması açısından önemlidir. Bourdieu'ye göre kapital ekonomik, kültürel ve sosyal kapital olmak üzere üç ana biçimde şekil alabilir. Üç ana kapital formlarından biri olan ekonomik kapital ile hemen ve doğrudan paraya dönüştürebilen ve mülkiyet hakları şekillerinde kurumsallaşabilen kapitalden bahseder.¹²⁰ Verdiği istatistiki bilgilerde ayırdığı meslek gruplarının gelir, mülk, araba ve tekne sahipliği, otelde tatil geçirmelerine

¹¹⁸ A.g.e., s. 66.

¹¹⁹ De Certeau, s. vii.

¹²⁰ Pierre Bourdieu, "The Forms of Capital": *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* içinde. Yay. Haz. J. Richardson, (New York: Greenwood, 1986), s. 244. Bu makaleden yapılan çeviriler bana aittir.

dair bilgileri ekonomik kapitallerinin göstergeleri olarak ele alır ve inceler.¹²¹

Bourdieu ikinci bir kapital şekli olarak kültürel kapital ile belirli durumlarda ekonomik kapitale dönüştürülebilen ve eğitimsel vasıflar şeklinde kurumsallaşabilen sermaye formunu kasteder.¹²² Kültürel kapitalin *vücutlaşmış (embodied)*, *nesneleşmiş (objectified)* ve *kurumsallaşmış (institutionalized)* olarak üç halini izah eder. Kültürel kapitalin *vücutlaşmış halini* akıl ve vücudun uzun ömürlü *yatkınlıkları (dispositions)* şeklinde betimleyen Bourdieu, *vücutlaşmış* kültürel kapital birikimi için gereken zamana bizzat sermayedarın yatırım yapması gerektiğini vurgulamaktadır. Zira ancak bu yolla bu birikim için gerekli olan kültürel kapital sermayedar tarafından içine alınabilir ve bu kapital sermayedarın vücudunda somutlaşabilir. Dolayısıyla Bourdieu sermayedarın vücudunda somutlaşmış kültürel kapitalin tamamen taşıyanın biyolojik olarak var olmasına bağlı olduğunu, taşıyanla birlikte yaşadığını ve yok olduğunu ifade eder.¹²³

Bourdieu kültürel sermayenin zaman, toplum ve sosyal sınıfa bağlı olmak suretiyle, bilinçli bir telkin olmazsa dahi, farkında olunmadan edinilebileceğinin altını çizmektedir. Bu durum da kültürel sermaye konusunda sermayedarın çevresinin ve ailesinin önemini ortaya çıkarır. Buna paralel olarak, Bourdieu ilk kültürel edinim durumlarının az ya da çok görünür olarak kültürel sermaye üzerinde işaretler bıraktığını ve ailenin kültürel kapitalin aktarım mantığında önemli bir yer teşkil ettiğini ifade eder. Dolayısıyla sermayedarın bizzat kendisinin zaman harcayarak edinmesi gereken *vücutlaşmış* kültürel kapital, ailesinin kültürel kapitali ile şekillenmektedir. *Vücutlaşmış* kültürel kapital aileden verasetle alınan kültürel kapitali daha sonra kendi edindiği kültürel kapitalle birleştirir. Ekonomik kapital gibi çok görünür olmayan *vücutlaşmış* kapital sembolik kapital işlevini görür.¹²⁴

¹²¹ Pierre Bourdieu, *La Distinction: Critique Sociale du Jugement*, s. 130, 153.

¹²² Bourdieu, "The Forms of Capital", s. 244.

¹²³ A.g.m., s. 246.

¹²⁴ A.g.m., s. 246.

İkinci bir kültürel kapital formu olarak Bourdieu maddi nesnelere, yazı, resim, fotoğraf, heykel gibi şekillerde *nesneleşmiş* kültürel kapitalden bahsetmektedir. Fakat nesneleşmiş kapitali sadece maddi olarak edinmenin yeterli olmadığını, simgesel olarak da edinmek gerektiğini belirtmektedir. Dolayısıyla *nesneleşmiş* kültürel kapitali anlamak için kültürel kapitalin *vücutlaşmış halinin* önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bourdieu, *nesneleşmiş* kültürel kapitalin sahiplenilme sürecine ve bunu almak için gerekli olan zamana ve tüm ailede *vücut bulmuş* kültürel kapitalin önemine dikkat çekmektedir.

Bourdieu aynı zamanda kültürel kapitalin sembolik ve maddi olarak etkili olmasının bireyler tarafından sahiplenilmesi, uygulanması ve kültürel üretim alanlarındaki mücadelelerde birer silah gücünde faydalanılması yoluyla olabileceğini savunur. Bireylerin kültürel kapitallerini sembolik ve maddi olarak aktif ve verimli hale getirmelerinin *nesneleşmiş* kapitallerine, dolayısıyla *vücutlaştırılmış* kapitallerine oranla, mümkün olduğunu söyler. Dolayısıyla kültürel kapitalin verimi *nesneleşmiş* kültürel kapitali ve *vücutlaşmış* kültürel kapital ile iç içedir.

Daha önce de dile getirildiği gibi kültürel ürünlerin maddi ve sembolik olarak sahiplenebileceğini söyleyen Bourdieu, *vücutlaşmış* kültürel kapitalin üzerinden kâr elde eden kişilerin müphem olan statülerine işaret eder. Üretim araçlarına sahip olan fakat bu kültürel ürünleri tam anlamıyla sahiplenebilmek için *vücutlaşmış* kültürel kapitale sahip olmayan kişiler, *vücutlaşmış* kültürel kapitali elinde tutanların hizmetlerinden yararlanırlar.¹²⁵ Örneğin, ekonomik kapitali bir resmi almaya yetecek fakat seçimini doğru kullanabilecek düzeyde *vücutlaşmış* kültürel kapitale sahip olmayan bir kişi sanat danışmanı hizmetini kullanarak bu kültürel ürünü sahiplenebilir. Bu noktada, Bourdieu kültürel kapitallerinden kar elde eden bu kişilerin ekonomik kapitallerinin hacmi az olsa dahi kültürel kapitallerinden kar elde etmeleri vurgulandığı takdirde bu kişilerin baskın grup arasında sınıflandırılacaklarını söyler. Zıt halinde, ekonomik

¹²⁵ A.g.m., s. 248.

anlamda üretim araçlarına sahip olmadıkları vurgulandığı zaman da baskın olmayan gruplar arasında sayılabileceklerini ifade eder.¹²⁶

Bourdieu kültürel kapitalin *kurumsallaşmış hali* ile akademik ve yasal olarak garantilenmiş nitelikleri kasteder. Bu *kurumsallaşmış hal* ile kendi kendini eğitmiş kişinin kapitalini yasal olarak garantilenmiş olandan ayırmaktadır.¹²⁷

Ekonomik ve kültürel kapitalin yanında sosyal kapitalin önemine vurgu yapan Bourdieu, sosyal kapital ile sosyal zorunluluk olan bağlantıları belirli koşullarda ekonomik kapitale dönüştürülebilen, asalet unvanları şekillerini alabilen kurumsallaşmış kapitali kasteder.¹²⁸ Sosyal kapitali, sahip olunan ilişkiler toplamı olarak tanımlayan Bourdieu sosyal kapitalin, ekonomik ve kültürel kapitalden ayrıştırıldığını belirtse de onlardan tamamen bağımsız olmadığına da işaret eder.¹²⁹

Bahsedilen farklı kapital formları oyun alanı olarak metaforlaştırılan, *alanlarda (field)* birer koz olarak görülüp oyunun kazanılmasına yardımcı olurlar. Bir noktayı eklemekte fayda vardır ki farklı kapital formları farklı alanlarda avantajlıdır. Ekonomik kapital hacminin kültürel *alanda* yürütülen bir *oyunda*, mücadelede, kültürel kapital hacmine oranla daha az önemde olduğunu söylemek mümkündür. Bourdieu, bu nokta ile ilgili olarak, her *alanın* sınırının kendi mantığı çerçevesinde çizilebileceğini ifade etmektedir.¹³⁰

1.7. Tüketim Çalışmalarına Getirilen Eleştiri ve Öneriler

Metnin içersinde dağınık olarak değinilen tüketim çalışmalarına getirilen eleştirilere ek olarak sosyal sınıf ve tüketim arasındaki ilişkiyi inceleyen ve Bourdieu'nün bakış açısını eleştiren Brian Longhurst ve Mike Savage'in görüşlerine yer vermek faydalı olacaktır. Zira toplumsal uzamda

¹²⁶ A.g.m., s. 248.

¹²⁷ A.g.m., s. 249.

¹²⁸ A.g.m., s. 258.

¹²⁹ A.g.m., s. 250.

¹³⁰ Cihad Özsöz ve Aylin Görgün Baran, "Pratik, Kültür, Sermaye, Habitus ve Alan Teorileriyle Pierre Bourdieu Sosyolojisi": *Sosyolojide Yakın Dönem Gelişmeler* içinde, (Eskişehir: AÜ AÖF Yayınları, 2013), s. 7.

pratiklerin anlamlandırılmasına olanak sağlayan kavramların kullanıldığı bu çalışmada Bourdieu'nün çalışmasından oldukça faydalanılmıştır. Bu bağlamda öncelikle Longhurst ve Savage'ın Bourdieu'nün çalışmasının Amerika ve İngiltere'de yapılan tüketim araştırmalarındaki etkilerinin analizlerine, ardından Bourdieu'yü eleştirdikleri noktalara ve önerilerine değinilecektir.

Longhurst ve Savage Bourdieu'nün çalışmasının 1980'lerde Amerikan ve İngiliz araştırmalarında farklı şekillerde ele alındığını ifade etmektedir. İngilizceyi kullanan sosyolojide Bourdieu'nün tek bir şekilde ele alınmadığını, farklı dalgalar şeklinde ele alındığını ifade eden Longhurst ve Savage, bu dalgalardan ilkinin 1960 ve 1970'lerde olduğunu belirtir. Bu ilk dalgada Bourdieu'nün kültürel kapital kavramının eğitim sosyolojisinde sıkça kullanıldığını belirten Longhurst ve Savage 1980'lerde başlayan ikinci dalgada ise Bourdieu'nün *Ayrım (La Distinction)* kitabının İngilizceye evrilmesi etkili olduğunu ve *habitus* gibi orta ölçekli kavramların yaygınlaştığını eklemişlerdir. Aynı zamanda Bourdieu'nün *Ayrım (La Distinction)* alışmasının çeşitli akademisyenlerce farklı şekilde ele alındığını dile getiren yazarlar bu durumun belirsizlik ve tartışmaya yol açtığını belirtmektedirler. Örnek olarak da Jenkins ve Robbins'in Bourdieu'yü farklı şekilde okuduklarını, Jenkins'in Bourdieu'nün objektif sosyal bölümler yaratıp tüketimdeki etkisine bakmak istediğini savunurken, Robbins'in Bourdieu'nün böyle bir yaklaşımı olmadığını ifade etmesini göstermektedirler. Amerikan araştırmalarında ise Bourdieu'nün daha çok sosyal ve kültürel *ayrım* formlarının zaman içerisinde nasıl korunduğunu vurgulayan kültürel yeniden üretim teorisini olarak görüldüğünü belirten Longhurst ve Savage bunun neticesinde Bourdieu'nün Amerika'da tarihsel sosyoloji yapan araştırmacılar tarafından benimsendiğini ekler.¹³¹

Longhurst ve Savage tüketim pratiklerini ve tüketim kültürünü 1950'lerin küçük ölçekli toplumlarından, 20. yüzyıl batısının “hiper-

¹³¹ Brian Longhurst ve Mike Savage, “Social Class, Consumption and the Influence of Bourdieu: Some Critical Issues”: *Consumption Matters: The Production and Experience of Consumption* içinde. (Cambridge: Blackwell Publishers, 1996), s. 277. Bu makaleden yapılan çeviriler bana aittir.

modern” toplumlarına kadar değişik sosyal bağlamlarda inceleyen tüketim sosyolojisi çalışmalarının Bourdieu’nün çalışmasıyla kısıtlı kalmadığını, Frankfurt okulu gibi modern kapitalizmde tüketim kültürünün gelişimine ve kitle kültürüne dair yapılan çalışmaların da 1980’lerde önem kazandığını ifade eder.¹³² Tüketime sosyal ve kültürel önemine vurgu yapan bu çalışmaların yapıldığı sırada daha önce değinilen postmodernizm ve tüketim kültürü ve yeni kültürel medyaların gelişmesi hakkında yürütülen tartışmalarda Bourdieu’nün çalışmasının etkisi olduğunu belirtmektedirler. Bu bağlamda Longhurst ve Savage, Amerika’daki araştırmaların tam tersi olarak İngiltere’de tüketimcilik (consumerism) olgusunun ortaya çıkışı üzerine olan tartışmalarda Bourdieu’ye vurgu yapıldığını belirtir. Featherstone’un özellikle Bourdieu’den çok fazla yararlandığını, hatta bu sayede tüketim kültürü çalışmalarında daha önceden var olmayan üç farklı tema geliştirdiğini ifade eden Longhurst ve Savage “kitle toplumu teorisyenlerinin aksine, tüketicilerin pasif tüketici olmadıkları”, “bireylerin tüketim pratiğine aktif olarak katıldıkları”, “bu tür aktivizm formlarının sınıf stratejileri ve *habitus*leriyle ilgili oldukları için farklılaşmamış ‘kitle’nin birer elemanı olmadıkları”, “hayat tarzı” teriminin tüketim kültürü dinamiklerini anlamak için kullanılabileceği olmak üzere üç temayı izah etmişlerdir.¹³³

Lash ve Urry’nin Bourdieu’nün çalışmasına atfen tüketimci (consumerist) kültürü sosyal bölümler, sosyal sınıflar ve tabakalaşma ile ilişkilendirdiklerini ekleyen yazarlar Bourdieu’nün yaptığı kültürel yeniden üretime dair olan çalışmaları genel anlamda kabul eden Featherstone, Lash ve Urry gibi akademisyenlerin temelde tüketimciliği geleneksel kültürel hiyerarşilerin yıkımı ve yeni orta sınıfların ortaya çıkışı bağlamında ele aldıklarını ifade etmişlerdir.¹³⁴ Tüketim kültürünü bu türden yeni tiplerin meydana gelmesi açısından inceleyen bu çalışmalarda farklı ve yeni olan tüketim kültürünün taşıyıcıları olarak “yeni kültürel araçlar” a ve bu yükselen mesleki grupların stratejilerine önem atfedildiğini ifade eden

¹³² A.g.m., s. 277.

¹³³ A.g.m., s. 278.

¹³⁴ A.g.m., s. 279.

Longhurst ve Savage'a göre gerçekte bu değişikliklerin öncüsü olarak görülen gruplar çeşitlidirler ve aslında çok da net değildirler. Bu yeni grupların kimi çalışmalarda servis sektöründe yer alan, şimdiye kadar var olan yerleşik yüksek kültürel pratikleri reddeden ve kültürel *ayrımın* formlarını tüketim kültürüne tabi kılan kişiler olarak alındıklarını eklerler. Bu yeni tüketim kültüründe kültürel *ayrımın* ise yüksek kültürün klasik alanında (klasik müzik gibi) tanımlanmaktan ziyade egzotik uzak mekan tatilleri, değişik mutfak kültürü, yeni spor dalları üzerine kurulmuş olabileceğini dile getirirler.¹³⁵ Lash ve Ury'nin çalışmasında bu grupların profesyoneller ve yöneticiler hizmet sınıfı olarak görülürken, Lash'in çalışmasında imajların idare edilmesinde önemli rol oynayan post-endüstriyel orta sınıfların bu yeni tüketici kültürünün taşıyıcıları olarak ele alındığını ekler.¹³⁶ Yeni kültürel araçların bu şekilde ele alınmasının bu grubun belirsiz olduğunu gösterdiğini vurgular Longhurst ve Savage.

Bunun yanı sıra Longhurst ve Savage, Bourdieu'nün yeni orta sınıflara odaklanmasının sosyal değişimin geleneksel ve modası geçmiş bir şekilde ele almasını yeniden ürettiği için orijinal olmadığını ifade eder.¹³⁷ Bu grupların öneminin yerleşmiş ve geleneksel sınıf ayrımlarına uymamalarından ve eşikteki sınıf konumlarından kaynaklandığını ve bu tür fikirlerin erken 20. yüzyıl tabakalaşma sosyologlarının argümanlarıyla paralel olduğunu savunurlar. Bu bağlamda, oluşan yeni sınıflara ve orta sınıflara dair olan literatürü ayrıntılı bir şekilde ele alan Longhurst ve Savage, yeni mesleki gruplaşmalardan bahsedilebilse bile bu grupların Bourdieu'nün önerdiği "yeni orta sınıflar"ın özelliklerini aldığını söylemenin kesin olamayacağını ifade etmektedir.¹³⁸

Longhurst ve Savage, Bourdieu'nün çalışmalarının İngiltere ve Amerika'daki benzerliklerine de değinir ve her ikisinin de tüketim ve mesleğe dayalı sınıf arasında bir ilişki kurduğunu ve bu çalışmaların, tüketim pratiklerini mesleksel sınıfların yeniden üretme ve sınıf gücüne

¹³⁵ A.g.m., s. 279.

¹³⁶ A.g.m., s. 279.

¹³⁷ A.g.m., s. 275.

¹³⁸ A.g.m., s. 281.

meydan okuma yolları olarak gördüklerini söylemektedir.¹³⁹ Bu noktanın Bourdieu'nün çalışmalarında bazı problemlere yol açtığını savunan yazarların Bourdieu'yü eleştirdikleri noktalardan birincisi, her ne kadar Bourdieu'nün niyeti öyle olmasa da, Bourdieu'nün yaklaşımının insanlar arasında tüketim pratiklerinin ortaklıkları ve birliği nasıl oluştuğunu araştırmak yerine tüketim pratiklerindeki varyasyonu meydana çıkarma eğiliminde olduğunu savunurlar.

Bourdieu'nün yaklaşımında görünür olduğu gibi tüketim pratiklerinde sadece çeşitliliğe (variation) odaklanmanın yeterli olmadığı ve bu eksikliği de tüketimde bireyleri bir araya getiren süreçleri inceleyerek aşılabileceğini belirtirler. Bunu yapabilmek için ise gündelik yaşama odaklanmanın gerektiğini ve toplumsal ağlara dikkat etmenin gerektiğini vurgulamaktadırlar.¹⁴⁰ Mesleğe dayalı sınıf ayrımlarıyla tüketim arasında sıkı bir bağ bulunmadığını ve gündelik yaşama odaklanmanın tüketimin araştırılmasına izin verdiğini ifade eden Longhurst ve Savage'ın bu kavramsallaştırma ile Bourdieu'yü gündelik yaşamın tam karşısına konumlandıklarını ifade edebiliriz. Gündelik yaşam üzerine odaklanmanın, tüketim pratiklerin analizinde izlenecek doğru bir yöntem olmasının sebebi ise bu yöntemin bağlam ve bireysel öznellik arasındaki ilişkiye daha çok ışık tutacağı düşüncesi olduğunu belirtmektedirler.¹⁴¹ Bu noktada niteliksel verilere dayanan bazı çalışmalara değinen yazarlar, bu çalışmaların televizyon izleyicileri arasındaki varyasyonda cinsiyetin ve alınan eğitimin önemine dikkat çektiğini belirtmektedirler. Her ne kadar ilk bakışta bu tür araştırmaların Bourdieu'nün orta sınıflardaki eğitimsel kapitalin rolüne işaret eden bir tezi destekler gibi görünse de aslında televizyon izleme kalıplarının izleyicinin diğer aktiviteleri ile nasıl ifade bulunduğunu açık bir şekilde ifade etmediğini belirtirler. Bu konuda ise Silverstone'nun günümüz gündelik yaşamında televizyonun yeri hakkında araştırmasına değinen Longhurst ve Savage bu tür çalışmaların medyanın

¹³⁹ A.g.m., s. 280.

¹⁴⁰ Longhurst ve Savage'ın bu önerisi gündelik hayata önem verip tüketimde kullanıcıya bakılması gerektiğini ifade eden de Certeau ile paralel gitmektedir.

¹⁴¹ A.g.m., s. 289.

tüketim kalıpları arasındaki farkların anlaşılmasında tüketicilerin gündelik yaşamlarını (everyday life) incelemenin önemini meydana çıkardığını ekler. Longhurst ve Savage, Drotner'in de savunduğu gibi medya çalışmalarında daha niteliksel ve etnografik çalışmaların gelişimiyle gündelik yaşam fikrinin önem kazandığını vurgular.¹⁴²

Longhurst ve Savage bu noktada Grossberg'in gündelik yaşam (everyday life) ile günlük yaşam (daily life) arasında çizdiği ayırmadan bahsetmektedir. Grossberg'in gündelik yaşamı (everyday life) hali vakti yerinde olanların günlük (the mundane) ve küçük (the trivial) olana yatırım yapabilme lüksü olarak tanımlarken günlük yaşamı (daily life) ekonomik, politik ve sosyal kaynaklara sahip olmayanların yaşamları olarak tanımladığını ifade etmektedir.¹⁴³ Bu çalışmada Grossberg'in yaptığı gibi bir ayırım yapılmamakta, kullanılan gündelik yaşam terimi bu bağlam dışında ele alınmaktadır. Sınıf ve statü ayırımı yapılmadan bireylerin gündelik pratikleri olarak çalışılmaktadır.

Yazarlar Bourdieu'yü içerik olarak eleştirmenin yanı sıra metodolojik olarak da eleştirmektedirler. Tüketim hakkında daha kapsayıcı fikirler elde etmek için kullanılmasını önerdikleri gündelik yaşamın incelenmesini, gündelik yaşamın karmaşıklığı ve dinamiklerini ortaya çıkarmak açısından anket verisinden ziyade niteliksel yaklaşımların yararlı olabileceğini savunmaktadırlar. Bu bağlamda yapılan bu çalışmada niteliksel araştırma yöntemi kullanılacaktır.

Longhurst ve Savage ayrıca Bourdieu'nün *habitus* kavramının davranışların toplumsal çerçeveye göre değişebileceğini açıklama konusundaki yetersiz olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁴ Bu konuda Goffman'ın sosyal çerçevenin davranışlar üzerindeki etkisini vurgulamasına, değişen sosyal çerçeve ve değişen “seyirci” ile kişinin kendisini kime nasıl göstermek istediğine bağlı olarak davranışlarını değiştirmesine yaptığı vurgunun göz önüne alınması gerekiyor. Lakin “seyirci” önünde değişen davranışları da *habitusten* tamamen bağımsız düşünmemek gerekir. Zira

¹⁴² A.g.m., s. 291.

¹⁴³ A.g.m., s. 292.

¹⁴⁴ A.g.m., s. 294.

belirtildiği üzere pratiklerin oluşumunda ikisinin de rolü vardır. Sadece içsel dinamiklere ve sosyal çerçeveye yoğunlaşmak kişinin geçmişinin ve daha önceden deneyimlediklerinin göz ardı edilmesine yol açabileceği için *habitus* ve kapital formları gibi faktörlerin pratiklerin oluşumundaki rollerini akılda tutmak tüketim pratiklerini anlamlandırabilmek açısından yararlı olur.

Son olarak Longhurst ve Savage tüketimin farklı *alan*larının karmaşık olduğunu ve *habitus*lerin sistematik olarak nasıl farklılaştığına vurgu yapmak gerektiğini ekler. Bourdieu'nün *ayrım* için savaşın yapıldığı farklı *alan*ların varlığından söz etmesinin yeterli olmadığını ve bu argümanın farklı *alan*ların betimleyici bir listesini yapmaya yönlendireceği için yararlı olmayacağını belirtirler. Buna çözüm olarak da tüketim süreçlerinin performatif/edimsel bir şekilde ele alınması gerektiğini, bu süreçlerin diğer kişileri etkilemek için yapılan, diğer kişilerle ilişki ve bağlantı kurma süreçleri olduğunu ifade ederler. Yazarlar yaptıkları bu önerinin *habitus*lerin sentezlenebildiği ihtimalini tanıdığı gibi bireyin rolünün altını çizdiğini belirtmektedirler.¹⁴⁵

Sonuç olarak, tüketimin toplumda gittikçe ön plana çıkmasıyla tüketim, farklı açılardan sık sık tartışılan bir konu olmuştur. Ürünlerden çok göstergelerin tüketildiği, nesnelere *Tanrı'nın lütfu* gibi verilen kurtuluş olarak görüldüğü, tüketimin bireyler arasındaki iletişimi sağlayan *dili* oluşturarak ürünlerin statü getiren nesnelere dönüştüğü, tüketimden alınan hazzın bireysel olgudan çıkıp birer “yurttaşlık görevi” olarak anlaşıldığı tüketim toplumu tanıyan Baudrillard'dan, “modanın değil modaların” olduğu ve “herkesin herhangi biri” olabileceği ibareleriyle kültürel hiyerarşileri yıktığı söylenen postmodernizm ile tüketim kültürü arasındaki ilişkiyi araştırırken yeni kültürel araçlara önem veren, hayat tarzının önemli bir unsur haline geldiği tüketim kültüründe bireylerin tüketimlerinde *habitus*lerinin etkisine değinen Featherstone, tüketimi ayrı bir üretim tarzı olarak ele alan ve bireyin ürünü kullanırken geçirdiği sürecin altını çizerek tüketimde pasif olarak görülen kullanıcının izlediği

¹⁴⁵ A.g.m., s. 296.

taktiklere vurgu yapan ve gündelik pratikleri zayıfın direniş noktaları olarak yorumlayan de Certeau, tüketimi farklı açılardan ele almışlardır. Nesnelerin yanı sıra kullanım yollarının da statü sağlayan alanlar olması tüketim pratikleriyle oluşturulan yaşam tarzlarını ön plana çıkarmıştır. Tüketicinin edilgen bir şekilde ele alınması noktasında getirilen eleştirilere karşı de Certeau, Featherstone Longhurst ve Savage gibi yazarların vurguladığı gibi kullanıcıya ve gündelik pratiklerine bakmakta fayda vardır. Bu doğrultuda, günümüzde tüketimin artan önemi, reklamlar ve medyanın etkisiyle ürünü tüketimin kişilerin kendilerini ifade ettikleri, tüketilen ürünün statü göstergesi haline dönüştüğünü kabul etmekle beraber bireyin bu tüketim toplumunda tamamen özgür olmayan bir şekilde tüketim yapmadığını da söyleyebiliriz. Tüketimi toplumsal uzamdan ayrı düşünmemek için tüketim pratiklerinde Bourdieu'nün vurguladığı gibi farklı kapital formlarının hacminin, yapısının, zaman içerisindeki değişiminin ve *habitusün* etkisi olduğunu kabul etmekle birlikte, bireyin öznelliğini de vurgulamak için de Certeau'nun kullanıcıların tüketim esnasında düşündükleri ve ürettikleri noktasındaki düşüncelerine yer verilmesi gerekir. Gerek de Certeau'nun Bourdieu'nün kullandığı yöntem konusundaki eleştirileri gerekse Longhurst ve Savage'ın vurguladığı niteliksel verinin tüketimin bütünsel bir şekilde analizine sağladığı katkıları göz önüne alıp bu çalışmada niteliksel araştırma yöntemleri kullanılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

1980 - 2000 ARASI TÜRKİYE’NİN SOSYOEKONOMİK DURUMU

1980 ile 2000 yılları arası Türkiye’inde yaşamış, mesleklerinde itibarlı seçkin kişilerin tüketim pratiklerini anlamlandırabilmek için dönemin politik, ekonomik, sosyal ve kültürel bağlamını ele almak tüketim sürecinde etkili olan faktörlerin anlaşılmasında faydalı olacaktır. Bu doğrultuda neoliberal politikaların benimsendiği, dünya ekonomisi ile bütünleşme yolunda politikalar izlendiği, dolayısıyla ekonomide köklü değişimlerin yaşandığı 1980’li yılları tüketim pratiklerini etkilediği için bir dönüm noktası olarak ele alabiliriz. 1980’li yıllarının ekonomik, toplumsal, politik ve kültürel iklimini daha iyi anlamlandırabilmek için Türkiye’nin 1980’li yıllarını yaratan tarihsel arka planının incelenmesi elzem hale gelir. Bu bağlamda, bu bölüm modernitenin etkisiyle ulus devlet temelinde kurulan Türkiye’nin bu yolculuğunu anlamlandırabilmek için modernleşme girişimlerinin başladığı Osmanlı İmparatorluğu’nda ordu, hukuk, idari yapı ve eğitimde meydana gelen değişimler incelenmesiyle başlayacaktır.

Modernleşme adımlarının erken cumhuriyet döneminde inkılaplar yoluyla sürmesi, ekonomide yerli sanayinin yaratılmaya çalışılması, II. Dünya Savaşı yıllarında ekonominin geçirdiği sıkıntılar, 1950’li yıllarda çok partili hayata geçiş ile birlikte liberal politikaların izlenmeye başlaması ve bu yılların en büyük toplumsal olgusu olan kırdan kente göçün kentleşmedeki etkisi incelenecektir. 1950’li yılların ikinci yarısında başlangıçlarını görmeye başladığımız aslen 1960 ve 1980 yılları arasındaki ekonomi politikalarına hakim olan ithal ikameci sanayileşme programı ve

izlenen bu programın toplumdaki dengelere etkisi irdelenecektir. 1970'lere gelindiğinde iş adamlarının güçlendiğini ve dayanışma arayışlarında olduklarını görüyoruz. Devletin toplumsal aktörler arasında *hakem* rolünü üstlenip uzlaşmada yer aldığı, içe dönük büyüme politikalarını izlediği yıllardan, dışa dönük ekonomi politikalarının izlendiği 1980'li yıllar toplumsal açıdan bir önceki dönemden tamamen farklı dengeler bütünü ortaya koymuştur. Devlet kendisini ekonomiden olabildiğince çekmeye çalışırken, gümrük duvarlarını yıkıp küresel ekonomi ile bütünleşme yolunda adımlar atmıştır. Kırdan kente göçün devam ettiği bu yıllarda toplumsal grupların arasında ekonomik dengesizlikler olmuş, mekânsal olarak da ayrışan toplumun belirtileri başlamıştır. Toplumsal hareketlilik yollarının değiştiği bu yıllarda küresel ekonomiye bağlı olarak yükselen yeni toplumsal aktörler meydana çıkmıştır. Yükselen yeni grup, tüketim kültürünün yavaş yavaş yerleştiği bu yıllarda, belirli bir yaşam tarzı ve tüketimleri ile ön plana çıkmıştır.

Yaşam tarzlarına bakarak mülakat yaptığım kişiler, 1980'lerin ikliminde oluşan gelişmelerden diğer toplumsal aktörler gibi etkilenmiş, mesleklerinde aktivitelerini oluşan farklılıklar yolunda değiştirmiş ve başarılı olmuş, tarzları toplumdaki diğer bireyleri etkilemiş kişilerdir.

2.1. Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme Girişimleri

Tarihteki kopukluklar ve devamlılıklar sıkça tartışılan konular arasında olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının bir bölümü üzerinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte kopmalar olduğu kadar sürekliliklerde olmuştur. Bir modernleşme projesi olarak ulus devlet temelinde kurulan Türkiye'nin modernleşme sürecini incelerken Osmanlı'daki batılılaşma ve modernleşme hareketlerine değinmek bu sürecin bir günde meydana gelmediğini belirtmek açısından anlamlı olacaktır. Aynı zamanda modernleşme kavramını kullanırken, Kentel'in de belirttiği gibi, kalkınma, rasyonellik, ikilikler içinde düşünme ve ehlileştirmeye dayanan bir "çatı" modernite algılamasından bahsedilebilse dahi tek bir moderniteden ziyade modernleşmenin insanların yorumlama ve

uyarlamalarına göre toplumdan topluma değiştiğinin göz önünde tutulması faydalı olacaktır.¹⁴⁶

Ekonomisi tarıma dayalı olan Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme girişimlerini Fransız Devrimi'nin sonuçlarının etkisi açısından ele almanın yararlı olduğunu belirten Erik Jan Zürcher, Türkiye'nin "modern tarihi"nin başlangıcı olarak modernleşme girişimlerinin başladığı dönemi ele alabileceğimizi belirtir.¹⁴⁷ Bu bağlamda 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda ekonomik, siyasal ve ideolojik olarak Avrupa'nın artan etkisine değinen Zürcher, bu dönemde gerek Osmanlı ekonomisinin gittikçe kapitalist ekonomik sistemle bütünleşmesi, gerekse milliyetçilik, liberalizm, pozitivizm gibi ideolojilerin yayılmasının önemli olduğunu düşünür.¹⁴⁸ Fransız Devrimi'nden 1830'ların sonlarına kadar oluşan sürede, Balkanlar gittikçe dünya ekonomisinin içinde yer almaya başlamış, Rum tüccarlar önemli bir konum kazanmış, Fransız Devrimi'nin yaydığı milliyetçilik ideolojisi çok uluslu imparatorlukta milliyetçi isyanların çıkmasına neden olmuştur.¹⁴⁹ Alain Touraine'in de modernitenin siyasal şekli olarak tanımladığı uluslar kabında bireyler bir araya gelmeye başlamış, gelenek, görenek ve ayrıcalıkların yerine geçen akıl yoluyla oluşturulmuş hukuk ise ulusal mekanı yeniden tanımlamıştır.¹⁵⁰

Osmanlı'da modernleşme girişimlerinin orduda yapılan yenilikler yoluyla başladığı söylenebilir. II. Mahmut 1826'dan itibaren modern bir ordu kurarak merkezi devleti güçlendirmeyi amaçlamış, Yeniçeri Ocağı'nı yıkarak daha önce denenen fakat başarılı olunamayan girişimleri sonlandırmıştır.¹⁵¹ Modern ordu kurma aşamasında Avrupa'dan yardım alınmıştır. İngiltere, Fransa ve Rusya'ya siyasal açıdan çok güvenilmediği için sonradan Almanya olacak Prusya'dan yardım istenmiş, Osmanlı ordusuna Prusya subaylarını almakla bir yüzyıl kadar sürecek Prusya etkisi

¹⁴⁶ Ferhat Kentel, *Ehlileşmemek, Düzleşmemek, Direnmek*, Söyleşi: Esra Elmas, (İstanbul: Hayy Kitap, 2008), s. 26.

¹⁴⁷ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner Gönen, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), s. 13.

¹⁴⁸ A.g.e., s. 13.

¹⁴⁹ A.g.e., s. 14.

¹⁵⁰ Alain Touranie, *Critique de la Modernité*, (Paris: Librairie Artheme Fayard, 1992), s. 160. Bu kitaptan yapılan çeviriler bana aittir.

¹⁵¹ Zürcher, s. 65.

başlatılmıştır.¹⁵² Orduda başlanan modernleşme girişimleri diğer alanlara da yayılmış geleneksel yapılar yavaş yavaş çözüme yoluna girmiştir. II. Mahmut geleneksel olan yönetimi merkezi idare şekline uygun iş bölümüne ayırmıştır.¹⁵³ Böylelikle modernitenin merkezileştirici yanı yönetime aksetmeye başlamıştır.

Modernleşme girişimlerinin başarılı olması ve başlatılan reformların istenilen şekilde yürütülmesi için gerekli olan Avrupa'yı, dilini, bilim ve teknolojisini bilen yetişmiş kişilere ihtiyaç duyulması üzerine bu kişileri yetiştirecek fen, biyoloji gibi pozitivist eğitim veren modern okullar açılmıştır.¹⁵⁴ İstenilen modern eğitimi verebilecek okullar arasında en kuvvetli olanı ise modernleşme girişimlerinin başladığı ordu olmuştur. Eğitimcilerin yabancı olduğu bu okullarda özellikle Fransızca olmak üzere yabancı dil öğretilmiştir. Daha sonra Avrupa'ya öğrenci göndermek de modernleşme girişimlerinin devamını sağlamak açısından faydalı bir yol olarak görülmüştür.

Milliyetçilik akımından etkilenecek ortaya çıkan Yunan başkaldırısı bu yıllarda Osmanlı devlet adamı için önemli bir yer teşkil eden Tercüme Odası'nın kuruluşunda etkili olmuştur. Zira daha önceden devletin diplomatik işlerindeki tercümanlık işini İstanbul'daki Fenerli Rum ailelerinden kişiler yürütürken, devlet bu olaydan sonra Fenerli Rumlarla çalışmayı sakıncalı bulmuş, Tercüme Odası'nı kurmuş ve son Rum tercümanını 1821'de azletmiştir.¹⁵⁵

İngiltere'de başlayan Sanayi Devrimi 19. yüzyılda Osmanlı ekonomisini etkilemiştir. Zira klasik liberal ekonomi politikalarının izlendiği dolayısıyla korumacı politikalara yer verilmeyen bu dönemde makineleşme ile artık ucuza üretilen sanayi ürünleri Osmanlı topraklarına girmiş, yerel zanaatların yaşamını zora sokmuştur. Osmanlı'nın İngiltere ve Rusya gibi ülkelerle yaptığı serbest ticaret anlaşmaları bu ülkelerin pazarı haline gelmesine neden olmuştur.¹⁵⁶ Avrupa sanayisi ile

¹⁵² A.g.e., s. 66.

¹⁵³ A.g.e., s. 66.

¹⁵⁴ A.g.e., s. 69.

¹⁵⁵ A.g.e., ss. 70-71.

¹⁵⁶ A.g.e., s. 75.

aracılık yapan kişiler çoğunlukla Rum tüccarlar ve daha az miktarda Ermeni bankacılar olmuşlardır. Birçoğuna *berat* sisteminden dolayı fahri yabancı statüsü verildiği için Osmanlı tarafından dokunulamıyor olmaları, onları 19. yüzyılda Müslüman tebaaya ve yabancı şirketlere nazaran daha güçlü konuma getirmiştir.¹⁵⁷

Sanayi Devrimi'nin etkisi kısıtlı da olsa üretim tarzını da etkilemeye başlamıştır. 1830'larda Osmanlı'da sanayi, orduya üretim yapan küçük yerli imalathaneler şeklindeydi. Devlete bağlı çalışan bu imalathanelerdeki işçiler orduya bağlı görülüyorlardı. En bilinen örneklerinden olan Feshane'de ise Yeniçeri Ocağı'nın yıkılması ile kurulan yeni ordu ve devlet memuriyetleri için fesler üretiliyordu. Feslerin yapımı için 1835'te Tunus'tan sanatkarlar getirilmiş, daha sonra genişletilen Feshane'de kumaş üretimine başlanmıştır. 1840'lı yılların ortalarında ise hayvan gücü ile yapılan üretim yerini buhar makinesine dayanan üretime bırakmıştır. Bu sanayileşme adımları ordu ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olup ticaret maksatlı yapılmamıştır.¹⁵⁸

Osmanlı'da modernleşme girişimlerinin gerçekleştiği bir diğer alan hukuk olmuştur. 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı tebaanın can, namus, mal güvencesini, iltizam sisteminin yerini alacak muntazam vergilendirmeyi, zorunlu askerliği, din farkı gözetmeksizin tüm tebaa için yasa önünde eşitliği vaat ederek hukuki alanda modernleşme girişimleri için önemli bir adım olmuştur.¹⁵⁹ Bahsi geçen dönemde adli sistemde değişiklikler yapılmış, gayrimüslimleri de kapsayan davalara bakmaları için laik mahkemeler meydana getirilmiş, eğitimde mesleki yüksek öğretim kurumların yapılmasına gayret edilmiştir.¹⁶⁰ Tanzimat reformlarının halkın desteğine dayanmadığını ifade eden Zürcher, bürokratik bir şekilde halka empoze edilen reformlara karşı bazı muhalif hareketlerin de oluştuğunu belirtir.¹⁶¹

¹⁵⁷ A.g.e., s. 76.

¹⁵⁸ A.g.e., ss. 76-77.

¹⁵⁹ A.g.e., ss. 79-80.

¹⁶⁰ A.g.e., ss. 95-96.

¹⁶¹ A.g.e., s. 102.

Ordu, eğitim, hukuk, maliye gibi alanlarda girişilen modernleşme adımlarının yanı sıra meşrutiyet hareketleri gelişmiş, sultanın gücü tamamen kısıtlanmasa dahi anayasa kabul edilip danışma niteliğinde bir meclis kurulmuştur. Kurulan meclis II. Abdülhamit tarafından savaş gerekçesi gösterilerek askıya alınmıştır. Girilen istibdat döneminde ise basın sansür altına alınmış, jurnalcılık dönemin önemli bir boyutu haline gelmiştir. Bu dönemde, Tanzimat'la girişilen modernleşmenin özelliklerinden birini gösteren idari merkezileşme gerçekleşebilmiştir. Telgraf gibi haberleşme araçları ve demiryolu gibi ulaşım araçlarının gelişimiyle uzaktaki taşra daha kolay şekilde kontrol edilebilmiştir.¹⁶² 1870'lerin ortalarından 1908'e kadar olan dönemde iktidar merkezi bürokrasiden saraya kaymış, liberal ve milliyetçi ideolojiler bastırılmıştır. İlk önemli dolaysız yabancı yatırımların gerçekleştiği bu yıllarda uluslararası ekonomide daha önemli adımlar atılmaya başlanmıştır.¹⁶³

1890'dan itibaren gelişmeye başlayan, oluşturulan modern kurumlarda yetişen ve Avrupa'da Jön Türkler olarak adlandırılan İttihat ve Terakki Cemiyeti adı altında bürokrat ve subaylardan oluşan topluluk II. Abdülhamit iktidarını 1908 Meşrutiyet Devrimi ile sona erdirmiştir. Amaçları pozitivist ve milliyetçi düşüncelere göre toplumu ve devleti modernleştirmek olan bu kişiler II. Abdülhamit'in modernlik yolunda açtığı eğitim kurumlarında yetişmişlerdi.¹⁶⁴ 1908'de iktidara gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı zamanla muhalif hareketler ortaya çıkmışsa da bastırılmıştır.¹⁶⁵ 1912 yıllarına gelindiğinde Balkanlarda milliyetçilik akımının etkisiyle çıkan başkaldırlara karşı savaşa girilmesi, imparatorluğun çok uluslu yapısının çözülmeye gittiğinin belirtilerinden olmuştur. I. Dünya Savaşı'nın ertesinde 1919'da başlatılan ulusal mücadelenin sonunda 29 Ekim 1923'te Osmanlı topraklarının Anadolu kısmında Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur.

Hem bahsedilen tarihsel sürecin sonucu hem de yeni bir dönemin başlangıcı olarak değerlendirilebilecek Türkiye modernleşmesinde Osmanlı

¹⁶² A.g.e., s. 117.

¹⁶³ A.g.e., s. 15.

¹⁶⁴ A.g.e., s. 13.

¹⁶⁵ A.g.e., s. 149.

Devleti zamanlarında başlayan akla ve pozitivismeye olan güven sonucu idarenin merkezileştirilmesi ve bu doğrultuda eğitim, ordu, hukuk ve maliye alanlarının yeniden yapılandırılması gibi modernleşme girişimleri etkili olmuştur. Bu modernleşme düşüncelerinin gelişiminde ise Avrupa’da oluşan Aydınlanma, Sanayi Devrimi, Fransız Devrimi gibi gelişmelerin etkisi görülmektedir. Milliyetçilik akımının etkisiyle yeni bir ulus devlet inşasına girişilmiştir.

2.2. Erken Cumhuriyet Döneminde Modernleşme

Türkiye Cumhuriyeti’nde modernleşme fikrinsel ve siyasal olarak Osmanlı’da başlatılan girişimlerden etkilenmiştir. Türk modernleşmesinin özellikle Fransa’dan alınan modern ulus devlet projesinin etkisine değinen Ferhat Kentel, Fransa’nın Türk modernleşmesindeki etkisini Osmanlı’dan itibaren gelişen Fransa ile olan ilişkilerine bağlar. Türk modernleşmesinin Osmanlı İmparatorluğu’ndaki büyük toplumdaki küçük topluma geçişteki “yenilmişlik duygusunu” yaşamış insanların hayata geçirdiğini belirtir. Türkiye modernleşmesinin “dışarıdan” ve “yukarıdan” bakarak oluştuğuna dikkat çeken Kentel, “parçalardan kurtulup homojenleşme” yaşayan Fransa’nın etkilerinin Türk örneğinde de görüldüğünün altını çizer.¹⁶⁶

Yeni kurulan Türkiye’de yeni Cumhuriyet vatandaşının yaratılması için laik eğitim kurumlarına önem verilmiştir. Fransa’da okul kurumunun kilisenin yerine geçip yeni tapınak haline gelmesine değinen Kentel eğitimin bireyleri topluma entegre etme yönüne vurgu yapar. Bu bağlamda Ernest Renan’ın “Yeni bir toplum kuruyoruz; eski her şey unutulacak.” sözüne atıfta bulunan Kentel, Fransa’da yeni toplum millet üzerinden, kurulurken bireylere Fransız olduklarının okul vasıtasıyla hatırlatıldığını dile getirir.¹⁶⁷ Türkiye’de yeni eğitim kurumlarında kullanılmaya başlanan alfabe, Arap harflerinden Latin alfabesine geçişi, Cantek’in de ifade ettiği gibi, Osmanlı’ya yönelik reddi miras olarak algılanabilir düşüncesini

¹⁶⁶ Kentel, s. 21.

¹⁶⁷ A.g.e., s. 20.

oluşturmuş, yeni alfabeyle yeni eğitim kurumlarında yetişenler ile kırk yıl önce yetişen entelektüeller arasında çatışmaların çıkmasına sebep olmuştur.¹⁶⁸

Yaratılmaya çalışılan yeni insan yalnızca düşünce olarak değil görünüş olarak da değişmeli diye düşünülmüştür. Bu bağlamda şapka ve kıyafet inkılabı yapılmış, modern Batı tarzı giyim kanunu uygulamaya konmuştur. Kadınların çarşaf giymeleri, erkeklerin ise fes ve sarık gibi başlıklar giymeleri yasaklanmış, şapka kanunu yürürlüğe konmuştur. Kıyafette yapılan değişiklikler laiklikle birlikte tepki çeken önemli konulardan biri olmuştur.¹⁶⁹ Diğer yandan, Cumhuriyetin başlangıcından itibaren ilk yirmi yıl içinde kıyafet inkılabı giyim ile alakalı çeşitli meslekler yarattığı gibi ekonomiye katkı sağlamıştır. Zihniyetteki değişimin sembolü olarak görünen şapka daha önceden kısıtlı bir alıcı kitlesine sahipken, inkılabtan sonra büyük kentlerde alıcı kitlesi genişletmiştir.¹⁷⁰

Türk modernleşmesinde “güç” kavramının cumhuriyetin temel özelliklerinden birisi haline geldiğini ifade eden Kentel, yeni insan yaratılırken bedenin önem kazandığına ve Batı’ya yetişebilecek gürbüz insanı yaratmanın ön plana çıktığına değinir, geleceğin vatandaşını oluşturma aşamasında kadın bedeninin önemli hale geldiğini de ekler. Kadın üzerine olan söylemin de “güç” kavramı çerçevesinde ele alındığını, güçlü kadın söyleminin ise ne Batı’ya ne de İslam’a dayanarak geliştirildiğini, eski Türk toplumlarına atıfta bulunarak üretildiğini söyler.¹⁷¹ Dolayısıyla millet bazında düşünme tarzının kadın söylemlerine de sirayet ettiği görülür.

Levent Cantek, Cumhuriyetin kurucu kadrosunun Osmanlı’nın “hissedilir varlığı” ve yapılan reformların geleceklerinin belirsiz olması sebebiyle endişe duyduğunu belirtir. Bu endişenin ise yapılan eleştirilere tahammülsüzlüğü doğurduğunu ifade eder.¹⁷² Cumhuriyetin erken yıllarında gerçekleştirilen inkılaplara karşı gerek İslami gerekse etnik temelli muhalif hareketleri ve isyanları Kentel de Certeau’nun kavramlarıyla değerlendirir.

¹⁶⁸ A.g.e., s. 59.

¹⁶⁹ Ferit Edgü ile şahsi görüşme notları.

¹⁷⁰ Vitali Hakko, *Hayatım Vakko*. (İstanbul: Şedele Matbaacılık, 1997), ss. 53-70.

¹⁷¹ Kentel, s. 35.

¹⁷² Cantek, s. 58.

Elit sınıfın uygulamaya koyduğu modernleşme sürecinin zamanla *stratejileştiğini* vurgulayan Kentel güçlü olanların bu *stratejileşme* sürecindeki yerine değinir. Var olan *stratejiyi* reddedip alternatif *strateji* kurmak isteyen kesimlerin açık tezahürlerinin bastırıldığını ama bu kesimlerin daha sonra *taktikler* kullanarak yollarına devam ettiklerini belirtir.¹⁷³

2.3. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Ekonomi ve Tüketim

Modern ulus devlet olarak inşa edilen yeni Türkiye kuruluşundan itibaren siyasal ve kültürel alanlarda gerçekleşen, Kentel'in tanımıyla "dışarıdan" ve "yukarıdan" olan modernleşme hareketlerinin yanı sıra sosyoekonomik durumun incelenmesi tüketimi anlamak açısından yararlı olacaktır. Cumhuriyet'i kuranların ekonomik açıdan İttihat ve Terakki Partili seleflerinden çok da farklı olmadığını belirten Ayşe Buğra, bu doğrultuda ulusal kalkınmayı sağlayacak burjuvazi yaratımının önemli tutulduğunu ve kurucularının ekonomiyi millileştirilmeye çalıştıklarını vurgular.¹⁷⁴ Bu bağlamda 1923 Milli İktisat Kongre'sinde serbest girişimin desteklendiği bir ekonomi düzeninin kurulması üzerinde uzlaşma olduğu 1927'de ise Teşvik-i Sanayii Kanunu'nda vergi muafiyeti, kredi kolaylıkları ve özel girişim için toprak ve binaların serbest kullanımına dair düzenlemeler yapıldığı 1929'da gümrük korumacılığının eklendiğini belirtir.¹⁷⁵ Büyük Kriz'in ilk etkileri görülmeden 1940'ların sonuna kadar devletçi ekonomik politika "eğilim"lerinin ortaya çıktığını belirten Buğra döviz istikrarı ve dengeli bütçenin amaçlandığını, bunun için de özel sektöre kalkınmada öncü bir rol vermenin düşünülmediğini ve müdahaleci yöntemlerin kullanılacağını öngörüldüğünü ifade eder.¹⁷⁶ Bu dönemde

¹⁷³ Kentel, s. 135.

¹⁷⁴ Ayşe Buğra, *Devlet ve İş Adamları*, Çev. Fikret Adaman, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), ss. 143-44. Buğra 1923 İktisat Kongresi'nde girişimcileri özendirici yanının 1913 Teşvik-i Sanayi kanununun önlemlerinin devamını içerdiğini belirtir.

¹⁷⁵ A.g.e., ss. 144-45.

¹⁷⁶ A.g.e., s. 147.

istikrar ve müdahale arasında kalan iş adamlarının tercihlerini müdahaleden yana yaptıklarını ifade eder.¹⁷⁷

1929'un spekülasyonlarının etkisiyle işadamlarının kanun dışı olarak görülmeye başlandığını ifade eden Buğra, birçok hükümet yetkilisinin ticaret işinin istismar potansiyeli olduğunu düşündüklerini ifade eder. Bu düşüncenin ise ticaret yasalarına yansımalarını, yasa yaparken boşluklarından yararlanarak istismara yönelimi engellemeyi amaçlayan ek yasa konulduğunu ifade etmiş, 1931'de ithalat kotaları belirlenirken mal listelerini değiştirmeyi olanaklı hale getiren mevzuat ve Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair yasanın yapılması ile örneklemiştir.¹⁷⁸ Buğra'nın dile getirdiği hükümet yetkililerinin iş adamları hakkındaki olumsuz görüşü, onun alıntılıdığı G. G. Alpende'ın "Türkiye'de girişimci lider kavramı yanlış anlaşılmıştır. Girişimci çoğu zaman spekülâtör , hatta hırsız olarak görülür. Girişimcilik uzun yıllar hiçbir bir saygın Türk vatandaşının girmeyeceği bir iş alanı olarak horlanmış, aşağılanmış" tespitiyle pekiştirilmiştir.¹⁷⁹

Buğra 1932 yılında "devletçi" ekonomi bakanının yerine "liberal" olarak algılanan Celal Bayar'ın geldiğini ve özel sektörün kaygılarını ortadan kaldırdığını ifade eder. Buna rağmen Bayar'ın bir önceki bakana göre daha liberal olmadığını dile getiren Buğra devlet sektöründeki asıl genişlemenin Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı süresinde görüldüğünün vurgusunu yapar. Bu bağlamda Bayar'ın koordinatörlüğünü yaptığı Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda kurulan Kamu İktisadi Teşkilatları'na değinir.¹⁸⁰ 1938'de Bayar başbakanlıktan istifa ettikten sonra, 1939 yılında uygulanmaya konması öngörülen İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın ise devlet müdahalesini sınırlayan ve özel sektörü ön plana çıkaran

¹⁷⁷ A.g.e., s. 149.

¹⁷⁸ A.g.e., s. 160.

¹⁷⁹ A.g.e., s. 19. Buğra şu kaynaktan alıntı yapmıştır: G.G. Alpende, "Big Business and Big Business Leaders in Turkey". Yayınlanmamış doktora tezi, Department of Management, Michigan State University, 1966, s.1.

¹⁸⁰ A.g.e., s. 152.

düzenlemeler içermesi sebebiyle birincisine göre daha az devletçi olduğunu ekler.¹⁸¹

Bu dönemde artan sanayileşme çabalarına rağmen büyük ölçüde ekonomisi tarıma dayanan Türkiye’de kıtlık yılları yaşanmış, toplumun en temel besin maddesi olan ekmek, un, şeker gibi ürünler birçok yerde bulunmaz olmuş, karneye bağlanmıştır. Mustafa Orçan, Türkiye’nin kuruluşundan, II. Dünya Savaşı’nın bitimine kadar olan süreçte ciddi kıtlık ve yoksulluk yıllarının yaşamış olduğunu “Batılı tüketim” diye adlandırdığı tüketim maddelerine toplumda gelir sahibinin ulaştığını böylelikle yaşanan dar ve sıkıntılı durumun kitlesel bir olgu olmaktan çok sınıfsal bir durum olduğunu belirtir.¹⁸² Dolayısıyla “Batılı” ya da “Batı”ya özgü görülen ürünlerin tüketiminin bu yıllarda aşırı olmadığını ifade edebiliriz.

Orçan bu dönem yaşanan ekonomik sıkıntıları tasvir ederken hükümetin 1926’da savurganlıkla mücadele amacıyla “men-i israfat” kanununu çıkardığını ifade eder. Aynı zamanda, devletin memurlarına maaşlarını ödemekte zorlandığını, maaşlarını peşin olarak ilk kez 1927 yılında ödeyebildiğini aktarır. Piyasada sınırlı da olsa bir hareketliliğin gözlenmekte olduğunu belirten Orçan dünya ekonomik bunalımının çıktığı 1929 yılında dünya hububat fiyatlarının düşmesiyle birlikte ülke ekonomisinin iyice zor duruma düştüğünü vurgulamıştır. Bu durumdan en çok etkilenen kesimin ise tarımla geçimlerini sağlayan köylüler olduğunu dile getirmiştir.¹⁸³

II. Dünya Savaşı’ndan dolayı temel besin maddelerinde yaşanan kıtlık durumunu hafifletmek üzere 1940’ta Milli Korunma Kanunu çıkarıldığını belirten Orçan kanun hükümlerine dayanılarak ellerinde 500 kilogramdan fazla tahılı bulunan üreticilere bu tahılları Toprak Mahsulleri Ofisi’ne teslim etme zorunluluğu getirildiğini aktarır. Bu yıllarda benzin sıkıntısı nedeniyle özel araçların “seyrüsefer”e çıkmalarının yasaklanması gibi tüketimi azaltmak maksatlı kanunların çıkarıldığını söyleyen Orçan savaş nedeniyle

¹⁸¹ A.g.e., s. 163

¹⁸² Mustafa Orçan, *Osmanlı’dan Günümüze Modern Türk Tüketim Kültürü*, (Ankara: Harf Eğitim Yayıncılığı, 2008), s. 129.

¹⁸³ A.g.e., ss. 128-29.

artan giderleri karşılamak amacıyla tüketim, bina ve hayvan vergilerinin de arttırıldığını ekler.¹⁸⁴

12 kasım 1942 günü *Resmi Gazete*'de yayınlanarak yürürlüğe giren Varlık Vergisi Kanunu'nu da bu kıtlık yıllarında çıkarılan ve çok tartışılan bir vergi olmuştur. Zira savaş esnasında “fevkalade kazançları” vergilendirmek amacıyla çıkarıldığı ifade edilen bu vergi gerek yasalaşma gerekse uygulama aşaması bakımından oldukça sorunludur.¹⁸⁵ Ayhan Aktar'ın da vurguladığı gibi bu verginin çıkarılmasında İstanbul basınının gayrimüslimleri haber ve karikatürlerinde “vurguncu”, “hırsız”, “karaborsacı” ve “soyguncu” olarak işleme önemli rol oynamış, böylelikle verginin “zihinsel alt yapısını” oluşturmuştur.¹⁸⁶ Aktar, her ne kadar son ana kadar tarafsız kalmış olsa da Türkiye'nin Akdeniz'de süren savaştan etkilenip ithalat ve ihracat hacminin düşmesine bağlı olarak dış ticaretinde daralma yaşadığını ifade eder.¹⁸⁷ Buna bağlı olarak oluşan gümrük gelirlerindeki düşüş, İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından itibaren artan devlet masraflarını çözmek için enflasyonist politikalar izlendiğini aktarır.¹⁸⁸ 1941 yılında ise enflasyonu kontrol altına almak için çareler arandığı bir ortamda, basın tarafından yüksek enflasyon ve ithalatın azalmasıyla ortaya çıkmış olan karaborsadan yararlananların gayrimüslim tüccarlar olarak belirtilmesinin bu yasanın oluşmasındaki etkisinin altını çizer.¹⁸⁹ Keyfiliklere dayanarak belirlenen vergileri en fazla bir ay içerisinde ödemek zorunda bırakılan mükelleflerin bu süre içerisinde vergilerini ödemedikleri takdirde mallarının icra ile satışına çıkarıldığını, buna rağmen ödeyemeyenlerin ise “bedenen çalıştırarak ödetmek” üzere Erzurum-Aşkale, Eskişehir-Sivrihisar'a gönderildiklerini belirtir Aktar.¹⁹⁰ 16 ay sonra 1943'te kaldırılan Varlık Vergisi'nden hükümetin beklediği geliri elde edemediğini

¹⁸⁴ A.g.e., s. 130.

¹⁸⁵ Aktar, Ayhan, yay. haz. *Yorgo Hacıdimitriadis'in Aşkale - Erzurum Günlüğü 1943*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), ss. 78-81.

¹⁸⁶ A.g.e., ss. 82-86.

¹⁸⁷ A.g.e., s. 79.

¹⁸⁸ A.g.e., ss. 80-81.

¹⁸⁹ A.g.e., ss. 82-86.

¹⁹⁰ A.g.e., s. 75.

ifade eden Buğra bu uygulamanın devlet ile iş adamı arasındaki ilişkileri derinden etkilediğini ekler.¹⁹¹

2.4. 1950’li Yıllarda Liberal Ekonomi Politikaları

1945 ile 1950 yılları arasını Cumhuriyet Halk Partisi’nin iktidardan barışçı şekilde indirilip demokrasiye derece derece geçişin sağlandığı bir dönem olarak nitelendiren Zürcher bu dönemde demokratik çoğulculuk ve kitle siyasetinin geliştiğini belirtir.¹⁹² Kentel ise çok partili hayata geçişi “rejimin kurmuş olduğu kuralları, kodları ve görüntüleri çarpıtabilecek unsurların” modernleşme hareketine girmesi ve bu şekilde de modernitenin homojen dilini tehdit etmesi yönüyle değerlendirir.¹⁹³ Zira Kentel, önceden değinildiği üzere, erken cumhuriyet döneminde yeni bir toplum yaratmak adına radikal adımlar atıldığını ve güçlünün *stratejisine* karşı alternatif *strateji* yaratmaya çalışan güçsüz unsurların *taktik* kullanarak yoluna devam ettiklerini ifade etmişti. Kentel bahsedilen unsurların kullandığı *taktiklerden* biri olarak Demokrat Parti’yi ima etmektedir. Zira Kentel daha önceden susmuş ve susturulmuş geleneksel ve dini grupların “din karşıtı olmayan birtakım dillerin içine girerek eklemlemeye çalıştığını” ve bu yolla 20. yüzyılın başlarında modernlik kurucusu olmayanların da moderniteye dahil olduklarını ifade eder.¹⁹⁴

Zürcher bu yıllarda Batı ile ittifak yoluyla siyasal ve askeri açıdan bütünleşildiğini, Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerin sıkılaşıp mali açıdan bağımlı olduğunu ifade eder.¹⁹⁵ Zürcher 1950’li yıllarda kırsal kesime yönelik hızlı ekonomik kalkınma programı izlendiğini bunun da ekonomik planlamadan ziyade serbest piyasaya başvurulmuş olarak gerçekleştirilmeye çalışıldığını dile getirir. Amerikan etkisi altında yabancı yatırımı teşvik etmek için yasanın çıkarıldığını belirten Zürcher bu dönemde kalkınma ile büyümenin birbirine karıştırıldığını vurgular. Bu dönemde

¹⁹¹ Buğra, s. 170.

¹⁹² Zürcher, ss. 16-17.

¹⁹³ Kentel, s. 25.

¹⁹⁴ A.g.e., s. 25.

¹⁹⁵ Zürcher, s. 17.

Demokrat Parti serbest piyasa ekonomisini en fazla savunulardan olmuş olsa da liberal serbest pazar ekonomisine geçişin dönüm noktasının, 1950’de DP’nin iktidara gelmesinden ziyade, İnönü hükümetinin 1947 yılında aldığı kararlara bağlı olarak Marshall Planı üzerinden alınan ilk mallar ve 1949 yılında gelen traktörler olduğunu söyler.¹⁹⁶ Yine bu dönemde hükümetin Türk burjuvazisinin 1940’lı yıllarda biriktirdiği kârları yatırıma dönüştürme imkânına ulaşacağına ait umutların gerçekleşmediğini ekler.¹⁹⁷ Zira bu yıllarda aile şirketi kurmuş olanların çok fazla yatırım yapmaktan çekindiklerini, verilen tüm sözlere rağmen yatırımların yarısına yakınının devletin yapmak durumunda kaldığını ifade eder.¹⁹⁸

1950’lerde iş adamı ve devlet ilişkilerinin yakın olarak başladığını belirten Buğra 1950 yılında Ekonomi ve Ticaret Bakanı’nın iş adamları delegasyonu ile görüşme yaptığını ve bakanlığın temel ekonomik kararlarını alırken iş dünyasıyla birlikte hareket edeceğini bildirdiğini aktarır. Ancak bu açıklamasının Demokrat Parti’nin ekonomi politikalarıyla örtüşmediğini ifade eden Buğra durumu “Türk Liberalizminin Paradoksu” diye adlandırır.¹⁹⁹ Demokrat Parti’nin piyasa yanlısı bir hükümet olmasına rağmen karışık mekanizmalar yoluyla piyasaya müdahale ettiğini ve sık sık değiştirdiği politikaların iş adamları tarafından eleştirildiğini dile getirir. Bununla birlikte müdahaleci ortamda bazı kesimlerin büyük servetler edindiğini ekler. Her şeye rağmen iş adamlarının hükümet değişikliğini istememesini ise oluşan rant alanından ziyade Demokrat Parti’nin sermaye yanlısı söyleminin toplumsal konumlarına olumlu etki bırakması olarak yorumlar.²⁰⁰

1950’lerde Demokrat Parti’nin özel sektörü şüpheye mahal vermeyecek şekilde desteklediğinin altını çizen Buğra, verilen desteğin önemli bir noktasına dikkat çeker. “Her mahalleye bir milyon” sloganıyla Demokrat Parti’nin iş adamı değil milyoner yaratmayı amaçladığını dolayısıyla iş adamını desteklerken girişimci ruhundan ziyade kar ruhunu

¹⁹⁶ A.g.e., ss. 325-28.

¹⁹⁷ A.g.e., s. 326.

¹⁹⁸ A.g.e., ss. 326-27.

¹⁹⁹ Buğra, s. 175

²⁰⁰ A.g.e., s. 176.

teşvik ettiğini ifade eder.²⁰¹ Ayrıca Buğra bu dönemde, her ne kadar iş adamları kar edip devlet desteğinden yararlınsalar da iş adamlarının siyasi süreçlerde söz sahibi olmalarının kabul gören bir durum olmadığını belirtir.²⁰²

1940 ve 1950'lerde sermaye birikimlerinin önemli ölçüde oluştuğunu dile getiren Buğra 1950'lerde uygulamaya konan girişimciliği teşvik eden özel mekanizmalar arasında tercihli kredi kullanımını, hükümet sözleşmelerini, ithalatçılara yapılan döviz teşvikini sayar.²⁰³ 1950 yılında kurulan Sinai Kalkınma Bankası'nı da girişimcilere tercihli kredi sağlayarak girişimcilik destekleyen mekanizmalardan biri olduğunu belirtirken, bu tür teşvik mekanizmalarının korumacılık dönemine kadar devam ettiğini ekler.²⁰⁴

2. 5. 1950 Göç Dalgası ve Kentleşme

Ulaşımın karayollarının gelişmesi ile eskisinden daha kolay hale geldiği 1950'li yıllarda Türkiye'nin en önemli toplumsal olayların birisi de kırsaldan kente kitlesel göç olmuştur.²⁰⁵ Bir milyonun üzerinde vatandaşın köyleri terk ettiği bu yıllarda göçün biçiminin değiştiğini ifade eden Zürcher göçmenlerin kentte sürekli kalmak ve gelişen sanayilerde iş bulmak için geldiklerini belirtir. Bu yıllarda göç edenlerin ise sadece ufak bir kısmının sanayide küçük bir iş bulduğunu çoğunun ise sokak satıcısı ya da geçici işçi olduğunu ekler.²⁰⁶

1950'li yıllara kadar devletin kentleşme sürecine müdahil olduğunu belirten Işık ve Pınarcıoğlu, Cumhuriyet'in ilk yıllarında devletin giriştiği sıfırdan kent kurma çabalarının II. Dünya Savaşı'ndan sonra ülkenin değişen ekonomisiyle devletin önceliklerinin değiştiğini ifade eder. Bu doğrultuda devletin kent regülasyonundan elini çektiği, formel ve enformel

²⁰¹ A.g.e., ss. 176-77

²⁰² Ayşe Buğra, "Anadolu'da Gülen Cemaati Tedirginliği Var." T24, Bağımsız İnternet Gazetesi. Yay. Haz. Hazal Özvarış. Erişim tarihi: 08.06.2013, s. 4.

²⁰³ Buğra, *Devlet ve İş Adamları*, s. 177.

²⁰⁴ A.g.e., s. 178.

²⁰⁵ Zürcher, s. 327.

²⁰⁶ A.g.e., s. 329.

yapıların kentleşme sürecinde etkin olduğu görülür. 1950'den başlayan yıllarda kitlesel göç ile birlikte kente gelen göçmenlerin barınma sorunlarına enformel yollardan çözüm bulduklarını ifade ederler.²⁰⁷ Göçmenlerin ilk başlarda köydeki topraklarını tamamen bırakmadıklarını, bir süre mevsimlik işçi olarak çalışıp ardından ailelerini getirdiklerini belirten Işık ve Pınarcıoğlu gecekonduların oluşumunu bu çerçevede ele alır.

İlk gecekondulaşma sürecinde ise göçmenlerin ağ türü ilişkilerinin etkili olduğunu vurgulayan Işık ve Pınarcıoğlu, bu ilişki ağlarının kente gelen göçmenlerin kendilerine korunaklı sayılabilecek yöntemler yaratarak kentin *anonimleştirici* etkilerinden uzak kalmalarını mümkün kıldığını ifade etmiştir. Bu ağ türü ilişkilerin göçmenlerin yükselbilme ve refahlarını arttırabilme umutlarını da sağladıklarına vurgu yaparlar. Zira kente ilk gelenlerin kendilerinden önce şehre gelmiş olan hemşehrilerinin mahallelerine yerleşip onların deneyimlerinden yararlandıklarını ifade eden Işık ve Pınarcıoğlu, bu ağların bir sonra gelecek kişilerin iş yerlerini hazırlama açısından önemine dikkat çeker.²⁰⁸ Bu planlı süreç sayesinde hem gelenekler devam eder hem de diğerlerine karşı güçlü olunabilir. Her köy hazırlanan meslekte yer aldığı gibi aralarında huzurlu bir yaşam ve çalışma ortamı olduğu varsayılır.

Işık ve Pınarcıoğlu fordist üretim yapan yerlerde değil de zanaatçı üretim yapılan işlerde bu ilişkiler vasıtasıyla iş bulmalarının kolaylaştığını ifade eder. Hemşehrilik ilişkilerinin göç edenlerin refah düzeylerini etkilemek gibi olumlu sonuçlarına ek olarak göçmenlerin kent ile ilk tanışmalarının travmasını da engellediğini dile getirmişlerdir.²⁰⁹ Ayrıca hemşehrilik ilişkileri şeklinde tezahür eden ağ türü ilişkilerin oluşturduğu kentleşmenin Batı'da gerçekleşen ve cemaat ilişkilerini barındırmayan, *anonimleşmiş* ve kişiselleşmekten uzak ilişkiler yoluyla oluşmuş kentleşmeden farklı olduğunun altını çizerler.²¹⁰

²⁰⁷ Oğuz Işık ve M. Melih Pınarcıoğlu, *Nöbetleşe Yoksulluk – Gecekondulaşma ve Kent Yoksullukları: Sultanbeyli Örneği*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), s. 111.

²⁰⁸ A.g.e., s. 118.

²⁰⁹ A.g.e., ss. 114-17.

²¹⁰ A.g.e., s. 96.

1950'li yıllarda sanayileşme politikalarıyla sayısı artan fabrikalarda çalışmaya başlayan göçmenler her ne kadar hemşehrilik ağ ilişkileri vasıtasıyla dayanışma kurup geleneksel ilişkilerini koruyabilseler de modernite ile gelişen ilişki ve tutumlarının zaman içerisinde, geleneksel yönlerini dönüştürmeye başladıklarının altını çizebiliriz. Anthony Giddens'a atıfta bulunarak modernitenin zaman ve mekan kavrayışını dönüştürdüğünü ifade eden Kentel'in vurguladığı gibi modern alana, sanayi alanına, giren birey için fabrikanın saati kendi zamanı haline dönüşür.²¹¹ Fabrikanın lisani, düşüncesi ve hayallerinin onun içine giren bireyin vizyonu haline geldiğini aktaran Kentel zamanla bu bireyin daha fazla çalışırsa daha çok hayallerine ve bilmediği dünyaya kavuşacağını düşündüğünü ekler.²¹² Bu düşünüşün bireylerde kurduğu çalış, üret, tüket sistemine dikkat çeken Kentel'in bu düşüncesinin kırdan kente göç edip fabrikalarda çalışan göçmenlerin hayatlarında etki yarattığını gözlemlerse de bu etkinin kısıtlılığına dikkat çekmek gerekir. Mutlak bir modernlikten bahsetmenin mümkün olmadığını ifade eden Kentel bireyin fabrikada yaptığı işin niteliğinin de önemli olduğunu dolayısıyla fabrikada çalışan bireyin işinin basit olup onu sistemle bütünleştiremediği durumlarda bireyin geleneksel yaşamına devam ettiğinin altını çizer.²¹³ Sebebinin ise bireyin gücünü aldığı yerin sistemden kaynaklanamaması, geleneksel olandan beslenmesi olarak ifade eder.

1980 öncesinde orta sınıf ve kent yoksullarının barınma için geliştirdikleri stratejilerin kentleşme sürecini etkilediğini ifade eden Işık ve Pıncıoğlu Türkiye'de kentli orta sınıfın görüntü kazanmasında *apartmanlaşmanın* rol oynadığını belirtir. Apartmanlaşma türü yapılaşma ve bu yapılaşmanın doğurduğu ilişkilere benzer öğelerin ise İspanya ve Yunanistan'da görülebildiğini hatırlatırlar. Orta sınıfın yaşam alanı olan apartmanların enformel yapılaşma çözümü olarak ortaya çıkan gecekonduların tam karşısında görüldüğünü, apartmanların modern ve formel olanın simgesi olarak görüldüğünü belirtirler.²¹⁴

²¹¹ Kentel, s. 61.

²¹² A.g.e., ss. 61-62.

²¹³ A.g.e., s. 63.

²¹⁴ Işık ve Pıncıoğlu, s. 103.

Apartmanlaşma sürecinde orta sınıf aktörlerin durumuna dikkat çeken Işık ve Pınarcıoğlu bu süreçte yapsatçı sermayenin, konutun üretim sürecinin, arsa elde etme aşamasındaki örgütlenme olayının, aşamalarına, gelişmesine ve önemine dikkat çeker.²¹⁵ Küçük sermaye gruplarının rol oynadıkları bu süreçte, konut üretimi öncesinde yapsatçının arsa sahibi ile kat karşılığı anlaşmasının kentsel arsanın yapsatçının sermaye döngüsüne girmeden arsa sorununu halletmesini sağladığını belirtirler. Oluşan bu sistem içinde arsa sahibinin kendi koşullarını yapsatçıya dikte ettirebilecek durumda olduğunu, bu oluşumun giderek arsa sahiplerinin lehinde bir yola girdiğine dikkat çekerler. Arsa sahibi ile belirsiz olan ilişkisinin yapsatçının üretim organizasyonunu da etkilediğini ifade eden Işık ve Pınarcıoğlu, üretim sürecinde yapsatçının taşeron ekipleri kullanarak ek masraftan da kurtulabildiğini dile getirir.²¹⁶ Bu bağlamda apartmanlaşmayı oluşturan yapsatçı sistemin hızlı kentleşmenin gerçekleştiği mekanlarda, çeşitli çıkarları olan toplumsal kesimlerin hızlı gelişmeden doğan olanakları aralarında paylaşmak üzere kurmuş oldukları bir ittifak olarak tanımlarlar. Bu ittifakın temellerinin ise 1950’li yıllarda atılıp, 1960’lı yılların ikinci yarısı ve 1970’lerin ilk yıllarında olgunlaşma devresine ulaştıklarını belirtirler.²¹⁷

2.6. 1960 ile 1980 Arası Ekonomi Politikası: İthal İkameci Sanayi

1930’ların Latin Amerika ülkelerinde izlenen ithal ikameci sanayileşme politikalarının içe dönük büyümeye yönelik politikalar olarak ilk evresinin 1954’te ortaya çıktığını, Korkut Boratav’a atıfta bulunarak, belirten Işık ve Pınarcıoğlu Türkiye’de ithalatı kısıtlayıcı kararların tam olarak 27 Mayıs 1960 müdahalesinden sonra idari ve yasal çerçevesinin yerleştiğini ifade eder. *İthal ikameci sanayileşme* adı verilen ekonomi politikalarının temeli olarak iç piyasa etrafında toparlanan ulusal ekonominin yüksek gümrük duvarları, ithalat kotaları ve döviz kurunun yüksek tutulması gibi yollarla dış rekabetten korunması olarak aktaran Işık

²¹⁵ A.g.e., s. 104.

²¹⁶ A.g.e., s. 105.

²¹⁷ A.g.e., s. 106.

ve Pınarcıoğlu bu yapının kazananı olarak rekabetten korunan ulusal burjuvazi olduğunu belirtir.²¹⁸

İthal ikameci sanayileşmeyi oluşturan temel öğenin seçmeci korumacılık olduğunu vurgulayan Işık ve Pınarcıoğlu bu sistem içinde devletin rolünün altını çizir. Üretim için gerekli olan malların yurt dışından ithal edilmek zorunda olunmasından dolayı ithalatı denetleyen mecra olarak devleti bu sistem içinde önemli bir yere koyar. Bu duruma devletin döviz rezervlerini kontrol edebilme yetkisi de eklenince, “ekonominin temel dağıtım mekanizmalarının en başından itibaren politize olması” anlamına geldiğini belirtirler. Bu şekilde iç piyasada gerekli girdilerini ucuza sağlayabilen ve dışarıdan gelebilecek rekabetten tümüyle korunmuş şekilde oluşturulmuş ulusal burjuvazinin “kaçınılmaz olarak ideolojik açıdan da devlete bağımlı” olduğunu ve “dış rekabet koşullarında ayakta kalması mümkün olmayan, oldukça güçsüz bir burjuvazi” olarak tanımlanabileceğini ifade ederler. Işık ve Pınarcıoğlu bir önceki komprador burjuvanın yerine gelen ithal ikame burjuvasını “devlet dışı özerk toplum dinamikleri”ni dikkate almayan burjuvazi olarak tanımlar.²¹⁹

İthal ikameci sistemde kârın sağlanabilmesi için üretilen malların satın alınması gerektiğini, bu yüzden devletin iç piyasanın genişlemesini sağlamak için temel olarak kitlelerin alım gücünü arttırmaya çalıştığını belirten Işık ve Pınarcıoğlu bu amaçla refah devletine özgü yolların izlendiğini ve gerçek ücret artışlarına yönelik politikaların takip edildiğini ifade eder.²²⁰ Verilen iş güvencesinin, sendikal hakların, emekliliğe dair düzenlemelerin, eğitimin ve sağlık hizmetlerinin de geliştirmekte olan burjuvazi için iç pazarı yeterli hale getirmek üzere uygulanan politikalar olduğunu vurgulayan Işık ve Pınarcıoğlu bu bağlamda iç pazarı büyötmek için yeni alanların pazara açılması sonucunda büyük kitlelerin kente göç ettiğini ekler. Bu doğrultuda ithal ikameci sanayileşmenin coğrafi ve politik

²¹⁸ A.g.e., s. 99.

²¹⁹ A.g.e., s. 100.

²²⁰ A.g.e., s. 100.

hareketlilik doğurduğunu, kentlerdeki işçilerin haklarının genişleyip işçi sınıfının hareketliliğinin arttığını belirtirler.²²¹

Kentel 1970’li yılların toplumsal yapısını ve üniversitelerin değişen öğrenci profilini şöyle çizmektedir:

“1970’ler çok büyük göç dalgalarının yaşandığı, kentlerin büyük şehirler haline geldiği, hatırı sayılır nicelikte bir işçi sınıfının sanayiye girdiği, yeni orta sınıfların ortaya çıktığı, yeni arzuların, yükselme arzularının, refaha erme hayallerinin, örgütlenme ihtiyacının çok güçlü olduğu bir dönem. Üniversiteler artık sadece kentli ve seçkin sınıfların gittiği bir yer değil; Anadolu’dan gelmiş henüz geçiş aşamasındaki çok sayıdaki genç insanın gittiği ve arzuların gerçekleşmesi için önemli bir araç olarak gördüğü kurumlar.”²²²

Kentel bu yıllara hükmeden dillerden birinin “şiddetin dili” olduğunu, diğerinin “mizah dili” olup insanların acılarından kurtulmak, dertlerini, sıkıntılarını unutmak için geliştirdiklerini ifade eder. Göç edip kentli tarafından kabul edilmeyen insanların dertlerini dile getiren arabeski de “acı dili” olarak tanımlar.²²³

İthal ikameci sanayide devletin toplumun temel sınıfları arasında uzlaşma sağlayan *hakem* rolünü oynadığını ifade eden Işık ve Pınarcıoğlu piyasanın işleyişinin yeni gelişmekte olan burjuvaziye bırakıldığını, işçi sınıfının da sendikal haklar ve gerçek ücret artışı ile bu uzlaşmada yer aldığını vurgular. Bu açıdan ithal ikameci sistem içerisinde toplumsal aktörlerin devlet karşısında özerkliklerini kaybedip başarılı olmak için devletin kararlarının içinde yer almak istediklerini ifade ederler. Oluşan bu tabloda devlet dışında olan toplumsal aktörlerin devre dışı bırakıldığını izah ederler.²²⁴

Buğra 1960 ile 1980 yıllarında gerçekleşen askeri darbeler, darbe girişimleri, reform hükümetleri, kısa ömürlü koalisyonlar ve bakanlık krizleri sebebiyle 1970’lerin sonuna doğru artan işçi ve gençlik hareketlerine dikkat çeker ve bu siyasal belirsizlik yıllarında iş adamlarının siyasetçilerden gelecek güvenceye bağlılıklarını büyük oranda koruduklarını ifade eder.²²⁵ Bu bağlamda 12 mart 1971 müdahalesinin, 1960’ların ilk yıllarında izlenmeye başlanan planlı kalkınma politikalarının uygulanma

²²¹ A.g.e., s. 101.

²²² Kentel, s. 145.

²²³ A.g.e., ss. 149-51.

²²⁴ Işık ve Pınarcıoğlu, s. 101.

²²⁵ Buğra, ss. 190-91.

aşamasında ortaya çıkan aksaklıkların veya tatbik edilmemeleri sebebiyle anılan belirsizliklerin azalmaktan ziyade arttığını belirten Buğra kalkınma planlarının var olan politika kurma yollarında değişiklik yapma gücü ve kapasitesi olmadığını altını çizer, bununla birlikte bu dönem içerisinde özel sektörün büyümesini sürdürdüğünü ekler.²²⁶ Dolayısıyla ithal ikameci dönem diye anılan bu dönemde devletin alanının genişlediğini belirtirken, özel sektörün de büyümeye devam ettiğini göz önünde tutmalıyız.

Büyük iş adamlarının uzun dönemli iktisat politikalarının yaratılması yönünde isteklerinin oluştuğunu ve kamu politikalarında etkin bir rol edinme konusuna önem verdiklerini belirten Buğra 1971 yılında TÜSİAD'ın kurulmasını bu gelişmelerin neticesi olarak yorumlar. TÜSİAD yoluyla önde gelen iş adamlarının kendilerini diğer iş adamlarından ayırarak ülkenin toplumsal ve ekonomik politikalarında “yarı-kamusal nitelikli” bir rol edinmeyi hedeflediklerini aktarır. İlerleyen yıllarda TÜSİAD'ın güçlenmesine rağmen kuruluşundan evvel var olan devlet ve özel sektör ilişkilerindeki *partikülarizmi* ortadan kaldırmayı sağlayamadığını da sözlerine ekler.²²⁷

Buğra'nın belirttiği gibi iş adamlarının medyayı imajlarına olumlu katkılarından ötürü kullandıklarını görmemek yetersiz kalır. Buğra iş adamlarının yıllardır geri planda kalmaya özen gösterirken, 1970'lerden itibaren medya vasıtasıyla toplumsal yaşamda daha fazla görünürlük temin etmek istediklerini aktarır.²²⁸ P. F. Drucker'in iş adamının medya aktörü olup bilinirliği sağlanması ile ekonomik öneminin azalması arasında bağlantı kurduğunu aktaran Buğra Türkiye'de de zamanla iş adamlarının medya aktörüne dönüştüğünü, hatta medya aktörü olmalarının toplumsal imajlarına katkısını dile getirir.²²⁹ Gürbilek'in “birçok şeyin gösterildiği için ve görüldüğü kadarıyla var olduğu, sergilendiği için ve seyredildiği kadarıyla değer kazandığı bir toplum çıktı ortaya. Epeydir vitrinde yaşıyoruz hepimiz” diye tasvir ettiği 1980'li yıllarda herkes gibi iş

²²⁶ A.g.e., s. 191.

²²⁷ A.g.e., s. 192.

²²⁸ A.g.e., s. 25.

²²⁹ A.g.e., s. 26.

adamlarının hayatlarının da vitrine çıkması sıkça görülen bir durum olmuştur. Özellikle 1980’lerin ikinci yarısından itibaren, iş adamlarının hayatını konu alan dergiler yoluyla, iş adamları başarılı oldukları konular ve alanlar kadar haklarındaki cemiyet haberleri ile de daha fazla tanınmışlar, kendilerine cazip gelen medyanın kurbanı olmuşlardır.²³⁰ Dergiler iş adamlarının evlerine girerek özel hayatlarını aıġa çıkartmışlar, evlilik, boşanma gibi en özel konular toplumda paylaşılarak özel olma niteliklerini kaybetmişlerdir.

Buġra Nader ve Taylor’a atfen girişimcilerin gün geçtikçe sosyal faaliyetlerde ve kültür sanat projelerinde aldıkları rollerin genişlediğini aktarır.²³¹ Bu bağlamda Türkiye’de 1970’li yıllarda medya aktörü olarak görünür olamaya çalışan iş adamlarının yanı sıra kültür sanat faaliyetlerine yaptıkları katkılarla ön plana çıkan iş adamları da olmuştur. 1973 yılında Dr. Nejat F. EczacıbaŐı önderliğinde on yedi iş adamı ve sanatsever ile birlikte kurulan İstanbul Kültür Sanat Vakfı da bu tür kültür sanat faaliyetlerinin en bilinenlerindedir. Rahmi Koç’un 1994 yılında Haliç’in kuzey semti Hasköy’de kurduġu sanayi makinelerin bulunduġu Rahmi M. Koç Müzesi de iş adamlarının katkıda buldukları kültür sanat faaliyetleri içerisinde deġerlendirilebilir. Kendisinin izah ettiġi gibi müze kurma fikrini edinmesinde yurtdışındaki büyük eski Şirketlerin kurdukları müzeler etkili olmuştur.²³²

2.6.1. İthal İkameci Sanayi Politikalarına 1973 Krizi’nin Etkisi

Zürcher dış demeler dengesinde sürekli açık bulunmasının Türk ekonomisini dövize baġımlı hale getirmiş olduġunun altını çizer. Bu durumun ise 1950’lerden itibaren petrole artan baġımlılıġın 1973 - 1974 yıllarında gerçekleşen petrol krizinden Türkiye’nin de etkilenmesine olanak

²³⁰ Nurdan Gürbilek, *Vitrinde Yaşamak - 1980’lerin Kültürel İklimi*, (İstanbul: Metis Yayınları, 2009), s. 29.

²³¹ Buġra, s. 26. Aktarılan kitap: Useem (1984) ve R. Nader ve W. Taylor, “The Big Boys; Power and Position”: *American Business* içinde, (New York: Pantheon Books, 1986).

²³² Rahmi Koç, “Kurucumuzun Mesajı”: Rahmi Koç Müzesi internet sitesi, Erişim tarihi: 15.01.2013.

sağladığını ifade eder.²³³ İthal ikame sisteminin sürdürülebilmesinin temel koşulunun ekonomik büyümenin sürekliliği olduğunu, büyüme olmadığı takdirde politik hareketlilik deneyimi edinmiş olan işçilerin taleplerinin sisteme dair tehdit oluşturacağını ifade eden Işık ve Pınarcıoğlu 1970'lerdeki petrol krizinin neticesinde azalan dövizlerin, ithal ikameci sistemin sonunu getiren temel etken olduğunu belirtir.²³⁴ İthalat ile sağlanan, ucuz girdiyle devam eden sanayileşmenin, ödemeler dengesinde oluşan açıklar yüzünden finanse edilmesinin de önünün kapandığını ifade etmişlerdir. Bu bağlamda, petrol krizinin ülke içi büyümeye olan olumsuz etkisi neticesinde yeni toplumsal kesimlerin oluşması, artan taleplerinin karşılanamaması ile 1970'lerin sonlarına doğru toplumsal hareketliliklerin meydana geldiğini belirtirler.²³⁵ Gerçek ücretlerin, neredeyse 1960 yılların başlarındaki seviyeye düşmesi neticesinde politik hareketlilik kazanan kesimlerin devletten alacaklarını istediklerini, bunun sonucunda da huzursuzluğun toplumun her kesimine yayıldığını eklerler. Bu dönemde ithal ikameci sistemin getirdiği kolay birikimin ve sanayileşme olanaklarının tümüyle tükenmiş olduğunu belirtirler.²³⁶

1970'lerdeki kriz ithal ikameci sistemi sarstığı gibi onu var eden bazı toplumsal süreçleri de etkilemiştir. İthal ikameci dönemde apartmanlaşma ve gecekondulaşma yollarıyla oluşturulan ittifak sayesinde kentsel rant dağılımının getirebileceği çatışmaların mümkün olabilecek en alt seviyede tutulabildiğini ifade eden Işık ve Pınarcıoğlu bu dönemde kent yoksullarının ve orta sınıfın büyük kazanımlar elde ettiklerini vurgular.²³⁷ 1970'lerle birlikte bu ittifakın sarsılmaya başladığını ifade eden Işık ve Pınarcıoğlu 1950'ler sonrası gelişen uzlaşmaya dayalı olan apartmanlaşma ve gecekondulaşma ile şekil alan kentleşmenin sarsıldığını belirtir. Böylelikle devletin gözlemcilik yaptığı kent mekanındaki rantın geniş tabanlı dağılımı sona ermeye başlamıştır. Işık ve Pınarcıoğlu bu sistemin alt ve orta sınıfların politik hareketlenmesine yer açtığını, ithal ikameci sistemi olanaklı hale

²³³ Zürcher, s. 388.

²³⁴ Işık ve Pınarcıoğlu, s. 102.

²³⁵ A.g.e., s. 102.

²³⁶ A.g.e., s. 123.

²³⁷ A.g.e., s. 122.

getiren dinamiklere katkıda bulunduğunu ifade eder.²³⁸ İthal ikameci dönemde toplumun çeşitli kesimlerinin refah düzeylerini belirleyebilecek konumda olan devlet 1970'li yılların ortalarında krizden etkilenmeye başlamıştır.²³⁹ Belirtilen dönemdeki uzlaşmaların açıklamasını, güçlenmeye başlayan burjuvazinin devletin korumacı politikaları yoluyla sanayide edindiği kazançlarla yetinmesi ve kentsel mekanda oluşan rantta ilgi duymamasına bağlı ele almak gerektiğini belirtir Işık ve Pınarcıoğlu. Kent regülasyonunda sorumluluk almak istemeyen devletin yanı sıra burjuvazinin de girmedığı konuda kentin küçük sermayeye bırakıldığını ifade ederler.²⁴⁰

2.6.2. İthal İkameci Dönemde Tüketim

Türkiye'de modern tüketim kültürünün yerleşmesini inceleyen Orçan bu süreçte temel olarak üç noktayı ele alır. İlk olarak Osmanlı'da tüketimin gelişimini inceleyen Orçan tüketimin kitleselleşmesinin başladığı yıllar olarak II. Dünya Savaşı ile 1980 yılları arasındaki dönemi gösterir. Bu yıllarda gerçekleşen teknolojik gelişmelere dikkat çeken Orçan bu gelişmelerin tüketim kalıplarının yerleşmesindeki önemine değinir. Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomik sıkıntılar sebebiyle tüketicilerin ezildiklerini belirten Orçan bu durumun montaj üretim dönemi olarak adlandırdığı dönemde de üretime öncelik verilmesi nedeniyle devam ettiğini ekler. Ayrıca bu dönemde tüketicilerin kâr ve fiyatların şişirilmesiyle karşı karşıya kaldığı ve devletin üreticileri fazlasıyla öncelediği bir dönem olarak tasvir eden Orçan bu dönemde tüketici ilk defa modern tüketim tarzıyla karşı karşıya kaldığı için henüz tüketici bilincinin oluşmadığını, bu durumun da tüketicinin sömürülmesine neden olduğunu ifade eder.²⁴¹

Yerli sanayicinin dış rekabetten gümrük duvarlarıyla korunduğu ve ithal ikameci dönem olarak adlandırılacak bu dönemde tüketimin teşvik edildiğini ifade edebiliriz. Devlet bu süreçte yerli sanayici tarafından üretilen malların tüketilmesi için bireylerin alım gücünü yükseltmek üzere gerçek ücretlerde artışı sağlamıştı. Her ne kadar dış rekabete girmedığı için

²³⁸ A.g.e., s. 122.

²³⁹ A.g.e., s. 120.

²⁴⁰ A.g.e., s. 121.

²⁴¹ Orçan, s. 169.

kalite olarak yurtdışındaki ürünlerle yarışamayacak düzeyde olduğu tartışmalı da olsa bu dönemde bireylerin tüketimlerinin eskiye nazaran arttığını ifade edebiliriz.

1935'te ithalat yoluyla tüketimine başlanan buzdolabı, 1960 sonlarında tüketilmeye başlanan televizyon gibi ürünlerin tüketim pratiklerine yaptıkları etkinin altını çizen Orçan, ithal ikameci dönemde üretilen beyaz eşya, elektrikli ev eşyası gibi malların başlangıçta itibar göstergesi olduklarını ve kullanımlarının üst sınıftan başlayarak zamanla yaygınlaştığını dile getirir. Tüketime giren ürünler bireylerin hayatlarını da değiştirmişlerdir, örneğin buzdolaplarının kullanılmaya başlanması mutfak kültürüne yenilikler getirmiştir.²⁴²

2.7. 1980 Neoliberal Dönüşüm

24 Ocak 1980 yılında Süleyman Demirel hükümeti zamanında, Turgut Özal'a hazırlatılan bir dizi “ekonomik istikrar” düzenlemelerini içeren kararlar ilan edilmiştir. Ekonomide yapısal dönüşümler ihtiva eden bu düzenlemeler ekonomiyi liberalleştirmeyi, devletin ekonomideki payını küçültmeyi amaçlamıştır. 12 Eylül 1980 yılında darbe yaparak iktidarı ele geçiren ordu mevcut siyasal partileri ve sendikal kuruluşları yasaklamış, ihracat vasıtasıyla büyüme, serbest iç pazar, ücret ve devlet yardımlarının azaltılması prensipleri doğrultusunda ekonomi politikaları yürütmüştür.²⁴³ Darbeden üç yıl sonra yapılan seçimleri kazanan Turgut Özal'ın Anavatan Partisi de piyasacı ekonomik politikalar izlemiştir. Bu yolda gümrük duvarları kaldırılmış yabancı sermaye teşvik edilmiş, uluslararası ekonomiyle bütünleşme amaçlanmıştır.

1970'lerin ortalarından itibaren krize giren ithal ikameci sanayileşmeye fiilen son veren olayın 24 Ocak düzenlemeleri olduğunu belirten Işık ve Pınarcıoğlu, 12 Eylül darbesinin ithal ikameci dönemde geniş tabanlı şekilde oluşturulan toplumsal ittifakların yıkımına neden

²⁴² A.g.e., s. 179.

²⁴³ Zürcher, ss. 17-18.

olduğunun ve tamamen yeni dinamikler kurduğunun altını çizer.²⁴⁴ 1980'den sonra izlenen neoliberal politikaların, ithal ikameci modelin işleminde önemli bir dinamik olan iç piyasanın ekonomideki payını, dışarıya yönelik büyüme yaratmak amacıyla küçülmesine sebep olduğunu dile getirirler. Neoliberal politikalarla gümrük duvarlarının ortadan kaldırılmasının iç piyasa için dayanıklı tüketim malları üreten sektörleri etkilediğini eklerler.²⁴⁵

1980'lerde neoliberal politikalarla özel sektörün genişlediği ve devletin küçüldüğü ifade edilse de Buğra bu dönemde piyasa ve özel sektör yanlısı bir hükümetin olağanüstü karışık müdahale mekanizmalarıyla piyasayı daralttığını, müdahaleci politikaların her gün yeni bir değişikliğe gitmesiyle iş dünyasının çok zor durumlarda kaldığını ifade eder.²⁴⁶ Bu doğrultuda 1980'lerde devletin karışık yollarla da olsa müdahaleden tamamen çekilmediğini belirten Buğra'nın dikkat çektiği nokta önemli olmakla birlikte, bu dönem uygulanan ekonomi politikalarının hatırı sayılır şekilde özel sektörün alanını genişlettiğini ifade edebiliriz.

2.7.1. Yeni Oluşan Toplumsal Dengelerin Kentsel Mekana Yansıması

Işık ve Pınarcıoğlu ithal ikameci dönemde uzlaşmanın bir parçası olan işçi sınıfının 1980'den sonra kurulan yeni politik denklemlerden dışlandığını ama bir başka taraftan da oluşan yeni güçler sistemin alt kesimlere oldukça esnek hareket imkânları temin ettiğini vurgular.²⁴⁷ 1980 sonrasında devletin ekonomiye müdahil olmaktan çekildiğini, toplumsal konularda ithal ikameci dönemde üstlendiği *hakem* işlevini terk ettiğini dile getirirler. Devletin küçülmesi söylemi eşliğinde, ekonominin yeniden dağıtım mekanizmasını sona erdirip uygulamaya koyduğu refah devletine özgü unsurları büyük ölçüde imha ettiğine dikkat çekerler. 1970'lerde krizle birlikte gerçek ücretlerde gerçekleşen düşmelerin ardından 1980'lerde refah devleti öğeleri içeren uygulamaların da kesilmesiyle bunlardan yararlanan

²⁴⁴ Işık ve Pınarcıoğlu, s. 123.

²⁴⁵ A.g.e., s. 124.

²⁴⁶ Buğra, ss. 175-76

²⁴⁷ Işık ve Pınarcıoğlu, s. 124.

kitlelerin durumunun gittikçe bozulması neticesinde toplumsal kutuplaşmanın arttığını vurgularlar.²⁴⁸ Oluşan bu koşullarda ise devletin güvenlik ağlarının yoksullar üzerinden çekilmesi neticesinde yoksulların kaderlerine terk edildiğinin, bu durumun da birçok şeyi değiştirdiğinin altını çizerek. Sadece ekonomik anlamda değil kültürel olarak da varlıklı ve yoksul arasında duvarların yükseldiğini dile getirirler.²⁴⁹

1980 sonrası oluşan toplumsal dengeler kentleşme sürecini de etkilemiştir. İlhan Tekeli'nin "küçük sermayenin kentinden büyük sermayenin kentine geçiş" olarak tanımladığı 1980 sonrası kent daha önce orta sınıf ve üst sınıfların bir arada yaşadığı kentten farklı hale gelmiştir.²⁵⁰ 1980 öncesi konut sektörünün esneklik eksikliğinden dolayı orta ve üst sınıf farklılaşmalarının kentsel mekana yansımadağını dile getiren Işık ve Pınarcıoğlu bu yıllarda üst ve orta sınıflar apartman sistemi ile üretilmiş mekanlarda yaşadıklarını, konut seçerken çevrenin prestijini göz önüne aldıklarını vurgular.²⁵¹ 1980 ile değişen bu durum orta sınıfın kentleşme sürecinde konut sahibi olma yollarını da değiştirmiştir. Bu yollardan en önemlisi olan kooperatiflerin yaygınlaşmasında 1984'te kurulan toplu konut idaresinin sağladığı kredi olanakları önemli roller üstlenmişlerdir. İnşa edilmeleri için büyük alana ve makul fiyata ihtiyacı olan kooperatifler, Işık ve Pınarcıoğlu'nun da belirttiği üzere, 1980 sonrası imara açılan kent dışındaki arazilere kurularak kentin desentralizasyonuna sebep olmuşlardır. Yeni yapılanma ile kamu ve eğitim kurumlarının, alışveriş merkezlerinin kent dışına kurulmaya başlanması, özel araba sahipliğinin artması, kentin merkezinin dağılmasına yardım edici unsurlardır.²⁵² 1980'lerde orta ve üst gelir grupları için inşa edilen, devlet tarafından destek alan kıyı alanlardaki yazlık siteler, orta ve üst gelir grupları için önemli yatırım alanlarından biri haline gelmiştir. Özellikle 1990'lı yıllarda orta sınıfın kendini yalıtıldığını

²⁴⁸ A.g.e., s. 125.

²⁴⁹ A.g.e., s. 126.

²⁵⁰ A.g.e., s. 128.

²⁵¹ A.g.e., s. 131.

²⁵² A.g.e., s. 132.

ifade eden Işık ve Pınarcıoğlu kendileri gibi olmayanlarla bir arada olmak istemediklerini vurgular.²⁵³

1980’li yıllarda kentleşme sürecinde gözlemlenen en önemli toplumsal olguların *farklılaşma* ya da *çeşitlenme* ve bunun sonucunda ortaya çıkan *ayrışma* eğilimleri olduğunu dile getiren Işık ve Pınarcıoğlu *ayrışma* eğilimlerinin sebebinin 1980’de 1950’li yıllardan itibaren kurulan ittifak ilişkilerinin yıkılması olduğunu ifade eder.²⁵⁴ 1980’lerde kurulan yeni ekonomik sistem ile var olan kentleşme süreci değişmiş ve kentsel ranttan yararlanmak isteyen yeni toplumsal aktörler ortaya çıkmıştır. Oluşan yeni tabloda kentin çevrelerinde yaşayan alt sınıfların, yapı kooperatifleri vasıtasıyla paylaşım kavgasına katılan orta sınıfların ve kentin en itibarlı mevkilerinde özel güvenlik ve yüksek duvarlar ile yalıtılan konutlarda yaşayan “artık değil terk ettiği kente, topluma bile dönüp bakmayan üst sınıflar”ın bulunduğunu dile getirirler.²⁵⁵ Üst sınıfların tercih ettiği, kentin sorunlarından yalıtılmış, korunaklı şekilde tasarlanan konutların aynı zamanda bir yaşam tarzı sunduğunu ifade eden Işık ve Pınarcıoğlu bu konut projelerinde tabiat, estetik, sağlık, spor gibi yeni yaşam tarzını oluşturan parçaların ön plana çıkarıldığını vurgular.²⁵⁶ Her birinde farklı temaların altının çizildiği konut projelerinin ortak yönünün bahsedilen sitede yaşamının yarattığı ayrıcalık olduğunu eklerler. Bu bağlamda kimilerinde geleneksel yaşam ile modernin bir arada tasarlandığı bu alanların içerisinde her tür ihtiyacın karşılandığını vurgulayan Işık ve Pınarcıoğlu eğitim, spor, gibi alanlarda hizmetlerin site içinde sunulup, site sakinlerinin bu tür ihtiyaçlar için site içinden çıkma zorunluluğunun ortadan kalktığını ilave eder.²⁵⁷ Işık ve Pınarcıoğlu Ayşe Öncü’nün orta ve üst sınıfların 1980’lerin ikinci yarısından itibaren turist gözlükleri kullandığı gözlemine atıfta bulunarak, 1990’lı yıllarda şehirden yalıtılmış şekilde yaşayan üst sınıfları turiste benzetir. Turistin kavramsallaştırması için Zygmunt Bauman’ın tanımına başvururlar. Bauman’ın turistin baktığı nesneye olan mesafesinin

²⁵³ A.g.e., s. 136.

²⁵⁴ A.g.e., ss. 127-28.

²⁵⁵ A.g.e., s. 128.

²⁵⁶ A.g.e., s. 147.

²⁵⁷ A.g.e., ss. 150-52.

hem yakın hem de uzak olmasına dikkat çektiğini dile getiren Işık ve Pınarcıoğlu turistin baktığı nesneyi eleştirebilme rahatlığı olduğunu, toplumsal empatiyi ise tanımadığını ekler.²⁵⁸

Oluşan mekânsal ayrıma dikkat çekenlerden biri olan Gürbilek, 1980’lerde konutların ayrılmasının yanı sıra kamusal alanların da farklı sınıfların karşılaşmayacağı şekilde ayrılmaya başladığını dile getirir. Zira bu dönemde farklı sınıflardan insanların rastlaşıp ilişki kurabileceği ortak mekânların hemen hemen ortadan kalktığını, eğlence yerleri, alışveriş merkezlerinin birbirinden farklılaşmış olduğunun “Mahmutpaşa’dan alışveriş edenlerle Galleria’dan edenler”, “İstanbul Festivali’ne gidenlerle Gülhane Festivali’ne gidenler”, “Galleria’dan alışveriş edenlerle vitrinleri seyredenler” ayrımı ile örneklendirir.²⁵⁹

2.7.2. Yükselen Yeni Toplumsal Aktörler

Devletin geri çekilmesiyle oluşan boşlukta fırsatları değerlendirme vasıtasıyla yeni aktörlerin ortaya çıktığını belirten Işık ve Pınarcıoğlu 1980 sonrası kurulan yeni düzendeki kuralların bir önceki dönemin kurallarından daha farklı ve acımasız olduğunu dile getirir.²⁶⁰ Yeni oyunda *hakemin* çekilmesiyle aktörlerin inisiyatif alanın genişlediğini ve kurallarının oyunun oynandığı yere, aktörlerin gücüne göre yeniden düzenlendiği için daha “saldırgan girişimcilik stratejileri”nin izlenmesine yol açtığını dile getirirler. Yeni aktörlerin yükselmek için legal ile illegal arasında gidip gelmeye göze aldıklarını vurgularlar.²⁶¹

İthal ikameci sanayinin en temel ve kalıcı zenginlik kaynağının sınai üretim olduğunu, diğer gelir kaynaklarının rastlantısal ve geçici şekilde olduklarını vurgulayan Işık ve Pınarcıoğlu o dönemde temel birikim kaynaklarının ticari ve tarımsal faaliyetler, arsa rantları olduğunu dile getirir. Bu birikim kaynaklarının ise üretim ile sonuçlandığını, gayri menkulden ve faizlerden elde edilen kazançlarının az yer tuttuğunu vurgularlar. Dolayısıyla Işık ve Pınarcıoğlu üreterek zenginlik kazanmış

²⁵⁸ A.g.e., ss. 143-45.

²⁵⁹ Gürbilek, s. 68

²⁶⁰ Işık ve Pınarcıoğlu, s. 126.

²⁶¹ A.g.e., s. 127.

olan iş adamlarının 1980 sonrası spekülatif ekonomiden birikim elde edenlerden farklılık gösterdiklerini dile getirir.²⁶²

1980'den itibaren işveren sınıfının bir önceki işverenin oluşturduğu sınıftan devlet ile kurdukları ilişkileri açısından büyük farklılıklar gösterdiğini belirtmektedirler. Farklılığı yaratanın ise zenginliğin elde edilmiş tarzında yattığını ifade eden Işık ve Pınarcıoğlu 1980 öncesinde zenginlerin uzun süren ve değişik evreleri olan bir çalışma neticesinde varlıklı olabildiklerini izah eder. İthal ikameci dönemde elde edilen zenginlikler arasında fark olsa dahi dönemin toplumsal dengelerinin daha eşitlikçi ve daha huzurlu bir toplum yarattığını söylerler. Bu toplumsal grup, az ile yetinmiş her hangi bir fazlalığın karşısındakini rahatsız eder düşüncesiyle tüketimini sınırlı şekilde yapmış, “yerli malı yurdun malı her Türk onu kullanmalı” düşüncesiyle yaşayan burjuva sınıfını oluşturduğu gözlemlenir. Işık ve Pınarcıoğlu devletin toplumsal değişimdeki rolünün güçlü olduğu bir dönemde, bu sınıfın varlıklarının devletle bağlantılı olduğunun bilincinde olan bir sınıf olarak tasvir ederler.²⁶³ Anılan sınıf uysal, zenginliğini teşhir etmekten çekinen, uzlaşmacı, birlik ve beraberlikten hoşlanan bir sınıftır.

1980 sonrası oluşan konjonktürde aşağıya doğru inişin olduğu kadar yukarıya doğru çıkışın da çok süratli olduğunu ve yukarıya doğru tırmanışa yardım eden araçların farklı şekillerde geliştiklerini belirten Işık ve Pınarcıoğlu bu dönemde ücret gelirlerinin düşüşü ve aşırı yüksek gelirlerin oluşmasının dönemin bariz oluşumları olarak yorumlar.²⁶⁴ 1980 sonrası devletin ekonomiden çekilmesinin aktörlere, rol alabilecekleri daha fazla yer açılmasına sebep olduğunu ifade eden Işık ve Pınarcıoğlu farklı zenginleşme biçimlerinin ortaya çıkmasıyla birçok kişiye hızla sınıf atlama olanağı sağlandığını ekler.²⁶⁵ Bu bağlamda Hayri Kozanoğlu'na göre, 1980'lerin ortasından itibaren toplumun diline giren “yuppie” teriminin karşılığı olan bir grup yeni toplumsal aktörler ön plana çıkmıştır.²⁶⁶

²⁶² A.g.e., s. 136.

²⁶³ A.g.e., s. 136-37.

²⁶⁴ A.g.e., s. 137-38.

²⁶⁵ A.g.e., s. 139.

²⁶⁶ Hayri Kozanoğlu, *Yuppiler, Prenslar ve Bizim Kuşak*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993), s. 7.

Çıkışlarının küreselleşme olgusuyla yakinen ilgisi olan bu kesime “genç şehirli profesyoneller” anlamına gelen “Young Urban Professionals”ın kısaltılmış hali olarak “yuppie” ismi verilmiştir. Dünyada ortaya çıkışlarının da yaklaşık 1980’li yıllara denk geldiğini ifade eden Kozanoğlu bu kesimin ortaya çıkışının uluslararası pazarlama, bankacılık ve finans sektörünün gelişimiyle ilişkili olduğunu dile getirir.²⁶⁷ “Yuppie” teriminin doğduğu Amerika ve Avrupa ülkelerinde tüketim özlemi ile özdeşleştirilip olumsuz anlamlar verildiğini dile getiren Kozanoğlu, terimin Türkiye’de olumlu anlamda ele alındığını *Ekonomik Panorama* dergisinde çıkan “yuppie” tanımıyla örneklendirir.²⁶⁸

Kozanoğlu yeni beyaz yakalı profesyonel yönetici sınıf olarak ortaya çıkan “yuppie”lerin genellikle büyük şirketlerin yönetiminde yüksek ücretler karşılığında yer aldıklarını belirtir. Çalışkanlık ve lüks tüketim ile özdeşleşen bu yeni genç grup itibarlı üniversitelerden mezun olup Amerika’da yüksek lisans yapan kişiler olup yukarıya doğru hareketi olan kişilerdir. Bahsedilen bireylerin kıyafetlerine, evlerine, boş zamanlarına önem verdiklerini vurgulayan Kozanoğlu “yuppie”lerin yaşam tarzları ile ön plana çıktıklarını ekler. Kozanoğlu kendine güvenleri olduğunu belirttiği genç profesyonellerin fiziksel görünümüne, giyimlerine dikkat ettikleri gibi fiziki durumlarının önemi için düzenli egzersiz yaptıklarını belirtir. En iyiyi arayan genç profesyonellerin yüksek tüketim ve statü belirleyici ürünlerin fiyatlarını bildiklerini ekler.²⁶⁹ Sayılarının 1987 yılında dahi yüksek sayıda olduğunu belirttiği “yuppie”ler küresel ekonomiyle bağın kurulmasında oynadıkları önemli rol vasıtasıyla küresel tüketim kültürünün yerleşmesinde de etkili olmuşlardır.

1980 sonrasında sözün bir vitrine dönüştüğünün, her şeyin görüntü haline çevrildiğini ifade eden Gürbilek, bu yıllarda daha önceden mahrem olarak algılanan özel hayatın ön plana çıkarıldığını, gizli olgusunun kamu

²⁶⁷ A.g.e., s. 11.

²⁶⁸ A.g.e., ss. 8-9. “Bu kavram aynı zamanda ekonominin her sektöründe, işletmelerde esen bir gençlik rüzgarını, toplumun taleplerini güçlü sezgileriyle herkesten önce kavrayabilen, sorunlar karşısında esnek stratejiler geliştirebilen, dinamik, cesur insanları simgeliyor.” (*Ekonomik Panorama*, 20 - 27 Ekim 1991, s. 13).

²⁶⁹ A.g.e., s. 57,58

ile paylaşılmasıyla anlamını yitirdiğini vurgular.²⁷⁰ 1980’lerde “özel hayat” alanının merak nesnesi haline dönüştüğünü belirten Gürbilek bu yeni merakın haz olarak algılandığını dile getirir. Dolayısıyla özel hayatın gösterilmesinin önem kazandığı bu yıllarda hayat tarzı önemli bir mefhum haline gelir. Bu bağlamda bireylerin hayat sunumunun önemli hale geldiğini, iş ilanlarında dahi başvuru yapan kişinin işi yapabilmesinin yanı sıra hayat tarzının iş yerine uygunluğunun ölçüt haline geldiğini ekler.²⁷¹

1990’lı yıllarda tüketim piyasasının bireyleri yönlendirerek onlara tüketim yoluyla kazanacakları arzuyu, hazzı, ayrışmayı elde eden sınıfa meydana getirdiğini belirten Işık ve Pınarcıoğlu’na göre medya bu süreçte önemli rol oynamıştır. Medya yapılaşan sınıfa görünür şekle getirerek tüketimle farklılaşmanın ihtiyacı olan aracın para olduğu fikrinin yayılmasına yardımcı olmuştur. Özellikle “televole kültürü” olarak adlandırılan programlarla zenginlik özenilir hale getirilmiştir. Böylelikle zengin olmaktan çekinmeyen, parasını yaşam tarzı ile gösteren, kendi gibi olmayanlarla birlikte olmak istemeyen, kendi zevklerinin yayılmasına çalışan bir kesim oluştu. Bu kesim için para o denli önemlidir ki paraya çevrilmeyen meziyetlerin kıymetleri yok sayılır. Okumuş ve kültürlü olmak gibi değerler gitmiş, para kazanamayanın bile kazanır görünmeye çalıştığı bir devreye gelmiş olduğunu dile getiren Işık ve Pınarcıoğlu oluşan kültürün kendini üstün gören, derebeyi ideolojisi şeklini aldığını vurgular. Para kazanmanın önemli olduğu bugünlerde tüketim de bireylerin kendilerini göstermek için zorunlu araçları haline gelmiştir. Bu şekilde 1980 sonrası yaşanan dönüşümle toplumun dayandığı temel bakış noktaları değişmiş, eskiden geçerli olan itibar sağlayan değerler yerlerini yenilerine bırakmıştır.²⁷² Grup kendi doğrularının kesin ve en doğru olduğu mekanizmasını savunduğu içindir ki diğer sınıfların da kendi hakkında verecekleri yargıların kendi verdiği doğru algısıyla işlev görmesini ister.

1980’lerde dışa dönük ekonomi politikalarının izlenmeye başlanması, Türkiye’nin uluslararası ekonomiyle bütünleşmesi, yeni toplumsal aktörleri

²⁷⁰ Gürbilek, s. 28,54.

²⁷¹ A.g.e., ss. 65-67.

²⁷² Işık ve Pınarcıoğlu, ss. 141-42.

yaratmıştır. Bahsedilen yeni toplumsal aktörlerin yanı sıra, Buğra'nın da değindiği üzere, 1980'lerde ihracat teşviki mevzuatının değiştirilmesi yoluyla şahıs olarak iktidardaki kişilere yakınlıklarından dolayı zenginleşen bireyler olmuştur. Bunlardan en çok tartışılan iki tanesinden ilki kuru incirde ihracat sezonunun sonunda alınan karardan yararlanan ihracatçı olmuştur, zira düzenlemeden yararlanabilen tek kişinin olması ve anılan kişinin iktidardaki kişilerle yakın ilişkide bulunması tartışmalara yol açmıştır. İkincisi ise, ihracat teşvikleri azaltılan mallar arasında bir kalem malın unutulması neticesinde, malın ihracatını yapanın üretim maliyetinin üzerinde teşvik primlerinden yararlanması bu kişinin basın tarafından çokça tartışılmasına yol açmıştır.²⁷³ Dolayısıyla 1980'lerin dışa açılma ekonomi politikalarıyla ortaya çıkan yeni toplumsal aktörlerin yanı sıra, tekil olarak medyada çok tartışılan bu tür varlık edinme yolları da olmuştur.

Turgut Özal döneminde anılan tekil olarak varlık edinen kişilerle birlikte dönemin basınında çokça tartışılan konulardan bir diğeri ise “prensler” olmuştur. Kozanoğlu'nun “kamu kesiminin ‘kaymak tabaka’ yuppieleri” diye adlandırdığı bu kişiler kamu sektörünün en üst kademelerine atanmışlardır.²⁷⁴ Buğra Özal'ın “bu çocuklara dokunmayın” sözleriyle, geleneksel bürokratik kanallardan geçmeyerek ekonominin kilit noktalarına yerleştirilen bu kişilerin Amerika'da yüksek eğitim aldıklarını dile getirir. Ayrıca her ne kadar atanmış olan bu kişilerin ANAP'lı politikacılarla iyi anlaşmaları beklense de 1980'lerde bürokratlar ile politikacılar arasında yaşanan gerginliğin “prensler” ile politikacılar arasındaki ilişkilere de sirayet ettiğini, prenslerin politikacıların eleştirilerinden kaçamadıklarını ekler.²⁷⁵

2.7.3. 1980'lerin Kültürel İklimi

1980'lerde yaşanan dönüşümler kültürel atmosferi de oldukça etkilemiştir. Kırdan kente göçün artması, ekonominin liberalleşmesiyle toplumsal dengelerde meydana gelen dönüşümler, 1980 darbesinin

²⁷³ Buğra, s. 218.

²⁷⁴ Kozanoğlu, s. 199.

²⁷⁵ Buğra, s. 228.

toplumda yarattığı baskı, kentleşme süreçlerine yansıyan değişimler, gelir dağılımında oluşan dengesizlikler gibi dönemin önemli olayları 1980'lerin kültürel havasını şekillendirmiştir. Kitle iletişim araçlarının geliştiği bu yıllarda kültürel kimlikler ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu yılların kültürel havasını anlatan Nurdan Gürbilek dönemin birbirine geçmiş iki farklı yönüne dikkat çeker. Bir taraftan iktidarın bastırdığı, kendisini ifade edemeyen yaşamlar, diğer taraftan ise o güne kadar görülmemiş merkezi olmayan bir “söz patlaması” olduğunu ifade eder. Söz patlamasının oluşumunda birçok etkenin olduğunu belirten Gürbilek, bu dönemde artan reklamlarla yaratılan imgelerin kültür üretimini piyasaya bağlı kıldığını ekler. Gürbilek bu piyasaya bağlı “resmi kültür dışında”ki kültür üretiminde devletin elini çektiğini dile getirir.²⁷⁶ “İki farklı söz siyasetinin” yürütüldüğü 1980’li yılları şu şekilde resmeder:

İki farklı iktidar projesinin, iki farklı söz siyasetinin, nihayet iki farklı kültür stratejisinin sahnesi olmuştu 80’ler. Bir yandan bir baskı ve yasaklar dönemi, diğer yandan yasaklamaktansa dönüştürmeyi, yok etmektense içermeyi, bastırmaktansa kışkırtmayı hedefleyen daha modern, daha kurucu, daha kuşatıcı denilebilecek bir kültürel stratejinin kendini var etmeye çalıştığı yıllar. Bir yandan bir red, inkar ve bastırma dönemi, diğer yandan insanların arzu ve iştahının hiç olmadığı kadar kışkırtıldığı bir fırsat ve vaatler dönemi.

Kurumsal, siyasi ve insani sonuçları bakımından yakın tarihin en ağır dönemlerinden biriydi 80’ler, ama aynı zamanda insanların politik yükümlülüklerinden kurtuldukları bir hafifleme ve serbestlik dönemi... Siyasi baskılarla vitrinlerin ışıltısı, savaşın dehşetiyle taşranın kültürel yükselişi, işkenceyle bireyselleşme çağrıları, susma zorunluğuyla konuşma iştahı, Türkiye’de bence bugün de birbirine muhtaç olan bu iki farklı projenin çizdiği çerçevede, kısa bir zaman dilimi içinde aynı sahneyi paylaştılar 80’lerde.²⁷⁷

1980’lerde ön plana çıkan kültürel kimlik hareketleri neticesinde daha önceden bütünü kurmak için devlet tarafından bastırılan ufak cemiyetler, ya koptular ya da onlar da haklarını aramaya başladılar. Bu arayışların gücü, her tepki gibi olması gerektiğinden daha kuvvetli, senelerce görülmek istenmediği için ağır fakat baskın adımlarla gelmeye başladı. Muhafazakar kesim, taşradan gelen köylünün şehirli olma çabasına aradığı cevabı bulamaması, şehirlinin ses kaldıran taşralıyı küçümsemesi yavaş yavaş daha belirgin oldu. Bireyler içlerindeki farklılıkları hissedip kimlik arayışına başladılar.

²⁷⁶ Gürbilek, s. 21.

²⁷⁷ A.g.e., ss. 8-9.

Taşradan şehre olan göç 1970’lerde hız kazandığından, *hemşehrisi* ile aynı mahallede oturan göçmen şehrin kendine ayrılmış mekanında kendi kültürünü devam ettirmeye çalışmıştır. 1980’lerin ikinci yarısında şehirliler tarafından en çok yakınılan şeylerden birisi olan büyük şehirlerin “istilası” ve İstanbul’un “elden gittiği” olmuştur.²⁷⁸ Bu ortamda göçmenler kendi şiirlerini, seslerini, sıkıntılarını, dertlerini müziğe aktarmışlardır. 1970’lerde ortaya çıkan “acı dili” arabeskin sesi 1980’den itibaren daha gür duyulmuştur. Kültürel itibarı olmadığı düşünülen bu şarkılar, şehrin eski sakinleri tarafından belirli bir süre kabul edilmemiştir. Şehirdeki “yabancı” tarafından yaratılan ve “yabancı” olana seslenen arabesk müziğin “ne köylü ne şehirli olanın müziği” olduğunu ifade eden Gürbilek başlangıçta yollarda dinlenen müzik olarak ortaya çıktığını dile getirir. Murat Belge ise arabesk müziğin icadında özellikle gece araba kullanan kişilerin Türk radyo yayınları sona erdikten sonra Arap kanallarını dinleme alışkanlıklarının etkisi olabileceğini aktarır.²⁷⁹ Oluşan arabesk kültürün etkisiyle minibüslerin arka camlarına konulan ifadeler sürücünün bulunduğu toplumun ruhsal durumunu yansıtır ve yayılmasını sağlar. Gürbilek 1980’li yıllara bu şekilde damgasını vuran arabeskin bir dil oluşturduğunu, bu dilin içinde kitleler tarafından tüketilen “pop tarih”in kurulduğunu ifade eder.²⁸⁰

Gelen göçmen şehirlinin müzik kültürünün yanında, sesini duyurmaya çalıştığı arabesk müzik ile yer almak istedi. Gürbilek arabesk müziğin yükselen isteklerin ve arayışların sesi olduğunu hatırlatır.²⁸¹ “Oh oh Emine”, “Allah Allah bu nasıl sevmek” gibi sözlerin geçtiği arabesk şarkılar vasıtasıyla taşranın şehirli kimlik edinmesi yanında şehirlinin de taşrayla tanıştığını vurgulayan Gürbilek bu tanışmayla şehirlinin “bugüne kadar seçkin olabilmek için dışarıda bırakmak zorunda kaldığını, gelişebilmek için kıyıya itmiş olduğunu, Batılı olabilmek için bastırmak zorunda kaldığı

²⁷⁸ A.g.e., s. 69.

²⁷⁹ A.g.e., s. 33. Murat Belge, “Kültür Alışverişinde Uzun Yol Sürücüsü”, Cumhuriyet, 4 Ağustos 1982; *Tarihten Güncelliğe*, Alan Yayıncılık, 1983, s. 80-83.

²⁸⁰ A.g.e., s. 24.

²⁸¹ A.g.e., s. 97.

şeyleri de keşfetti”ğini dile getirir.²⁸² Arabeskin 80’lerdeki durumunu Gürbilek şu şekilde ifade eder:

80’lerde arabesk, büyük şehre sızmaya çalışan taşralı kalabalığın sesini duyurma, kendini kabul ettirme, görüntüler piyasasında kendine bir yer edinme, girdiği yabancı kültür içinde yönünü bulma, onu bozma ve kendine benzetme isteğinin olduğu kadar, büyük şehrin ‘asıl’ sahiplerinin bu yabancılar akınını geri püskürtme, öncelikle de adlandırma çabasının da adıydı. Bir müddet sonra da bazı aydınların ayaktakımı ve taşra düşmanı seçkinlere karşı kamuoyunda yaptıkları jestin adı oldu arabesk.²⁸³

1980’lerin Orhan Gencebay’ı çileci, dramatik ve ağır bulduğunu artık dinleyicinin eskisi gibi “kavuşulamayan sevgililere, başlamadan biten aşklara, geri dönüşü olmayan yollara, bir umut uğruna ömür boyu çekilen acılara” dayanamadığını belirten Gürbilek bu yıllarda İbrahim Tatlıses’in tercih edildiğini dile getirir. Tatlıses’i “artık yabancı topraklarda kendine güvenmeyi öğrenmiş, yabancı bir dili bozmayı, yabancılar kafa tutmayı öğrenmiş, yırtık, yırtmış bir ses” olarak tanımlar. Tatlıses’in tercih edilmesinin sebebini ise bireylerin “adanmışlığı, dervişliği, mecnunluğu, esrikliliği, günlük yaşamın uzak vaatler ya da sadece bir onur uğruna sürekli ertelenmesini, mutluluğa giden yolun kapılarının öfke ve inatla kapatılmasını” istememesi şeklinde yorumlar.²⁸⁴

1980’lerde bireyler hayat beklentilerini yaşam tarzını değiştirmişler mutluluğun, konuşmanın, sevmenin, sevginin, refahın, hakikatlerin olduğu bir yaşamı arzular durumdaydılar. Tabuların yıkılması, herkesin her şeyi olması ideali vardı.

Işık ve Pınarcıoğlu’nun vurguladığı 1980 sonrası toplumsal ve mekânsal yalıtımının kültürel atmosfere de yansıdığını ifade edebiliriz. Nurdan Gürbilek 1980’lerde yaşanan ayrışmayı şu şekilde tasvir etmektedir:

Görüntünün bittiği yerde, ikinci Türkiye başlıyor: Bütün bir söz patlamasının ortasında söz hakkından mahrum bırakılmış, hapisaneye kapatılmış, yasaklarla yönetilen, anadilini konuşamayan Türkiye. 1980’ler şunu denedi: Varlığın ve imkânların dünyasıyla yokluğun ve imkânsızlığın dünyasını, birbirine temas etmeyecek, birbirine geçişi olmayan iki kampa ayırdı.²⁸⁵

²⁸² A.g.e., ss. 98-99.

²⁸³ A.g.e., ss. 24-25.

²⁸⁴ A.g.e., s. 99.

²⁸⁵ A.g.e., s. 26.

2.7.4. 1980'lerde Tüketim

Orçan'ın tüketim kültürünün kitleselleşmesinin yerleştiği dönem olarak tanımladığı 1980 sonrası küreselleşme döneminde her sınıftan kişinin küresel tüketim tarzından etkilendiğini ifade ediyor.²⁸⁶ Ulusal sınırların önemini yitirdiği küreselleşme döneminde otobanların ve hava yollarının gelişimi farklı kültürlerin, yaşam tarzlarının, tüketim kalıplarının birbirleriyle tanışmasına yol açmıştır. Herhangi yerel bir ürün küresel pazarlara açılıp herkes tarafından tanınan küresel bir ürün haline gelebilmektedir. Tüketimin fazlasıyla ön plana çıktığı bu küresel dönemde insanlar imkânları içinde arzuladıkları nesnelere ulaşabilmektedirler.

Küreselleşme döneminde ulaşım olanaklarının artması ile hali hazırda tanıdığı ülkeleri daha iyi tanımak isteyen orta sınıf uzakta bulunan merak ettiği ülkeleri keşfetmeye başlamıştır. Dolayısıyla küreselleşme döneminde sanayiden ziyade yeni bir üretim sektörü olarak servis sektörü canlanmıştır. Kazancını artırmak isteyen, genişleyen iş kolu daha geniş kitlelere uygun seyahat, tatil, serbest zamanı değerlendirme aktiviteleri ile pazarda yeni oluşumlar yaratmaya başlamıştır. Eskiden üst sınıfın gittiği düşünülen dış ülkelerdeki kayak merkezleri, uzak doğu seyahatleri, romantik İtalyan, Fransız Rivierası daha geniş toplumsal grupların hizmetine sunulmaya başlanmıştır.

Tüketimin teşvik edildiği ve bireylerin tüketici kimliğinin ön plana çıkmaya başladığı 1980'li yıllarda görüntü önemli hale gelmeye başlamıştır. Reklamların gönderdikleri mesajların arttığı, özel kavramının yok olmaya başladığı bu yıllarda farklı istekleri ve beklentileri olan tüketiciler yaratılmaya başlanmıştır. "...çok az mesaj alıyorduk, hatta hiç mesaj almıyorduk, şimdi mesajlar bizi bombalıyor" diyen Touraine'in de ifade ettiği gibi reklamlar sürekli bireyleri cezbetmeye çalışmakta, tüketiciyi sürekli yanıp sönen ışıklarla çağırmaktadır.²⁸⁷ Avrupa ülkeleri ve Amerika'da olduğu gibi Türkiye'de de reklamcılık tüketimi yönlendiren önemli araçlardan biri haline gelmiştir. Önce kısıtlı bir kitleyi hedefleyen

²⁸⁶ Orçan, s. 197.

²⁸⁷ Touraine, s. 110.

gazete ve dergilerde yayınlanmaya başlayan, ardından radyolardan duyulan reklamlar özellikle 1970'lerde herkesin evinde olmayan siyah beyaz televizyonun, 1980'lerde renkli hale gelip daha geniş kitleler tarafından sahip olunmasıyla herkese ulaşır hale gelmiştir.

Ulaşım imkânlarının yanı sıra iletişim araçlarının gelişmesi bu dönemin kültürel aktarımının sağlanmasına hız kazandırmıştır. Yaygınlaşmaya başlayan televizyon, daha sonra internet gibi araçlarla gün geçtikçe daha fazla vakit geçiren bireyler genellikle yerinde sabit duran bireyler olarak görülmeye başlanmıştır. Bauman bu görüşü tersine çevirir ve küreselleşmiş toplumda yaşayan bireylerin bedensel olarak sabit bir yerde kalsa dahi herkesin sürekli hareket halinde olduğunu savunur. Zira Bauman televizyon karşısında kanal değiştiren kişinin, internet karşısında zaman geçiren kişinin de yaptığı zihinsel hareketten ötürü seyahat halinde olduğunu belirtir.²⁸⁸

Günümüzde ekonomik büyüme adı verilen olgunun aslında küresel kâr peşinde koşmaktan ibaret olduğunu dile getiren Bauman günümüz sanayisinin bireyleri cezbetmek için verdiği uğraşa, arzu nesnelere ulaşmak için yapılan yer açma çalışmalarına dikkat çeker.²⁸⁹ 1980'lerin sonundan başlayarak bireyler ihtiyaçlarını karşılamak yerine arzuladıkları nesnelere sahip olmak için alışverişe yönelmişlerdir. Arzularının peşinden giden bireyler tüketimlerini arttırırken alışveriş mekanlarının yapısı değişmiştir. 1990'lı yıllarda kurulmaya başlayan ve birçok markanın bir arada olduğu büyük kapalı alışveriş yerleri alışverişin şeklini değiştirdiği gibi kentin yapısını da değiştirmeye başlamıştır. Kimi semtlerde ise, alışveriş merkezlerindeki gibi mağazalar, kafeler, restoranlar cadde üzerinde bir arada toplanmış ve semtte yaşayan insanların gündelik hayatlarına yeni bir tat, arzu ve tüketim ihtiyacı olarak girmiştir.

Bauman'ın üretim üzerinden tanımladığı endüstriyel toplumun tersi olarak bireylerin tüketici kimliklerinin ön plana çıktığı günümüz tüketim toplumu tanımının Baudrillard'ın tüketim toplumu tanımıyla ayrılan yönleri

²⁸⁸ Zygmunt Bauman, *Küreselleşme – Toplumsal Sonuçları*, Çev. Abdullah Yılmaz, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012), s. 81.

²⁸⁹ A.g.e., s. 83.

olduğu söylenebilir. Zira bireylerin tamamen özgür olmayan şekilde tüketim yaptıklarını belirten Baudrillard'ın aksine Bauman, tüketicilerin rollerini oynamalarında onların istek ve kabiliyetlerinin de dikkate alınması gerektiğini dile getirir.²⁹⁰ Bu bağlamda 1990 sonrası Türkiye'de her ne kadar tüketime yönlendirme olduğunu ifade edebilirsek de yaşam ve tüketimleri birbirine geçmiş bireylerin tüketme isteklerinin de göz önüne alınması gerektiğini söyleyebiliriz.

Baudrillard'ın değindiği üzere nesnelere itibar göstergesi haline gelmiş olduğu toplumda tüm kesimler tüketime değer vermişlerdir. Bu yıllarda yükselen yeni toplumsal aktörler de kendilerini tüketim üzerinden ifade etmeye başlamışlardır. İyi üniversitelerden mezun olmuş, lisan bilen 1980'li yıllarda izlenen dışa açık politikalar neticesinde halkla ilişkiler, uluslararası pazarlama, bankacılık, ihracat, finans gibi sektörlerinin gelişmesiyle bu sektörlerde çalışan ve hızla yükselen kişiler yüksek statünün simgesi olan belirli bir yaşam tarzına geçmenin sınıf atlatacağı düşüncesiyle hareket etmeye başlamışlardır.²⁹¹ Her dalda oluşan tüketim ürünlerini ve tarzlarını incelemek 1980'lerdeki sınıfların gelişmelerini anlama aracı olmuştur.

1980'lere kadar giyim üst sınıf için tevazu ve zevkle kaliteli giyim eşyalarının tüketilmesi şeklinde gerçekleşmiş, giyim ve diğer alanlarda yaptıkları tüketimlerinde kültürel kapitallerinin ve *habitus*lerinin etkisi olmuştur. Yükselen yeni sınıf, sınıfsal ve toplumsal itibarlarının göstergesinin yaşam tarzları olduğu düşüncesinde oldukları için tüketime yönelmiştir. Ekonomik kapitali ile yaptıkları her çeşit tüketim sosyal kapitali elde etmek için önemli bir araç olmuştur.

Üst sınıf kent içerisinde kentin genişlemesiyle doğaya dönük, sakin, bahçe içinde müstakil evlere ve apartmanlara taşınmaya başlamıştır. Yerleşim alanlarını yükselen yeni sınıf da değiştirmek ihtiyacını hissetmiştir. Korunaklı, belirli bir yaşam ideali ve tarzı sunan mekanlara taşınmak isteği ve ihtiyacı doğmuştur. Yeni siteler şehrin gürültüsünden ve kaosundan kaçan sınıfların mekanları olmaya başlamıştır.

²⁹⁰ A.g.e., s. 83.

²⁹¹ Kozanoğlu, s. 12.

Yemek kültürü dışa açılmaların etkisiyle değişmeye başlamıştır. Yabancı mutfakların ve tatların tanınmaya başlandığı bu dönemde, farklılık arayışında olan bireyler yeni lezzetlere yönelmişlerdir. Bu doğrultuda uluslararası yemek üretimi ön plana çıkmıştır.

Farklılığı arayan üst sınıf dışarıda, restoranlarda yenilen yemeklerin yanı sıra evde verilen davetlerde buluşmaya başlamıştır. Bu buluşmaların düzenlenmesinde daha samimi ve sadece aralarında bir ortam oluşturma düşüncesi vardı. Bu düşünce “misafir ağırlama”nın sanat haline dönüştüğü davetlere dönüşmüştür. Dekorun göz alıcılığı, yemeklerin farklı kültürel lezzetleri barındırması, hizmetin en müşkülpesent zevke bile hitap etmesi bu davetlerin önemli özelliklerini teşkil etmiştir. Sahneye benzetilebilecek davet esnasında ev sahipleri ve misafirler rollerini hayal ettikleri gibi oynamaya başlamışlardır.

Yurt içinde bulunan bölgelerin keyfini keşfeden, kıyıların güzelliğini yaşayan zümreye yenileri katılmıştır. Ulaşımın kolaylaşması, kara yollarının yapılması ile yurt içi seyahatlerinde imkânlar artmaya başlamış, hızla gelişmeye başlayan servis sektöründe yeni iş imkânları oluşurken bu alanları kullanmayı ve her şeyin daha iyisini arzulayan hazır bir sınıfın yanında yeni bir tüketici sınıfı oluşmaya başlamıştır.

1980 sonrası yıllarda oluşan ekonomik ve toplumsal koşullar neticesinde bireylerin tüketim yoluyla kendilerini ifade etme isteği geçmişe nazaran kuvvetlenmiştir. Tüketim kimi zaman sınıflar arası benzeşmenin gerçekleştiği alan olmakla birlikte ayrışmanın da yansıdığı yer olmaya devam etmiştir. Bu doğrultuda kendini sürekli takipte bulan, kültürel kapitali senelerdir elinde tutan sınıf sürekli takip edilen olmasına karşın tüketim konusunda diğer sınıflarla bir takım benzeşmeler yaşamaya başlamıştır. Tüketimlerinde ortak nesnelere haz vermesine rağmen farklı olan her zaman aranmış, ayrıcalık ise mutluluk vermiştir. Oluşmuş yeni farklılık alanlarının sürekliliğini sağlama farkında olunmadan gelişmiş, yeni hazlar aranmaya, bulunmaya, üretilmeye, yeni bir tüketim olgusu yaratılmaya başlanmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1980 SONRASI EKONOMİK VE KÜLTÜREL KAPİTAL SAHİBİ SINIFIN TÜKETİM PRATİKLERİ

İlk bölümde, bireyler için önem ve farklı bir anlam kazanmaya başlayan tüketim olgusuna getirilen çeşitli bakış açıları tartışılmıştır. Bu bağlamda günümüzde reklamlar gibi çeşitli medya araçlarıyla tüketimin şekillendiği ve ihtiyaç denilen kavramın değiştiğini ifade eden sosyologların olduğuna değinilmiştir. Günümüzde tüketimin bireylerin kendilerini ifade ettikleri ve itibarlarını gösterdikleri bir dil oluşturduğu da değinilen noktalar arasında olmuştur.

1980 ile birlikte içe dönük büyümeye yönelik izlenen ithal ikameci sanayileşme politikalarını terk edip dışarıya dönük büyüme politikaları izleyen Türkiye'nin toplumsal dengelerinde ve kentleşme sürecinde değişimler meydana gelmiştir. Modern ulus devletin kurduğu ulusal sınırların silinmeye başlaması, üretilen malların artması ve tüketimin teşvik edilmesi gibi noktalar toplumun her kesiminin tüketim kalıplarında değişikliklere sebep olmuştur. Bireylerin tüketici kimlikleri ön plana çıkmaya başlamış, tüketim yoluyla yaşam tarzı sahibi olmak önem kazanmıştır. Nesnelerin işlevlerinden ziyade itibar getirici yanları ön plana çıkmış, Baudrillard'ın dediği gibi tüketim bir dil haline gelmeye başlamıştır.

Son elli yılda Türkiye'deki ekonomik, siyasal ve kültürel değişikliklerden etkilenen farklı sektörlerde iş sahibi olan kişilerin tüketimleri seneler içinde farklılaşmış, bir kısmı değişikliklere uymuşlardır. Tüketim kalıplarında dönemin koşullarından, akımlarından kaynaklanan değişikliklerin yanı sıra Bourdieu'nün vurguladığı gibi kişilerin ekonomik, kültürel kapitallerinin hacimleri, yapıları, zaman içerisinde değişimleri ve *habitus*leri etkili olmuştur. Dolayısıyla bireylerin üretim ilişkilerinde

buldukları yerler olan meslekleri de tüketim ve hayat tarzlarını etkilemiştir.

Birinci ve ikinci bölümlerde, incelememim öznelere olan çeşitli mesleklerden, aynı yaş grubundan, itibarlı, orta üstü ve üst sınıftan kişilerin tüketim kalıplarını toplumsal bir bağlamda araştırmak için tüketim kavramı, tüketimin günümüz toplumunda geldiği nokta ve dönemin koşullarını yaratan tarihsel süreci tartışmaya çalıştım. Bu bölümde ise bahsedilen toplumsal, ekonomik ve kültürel çerçevede mülakat yaptığım kişilerin tatil, seyahat, hobi, spor, yemek, müzik gibi hayat tarzlarını yansıtan ve tüketimlerini gösteren alanlardaki tercihlerini inceleyeceğim. Bu süreçte kişilerin üretim ilişkilerindeki yerleri, kültürel ve ekonomik kapıalarının etkisi de göz önüne alınacak, kişilerin pratiklerinin rastgele oluşmadığı yinelenektir.

3.1. Mülakatlara Dair Ayrıntılar

Longhurst ve Savage yapılan tüketim çalışmalarını eleştirip tüketimi istatistiki verilerle izah etmenin tüketim sürecini anlama açısından kısıtlı bırakacağını ifade etmişti. Bu bağlamda bu çalışmada bireylerin tüketimlerinde, pratiklerinde sonuçtan daha çok sürece odaklanılmaya çalışılacaktır. İstatistiki araştırma yöntemleri kullanmak aynı zamanda de Certeau'nun değindiği gibi tüketicinin ya da kullanıcının tüketirken izlediği mantığı ve taktiği gözden kaçırmamıza neden olabilir. Bu çalışmada tüketim olgusuna yakından bakıp tamamen edilgen tüketiciler yerine içinde bulunulan koşullardan etkilenmesine rağmen özneliğini bir ölçüde koruyabilmiş tüketicileri inceleme isteğiyle niceliksel araştırma yöntemi yerine niteliksel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Niteliksel araştırma yönteminin imkân sağladığı esneklik hazırladığım mülakat sorularını mülakat esnasında karşıdaki kişinin cevaplarına göre değiştirebilmeme, mülakat yaptığım kişinin tüketim sürecini belirtmeme yardımcı olmuştur.

Mülakat yaptığım kişilere kişisel ağlarım yoluyla ulaştım. Mesleklerinde itibarlı olmaları bu kişilerin seçiminde rol oynamıştır. Dolayısıyla bu çalışmada mülakat yaptığım kişilerin toplumsal bir grubun

örnekleme olmadığını, bir grubu temsil etmediğini ifade edebilirim. Mülakatlarımdaki cevapları yoluyla tüketim süreçlerini açıklamaya çalıştığımı söyleyebilirim.

Yaptığım mülakatların süreleri üç saat ile altı saat arasında değişmekle birlikte bir mülakat üç gün üçer saat sürerek en uzununu olmuştur. Mülakatları ev veya ofiste gerçekleştirdim. Mülakat yaptığım kişiler ile daha önceden var olan ilişkim sorduğum soruları ve aldığım cevapları bazı yönlerden etkilemiştir. Var olan güven ilişkim mülakat yaptığım kişilerin kimi konuları daha rahat açıklamasını sağlamıştır. Şahıslarında bilgim dahilinde yönelttiğim sorular konuyu derinlemesine incelememize müsaade etmiştir. Mülakat sorularımı hazırlarken kişiler hakkında önceden sahip olduğum bilgilere ek olarak meslekleri hakkında internetten edindiğim ayrıntıları ilave ettim. Bazı kişilerin isimlerini vermeme isteklerine saygı duyulmuş, adları belirtilmemiştir.

3.2. Toplumsal Konum

Günümüzde tüketim kültürünün yaygınlaşmasının tüketim pratiklerinin etkisinin yanı sıra bireylerin toplumsal konumlarını belirleyen kültürel ve ekonomik kapitallerin etkisine değinmek yararlı olacaktır. Bu açıdan Bourdieu'nün bireylerin pratiklerini ve tüketimlerini incelerken kapital formlarının, yapılarının ve zaman içerisinde değişimlerinin etkisine yaptığı vurguyu hatırlamak konuyu daha iyi anlamamız için yardımcıdır.

Birinci bölümde değinildiği üzere ekonomik kapital ile hemen ve doğrudan paraya dönüştürülebilen kapital kastedilmektedir. Ekonomik kapital bireylerin tüketim pratiklerinde rol oynar zira tüketim için günümüzde ekonomik kapitale ihtiyaç vardır.

Ekonomik kapitale ek olarak kültürel kapitalin önemine de dikkat çeken Bourdieu'nün kültürel kapitali *vücutlaşmış*, *nesneleşmiş* ve *kurumsallaşmış* olmak üzere ayırması kültürel kapitalin sadece formel eğitim yoluyla sahip olunmadığının altını çizmektedir. Farklı kültürel kapital formlarının birbirine geçtiğini ve birbirinden etkilediğini ifade etmek mümkündür. Aileden edinilen *vücutlaşmış* kültürel kapitali olan kişilerin

kurumsallaşmış kültürel kapitallerinin de önemli bir yer tuttuğu görülür. Ekonomik kapitalin yanı sıra bireyin toplumsal konumunu belirleyen kültürel kapital de tüketim pratiklerini önemli ölçüde etkiler. Aynı ekonomik kapitale sahip iki bireyin tüketimleri farklılıklar gösterir. Bu doğrultuda ekonomik kapitalleri yüksek olan mülakat yaptığım kişilerin tüketim pratiklerinde kültürel kapitallerinin etkisi cevaplarında görülmektedir.

3.2.1. Eğitim

Değinildiği üzere kültürel kapitali belirleyen aileden alınan enformel eğitimin yanı sıra okul sürecinde alınan formel eğitim, *kurumsallaşmış* kültürel kapital, kültürel kapitalin önemli bir parçasını oluşturur. Bu bağlamda mülakat yaptığım kişilerin eğitimlerini, bildikleri dilleri incelemek kültürel kapitallerinin hacimleri hakkında bilgi edinilmesini sağlayacaktır.

2013 yılında 58 yaşında mesleğinde başarılı bir kadın olan U.A. 1970’lerde genç kızlar için dönemin genel eğitim durumunu şu şekilde dile getirmektedir:

O zamanlar, 1970’ler, yüksek eğitim şimdiki kadar yaygın değildi belki ama ben lisedeyken sanki üniversiteyi okumam şartmış gibi kendimi programladığım halde, neticede evlenmeye karar verip üniversiteye gideceğim, Sorbonne’a gideceğim onu yapacağım bunu yapacağım dediğim halde okumadım yani üniversite okumadım. Ama o zaman şimdiki kadar yaygın mıydı yok değildi ama herkes iyi kötü belki okurum belki okumam şeklinde bitiyordu liseyi. Şimdi farz oldu üniversite okumak. U. A. (62, kadın)

Başarılı bir tasarımcı kadın olan Z. F. aldığı kurumsallaşmış eğitimde ailesinin rolünü, edindiği kültürel kapitalinin iş hayatına nasıl katkı sağladığını şu şekilde anlatır:

İstanbul’da High School yani İngiliz kız lisesini bitirdikten sonra İngiltere’nin Sussex University’de Computer Science eğitimi aldım. Orayı bitirmeyip Control Data Institute’a geçtim, programcılık sistem analizliği okudum. Bitirdikten sonra babam “Cilan eksik kaldı. Sanatsız olmaz” dedi. Ben ise sadece İngiltere’de kalmak istiyordum matematik ve fizik orijinliydim aslında. Mutlaka fen odaklı bir iş yapacağım diye düşünüyordum. Babamın arzusuyla ben de sadece kalmak için çok enteresan bir okulda okudum. Tatbiki bir okulda. Mezun olan insanları işlerine yerleştiren bir meslek okulunda müzelerin içine ve döneminin binalarının içinde sanat eğitimi aldım. Yani bir mimari eğitim alırken Sir Christopher Wren’in period binası içinde 18. asrı İngiltere’deki o tip bir binanın, Palladion devri Palladion binası içinde aldım. Tablo kısmında biz mesela resim, heykel, mimari, porselen, cam, tekstil, furniture okuduk. Mesela mobilyayı ve seramiği ve tekstili Victoria

Albert müzesinde yaptık. Her birine dokunarak creatorlarıyla. Bir Da Vinci Rafael'i onun tablolarının önünde onun creatorlarıyla okuduk. Onun için çok farklı bir şey geldi. Sonradan ben bilgi işlemde çok sevdiğim işte çalıştım fakat evlilik dolayısıyla saatlerimiz uymadığı için bıraktığımda birdenbire o sanat yani daha doğrusu sanat tarihi ve tasarım tarihinin şeyi çıktı ortaya. Aileden gelen şeyle çıktı ortaya ve öyle tatbiki bir okulda okumuş olmanın faydasıyla da tatbiki bir gözünde canlandırabilme imkânıyla böyle bir branşa döndüm. Z. F. (58, kadın)

Z. F. "Cilan eksik kaldı." diyerek sanat okuluna gönderen babasının eğitimi yönlendirmesindeki etkisini bir başka soruda da şu şekilde dile getirmektedir:

Babamın tek bir lafı vardı. Babam bir eğitim istiyordu benden. İkincisi de ayaklarının üstünde dur diyordu, kimseye yaslanma çünkü her türlü hal var hayatta. Yani insan babasına da yaslanabilir, kocasına da yaslanabilir. İyi giderse çok iyi, kötü giderse o zaman yaslandığın insan sana ne kadar iyi davranıyorsa o kadar ayakta kalabiliyorsun. Halbuki kötü gittiği günde kendin zaten ayaktaysan, onları sen yaptığın için tekrar oradan yüzme imkânın yeni bir ufka doğru gitme imkânın var. Z. F. (58, kadın)

Z. F. ise anılan dönemde eğitim konusunda cinsiyet farklarının etkisine değinir. Kendi aldığı yüksek eğitimde ailesinin ve yakın çevresinin önemini belirtir:

Bir kere ben büyüdüğüm ortamda benim şunu söylemem lazım ki çoğunlukla hanımlar yüksek eğitim almıyordu. Fakat benim annem Bachelor of Art derecesi var. Babamın ekonomi doktoru derecesi var. Dedemin de riyaaziye yani matematik profesörlüğü derecesi var. Dolayısıyla bizim ailede bir yüksek eğitim almama fikri kız veya erkek böyle bir şey söz konusu değildi. Yani öyle bir şey bile düşünülüyordu. Yani ancak bir kaza olup evlenirsin. Bir şey olur beğenmezsin falan. Hani mecburen değişiklik olur. Yoksa ben zaten öyle diye düşündüm. Beni rahatsız eden o dönemde kadınların sanki hayatlarını evlenmek için yaşamaları gerekiyor. Dolayısıyla yani eğitimi de bir aksesuar olarak yapıyor. Yani konuşurken düzgün cümleler kurabilsin filan hani erkeklerin müsaade ettiği ortamda daha doğrusu kendi aralarında yapabildikleri şeyde maksimumu yapabilsinler filan gibi bir şeydi. Onun için benim örnek aldığım insanlar bir Suna Kıraç'tı. Benim örnek aldığım insanlar çok yakın arkadaşımın annesi...ilaçlarını kuran kimyager ... Onu örnek alıyordum. Yani ben benim ailemden ziyade benim annem çünkü çalışmıyordu o sırada. Ben çalışan kadınları örnek aldım. Z. F. (58, kadın)

Aileden alınan kültürel zenginlik seçilen mesleklerde etkili olmaktadır. Ailenin verdiği ekonomik kapital iş seçimini yönlendiren en önemli etkidir. Sanat danışmanlığı yapan R. P. meslek seçiminde aile deneyimini ve mirasını vurgulamaktadır:

İstanbul Üniversitesi'nde psikoloji eğitimi aldım. Hayat şartları böyle getirdi. Babam rahatsızlandı, ailede birinin çalışması ve eve bakması gerekti. Ben de daha sonra yaptığım işi iyi yapmaya çalıştım. Üniversite öğreniminin araştırmacı yapıma çok uyduğunu ve bana yol gösterdiğini söylemek isterim. Arkasından 1973 yılında karar verdim ve dükkânı açtım. Kanuni işlemlerin sonuçlanması 1974'ü buldu. Ben 38 yıldır Mim Kemal Öke Caddesi'ndeyim. 1984 – 85'ten beri aynı mekândayım. Dedem 1881 doğumlu. İlk belgeyi 1914'te bulduğumuz için,

kuruluşumuzu 1914 diye benimsedik. Dedemin ilk işi antikacılıkmış. 32 saray müzayedesini yapmış. Babam bayrağı tam olarak 1947’de alıyor dedemden. Onun vefatından sonra 1947’den, 1972–73’e kadar bu işi tek başına yürütüyor. Rakipsiz üstelik. Dedem, babam ve ben... Zamanında babamla çatışmalar oldu. Ancak zaman içinde birlik olduk. Bugünkü bakımın en önemli etkeni babam oldu. Bazı şeylere sahip olduğunuzda özellikle gençken kıymetini bilmezsiniz. Bana gelip dedemi anlatırdı, önem vermezdim. R. P. (67, erkek)

R. P. babasının mesleğinde açtığı yolun önemini altını çizer:

Yani babam bana neler yap dedi diye baktığın zaman hem işte porseleni öğretti hem gümüşü öğretti mobilyayı stilleri öğretti ama bana esas öğrettikleri bana sağladığı imkânlardı. Ben o imkânlarla dili öğrendim. Ben o imkânlarla erken genç yaşta 21-22 yaşında Paris’e tek başıma gittim. Orada yaşamayı, kahve içmeyi, efendim antikacılarda sırasında çalışmayı, sırasında eğitim almayı her bakımdan kendi kendime yürümeye başladım ve oradan aldığım geniş edükasyon, liberalizm yani 1969. R. P. (67, erkek)

Mağazacılık bilgisi üstün, önemli bir tekstil firmasının yönetim kurulu üyesi olan L. L. mesleğe girişinde aile mesleğinin önemini etkisini şu şekilde ifade etmektedir:

52 yıl önce şu şekilde, ben yüksek tahsili yapmamış olmam nedeniyle lise sonrası askere gidinceye kadar olan kısa bir dönemde aile işi olan bir toptan ticarete başladım. Ondan sonrada asker dönüşünde tekrar o toptan işine başlamışken ailenin almış olduğu kararlar doğrultusunda perakendeye yöneldim. İş seçimim aldığım eğitimin doğrultusunda olmadı. En iyi bildiğim iş de değildi. Hayatın bir dönüm noktası oldu çünkü aile olarak giyime olan ilgi nedeniyle perakende işiyle giyim konumu birbirini tamamlamış olmasından dolayı kendimi bu dünyada buluverdim. L. L. (75, erkek)

Ailesinin perakendecilik mesleğine neden girdiğini L.L. şu şekilde açıklarken tarihsel olarak Türkiye’de hazır giyim sektörünün nasıl geliştiğine de ışık tutar:

Neden perakendeye girdiğimizi söyleyelim aile olarak. Müessese olarak üretici bir firma olmamız nedeniyle eskiden beri eşarp işiyle meşgul olurduk ve eşarp esasında ben işe başladığımda Türkiye’de yer edinmiş olan bir markaydı. Ancak bu markanın vermiş olduğu ivme ile ve piyasanın talebi doğrultusunda neden kumaş üretmiyorsunuz diye talepler gelmeye başladı. O vesileyle de kumaşçılık başladı. Kumaşın baskı tarafı başladı. Ancak benim işe başladığım yıllar 1960 yılları olması nedeniyle o zaman dünyada bir yeni akım başlamıştı. Kadın iş hayatına yönelmeye başlamıştı. İş hayatına yönelmiş olmanın getirmiş olduğu bir hazır giyim modası gelişmeye başlamıştı ve bunu gören büyüklerimiz müşteriye düşündüklerini yorumlayabilip de sunabilmek için mağaza olarak müşteriye birebir ulaşmak gerekliliğine inanmış olmaları nedeniyle mağazacılık başladı. L. L. (75, erkek)

Deri imalatçısı A.D. mesleğine yönelmesini şu şekilde ifade eder:

Ben liseyi Ankara’da bitirdim Ankara Koleji’nde. Liseye giderken, 1977 yıllarında, işe başladım diyebilirim. Üniversitedeyken hep çalışıyordum. Üniversite eğitimim ekonomi üzerinedi yani ben şimdi şöyle söyleyeyim dedemin mesleği çok hoşuma gidiyordu ilk başta. Ondan dolayı daha ağır bastı. Evvelden ruhan imalatı yapıyorduk ve deri satıyorduk. Sonradan ürün imalatına başladık. deri bizi kilitledi. Yani tahsilat yapamıyorduk o zamanlar ürün satması

daha kolaydı. Ürettiğimiz şeyleri rahat satabiliyorduk. Deri veriyorduk karşılığında çanta alıyorduk. İlk başta böyle başladık. Fakat sonra işler büyüyünce yani işlerimiz büyüyünce yurtdışında özellikle imalata girmek zorunda kaldık. Böylece de başladık imalata yani biz aslında en başta dericiyiz. A. D. (51, erkek)

A. D. meslek seçiminde ailesinin etkisini şu şekilde dile getirir:

Benim babam bürokrattı. Bürokrat olduğu için ticaretten pek anlamazdı. Ticarete en iyi ailemizde dayımızdı. Fakat dayımızda bizi rakip olarak gördüğü için bizi teşvik etmedi. Babamın da para konusunda bize tembihleri oldu. Yani yatırım yapmamızı borcumuza sadık olmamızı ama bunun dışında ticaretle uğraşacağımıza kendi kendimize karar verdik. Kendimiz düşündük. Kendimiz kurduk sistemimizi.

Kesinlikle. Hem teknik açıdan bir defa çok gelişti. Yani işimizin gereği olan kelimeler haznesinden de ticari anlayışlar çok gelişti. Bir de normal pratik anlamında iki katı üç katı gelişti diyebilirim. Yani böyle bir ticari ilişkimiz olmasaydı dil bilgimin gerileyebileceğini düşünüyorum. A.D. (51, erkek)

Önemli bir tekstil firmasında uzun yıllar halkla ilişkiler yöneticisi görevini üstlenmiş olan D. A. ailesinden aldığı *vücutlaşmış* kültürel kapitali yoluyla üniversiteli olmak, hayata atılmak istemektedir. Bütün vaktini okulda geçirmek istemediği için hukuk okumayı tercih eder. *Kurumsallaşmış* kapitalin önemine inandığı için bu doğrultuda bir seçim yapar:

Ben üniversite hukuk olarak okudum. Şimdi hukuktan sonra her şey yapılabilir gibi geldi. Bir de Ankara'dan İstanbul'a ailem göndermek istemedi halbuki mimari okumak istiyordum yani esas istediğim mimariydi. Hukuku sırf dışarıdan imtihanlarla idare edebilirim devamlı mecbur değilim üniversiteye gitmek için diye seçtim. Çünkü tam o sırada üç ay kadar süren imtihanlar dizisiyle Ankara radyosuna eski tabirle spiker olarak girdim. D. A. (69, kadın)

İfade edildiği üzere meslek seçiminde aileden gelen kültürel ve ekonomik kapital etkili olmaktadır. Üniversitede okurken çalışmak durumunda kalan A. Ş. zamanla hem kültürel kapitalinin hem de ekonomik kapitalinin hacmini çalışarak genişletmiştir. Yabancı dil kursuna devam etmiş, imalathanesini gün geçtikçe genişletmiştir. Mesleğe girişini A. Ş şu şekilde dile getirmektedir:

Üniversite okurken babamın vefatından sonra geceleri okula gitmeye başladım. Beyoğlu'nda bir Rum vardı, Tanaş diye. Kemer atölyesi vardı ama çok azdı bunlar yani ve hepsi işte ya Ermeni ya Rum, onların elindeydi. Yani onlar bu sanat işleriyle ilgileniyorlardı. Ondan sonra ben onun yanına gidip gelirken dedi öğren hani sen götür siparişleri ve o zamanlar biliyorsunuz hazır giyim yok, daha haute couture var. Bütün Beyoğlu terzilerle doluydu. Sonra elbisesini terziye diktirmek için verir, ondan bir kumaş parça alırdı. Gelirdi buna uygun düğme ve kemer yaptırıyorlardı. Sonra bir de işte o arada deriden veya deri kumaşımın kendisinden kemer yaptırıyordu o atölyeye, Tanaş ustaya. Sonra ben gidip gelirken öğrendim. Arka tarafta balık pazarının içerisinde bir deposu vardı, orada dedi ki burada kemer yapalım. Temizledim, güzelce bir tezgah yaptım. Bunun üzerine kemer yapmaya başladım, hatta ilk kemerim bile saklı. Sonra Vakko'ya tahtadan boyayarak kolyeler tasarlayan hanım ile tanıştım. Gidip firma ile görüşüyordum, o işleri ben yapıyordum. Sonra baktım bulunduğum firma maaşımı arttırmadı. Sonra

kendim yapmak için birisi bana bir borç para verdi 18.500 lira ve onunla küçük bir yer tuttum. Bir tane kullanılmış makine aldım, bir tane de tezgah aldım. O tezgahlarım bile hala durur. Onlarla ben tek başıma başladım. Sonra kalktım ben, Vakko'ya gittim. Görüşükten sonra verilen modelleri yaptım. Tek başıma sonra işte 30 tane, 40 tane, 50 tane o şekilde yapıyordum. Bay A. geldi, sadece bize çalışır mısın dedi ama bir kişi daha almışım yanıma ben. Tabii ki çalışırım dedim. O zamanlar da kemer çok moda, böyle her şeye takılıyor. Hala gözümün önündedir böyle yeşil yapmışık, üzerine böyle troflarla süslemişik. Elimde kesiyordum. Çiçek deseni vardı. O şekilde, öyle başladık. Ben orada dedim ki benim yurtdışına çıkmam lazım ama para yok. Biriktiriyordum böyle, iki dolar, üç dolar, beş dolar falan onunla gittim. Oradan malzemeler getirdim. Sonra daha büyüdü, 5-6 kişi oldu işte deri getirmeye başladım, sonra saten bir örgü çantalar vardı o zamanlar. Dedi bunu yapabilir miyiz? Ondan sonra o örgüleri kestirdim, yaptım. O şekilde. Bir atölye olarak devam ettik. Yani herkes işte neden satış yeri açmıyorsun filan yok dedim satış yeri düşünmüyorum. Ben imalatçıyım. Hep imalatçı olarak kaldım. Sonra çanta konusunu baya geliştirdik. Sonra o logolu çantalar vardı hatırlarsan. Onlarla başladık. A.Ş. (59, erkek)

Atölyelerden bahsederken konuyu açmak için atölyelerin kuruluşuna dair eklediğim soruya A. Ş.'den aldığım cevap ise ikinci bölümde değinilen ağ türü ilişkileri ortaya çıkarıyor. Işık ve Pınarcıoğlu'nun açıkladığı hemşehrilik ağı vasıtasıyla kente göçenlerin kendilerinden önceki göçmenlerin mesleklerinden etkilendiklerini A. Ş.'nin atölyelerin ortaya çıkışı hakkındaki ifadelerinde görülebilmektedir:

Bu atölyeler daha ziyade Anadolu'dan mesela bir kişi geliyor, diyelim ki Konya'nın her hangi bir köyünden çırak olarak bir çocuk geliyor buraya. Daha önce olan bir çanta konumuyla ilgili konuşayım, çanta atölyesine giriyor veya ayakkabı atölyesine giriyor. Orada çırak olarak çalışıyor. Bir süre sonra, o tabii ki bakıyor ki bu işte para kazanılır. Ondan sonra kendisi ufak bir yer açıyor, kendi memleketinden bir akrabasını getiriyor, onunla beraber çalışmaya başlıyor. O da çırak oluyor. Zaten dikkat ederseniz mesela ayakkabıya daha ziyade Konyalılarıdır, tekstil başka bir şehirdir. Bu şekilde toplanmalarının nedeni bu. Yani o zamanlar çok fazla atölye yoktu. Onlardan çıkan insanların ne bileyim daha fazla para kazanmak, başkasına iş yapmaktansa kendim ben yapayım düşüncesiyle açtıkları yerler atölyeler. A.Ş. (59, erkek)

3.2.2. Çocuklarının Eğitimi

Eğitim seviyeleri yüksek olan mülakat yaptığım kişiler çocuklarının eğitimine büyük önem vermektedirler. Bu doğrultuda aileler, ilköğretim sürecinden sonra üniversite seçiminde zamanın ve çocuklarının potansiyellerine uygun bir şekilde seçim yapmak isterler. Bu konuda Z. F. çocuğunun yüksek eğitim sürecini şu şekilde ifade etmektedir:

Kızım üniversiteden mezun. Fransız edebiyatı mezunu University of Virginia'dan. Aslında bu benim seçimim değildi. Ben kızımın Avrupa'da okumasını istedim. Türkiye'deki eğitimi ben çok uzun senelerdir beğenmiyorum. Kendi çocukluğumdan sonra bilhassa YÖK'le beraber kendi gibi insan yetiştirme sisteminin yani düşünmeyen insan yetiştirme şeklindeki eğitim beni rahatsız ediyor. Dolayısıyla ben kızımı bir Türk okuluyla beraber Pierre Loti'ye yolladım

Fransız Lisesi'ne. Sırf bu yüzden yolladım. Eğitimin içeriği eğitim değil. Bizde eğitimin niceliği konuşuluyor. Niteliği değil. Onun için beni niteliği ilgilendiriyor. Beni konuşan düşünen, reaksiyon gösteren, söyleneni illa kabul etmeyen, farklı gelişimini tamamlayan bir eğitim anlayışı şey yapıyor. Benim için en mühim sorgulayan bir eğitim anlayışı. Sanatla iç içe girmiş eğitim anlayışı ki bu Avrupa'da en üst düzey de var. Ben onun için kızımı aslında daha çok İngiltere'ye okumaya yönlendirdim. Fransa da olabilir. Fakat o, o sıradaki akım Amerika'da diye hatta ben Miami Üniversitesi'nden bir hocayla da konuştum ve o bana tıp veya mühendislik tipi bir branş olmadıktan sonra ben olsam undergraduate eğitimini Avrupa'da yapardım. Sonra master'ı Amerika'da yapardım. Çünkü Avrupa daha detaylı veriyor bu eğitimi dedi. Onun için benim de tercihim buydu. Hem o yaşantı içinde olmak. Avrupai yaşantının içinde olmak. Hayatla başa çıkabilmek sanatla şöyle iç içe olmak. Hem de o ortamın içinde eğitim almasıydı. Ama o trende uydu. Bütün arkadaşları orada okuyor diye modalar insanları etkiliyor. Onun için oraya gitti. Fakat sonradan pişman oldu. Z. F. (58, kadın)

R. P.'nin hayata bakışı, bilgisi ve deneyimi kızının yüksek eğitim sürecinde rol oynamış, tesadüflerin de yardımı ile eğitim tercihleri konusunda onu yönlendirmiştir.

Doğrusunu senin sualinin içinde cevabı da var. Kızım Fransa'da eğitim aldı. Ecole du Louvre'a gitti, Sorbonne'a gitti ve inandığımız bir şey benim yani biraz eski rönesans okulu da böyleydi. Usta çırak ilişkisini biz Fransa'da şöyle yaşattık. Kızım da öyle yaşadı. Tesadüfler yardım etti buna. Economas Periyod'dan biriyle rastlaştım ben, tanıştım ve bu sanat tarihçisi profesör kadın biz onla büyük bir dostluk kurduk. Hem kızımın ilk günden itibaren Fransızcasının gelişmesine yardım ederken inanılmaz, okullardan fazla kültür aldığını söyleyebilirim. Müthiş bir şey yaptı, yarattı kızımızı. Onda devinim yarattı. Yalnız ona değil bize de yarattı. O profesör özellikle çağdaş resim konusunda yapıyor. Sırasında bize yazılar yazıyor. Hayatımızı değiştiren insanlar vardır ya o da bizim ailemizin bir bakıma hayatını değiştirdi ve çok iyi olmuş kızımın kıta Avrupa'sında kaldığı. Yani Fransa bildiğimiz bütün devrimlerin ülkesi yani hem sanatsal devrimlerin hem sosyal devrimlerin başlangıcı ve bütün özgürlüklerin olduğu ülke yakın zamana kadar en azından. Ve özgürlük deyince dünyada özgürlüğün koruyucusu hep Fransa olmuştur. Tüm sürgünler Fransa'ya göçmüşlerdir. Fransa onları korumuştur. İşte Franko rejiminden kaçanlardan tutun 12 Eylül'den kaçanlara varıncaya kadar komünist ülkelerden kaçanlara varıncaya kadar... Dolayısıyla müthiş kucaklayan bir kültürü var. Ben de çok mutluyum doğrusu böyle bir ülkede kültür almasına Ama birçok şeyde Türkiye orayı hedef koymuş hem Cumhuriyet döneminde hem daha önceleri de. Önemli elçileri Fransa'ya Paris'e göndermiş. İşte Halil Hilmi Paşa var. O Fransa'da elçilik yapmış Mısır kökenli ama yani Osmanlı elçisi. Courbet'nin dostu oluyor, Courbet'ye de L'Origine du monde'u yaptırtıyor. L'Origine du monde diye biliyorsunuz son derece önemli bir kadının tam seksüel organını resimleyen betimleyen bir sipariş yapıyor. O resim şimdi şeyde d'Orsay müzesinde. Onun ayrı bir öyküsü var. Jack Lang önemli şeyi Fransız kültür bakanı. O resmi kendisi oraya götürüyor. Fransa bile o zamanlar zannediyorum 1980'ler 90'larda oldu bu sadece. Ayağa kalkmıştı yani böyle bir resim nasıl müstehcen oluyor falan gibi. Biraz konuya böyle paldır küldür girdik ama sizin şeyiniz sualinizde kusura bakma eğitimle ilgili. Eğitim çok önemli olduğunu inanıyorum doğrusunu isterseniz. Eğitim bitmeyen bir şey. R. P. (67, erkek)

Ekonomik kapitalinin hacmini kültürel kapitali yoluyla arttıran H. G. çocuklarının yüksek eğitimi konusunda dikkate aldığı konuları şu şekilde ifade etmektedir:

Birinci kızım Türkiye’de okudu. Çünkü o günlerde maddi imkânım 40-50 bin dolar verecek okutacak durumda değildi zaten, olsaydı dikkate alırdım mutlaka. Boğaziçi’ni bitirdi sonra psikolog oldu. Ondan sonra işletme okudu. Öbür kızım, ikinci kızım Amerika’da okudu arkadaşları da orada okuyordu. Daha çok çocuklarımı kendi istedikleri işi yapmasını istedim. Onun sanat tarafı, büyük kızımdan söz ediyorum, sanat tarafı kuvvetliydi gitti Amerika’da daha kolay bir okulda okudu diyelim isterseniz. Küçük kızım. daha agresifti daha inatçıydı ama o imkânlarımız çok olmadan kızım bak dedim bakalım Türkiye’nin en iyileri var istersen burada gir, ben olsam dedim önce Türkiye’nin en iyi imkânını kullanırım, artık tecrübelenmişim, ondan sonra master mı yapacaksın doktora mı yapacaksın ondan sonra git.

Yani Türkiye’den kopuk, sorduğunuz sosyal sorunun cevabı bende şöyle, Türkiye’nin gerçeklerinden kopup Amerika’ya gittiği zaman geldiği zaman bambaşka biri oluyor. Türkiye’nin döndüğü zaman şartlarına adapte olması zor sürüyor. Büyük bir kısmı da Amerika’da orada burada kalıyor bildiğimiz gibi. Kızım da benim bu sözlerimi dinlemedi. Ben önce Türkiye’nin imkânlarını kullansınlar isterim. Gitsin sonra master yapsın, doktora yapsın ne yapacaksa yapsın hiçbir itirazım yok. Nitekim torunum gitti Yale’den mezun oldu masterını orada yaptı. Ayrı ayrı dünya. Değişim bu zaten bir de yaptığımız büyük fashion bu moda. Bütün arkadaşları Amerika’ya gidiyorsa o da başında Amerika’ya gideceğim diye kilitleniyor çocuk artık yani objektif olmuyorlar. H. G. (76, erkek)

Ailelerin meşgul oldukları işler çocukların bu işlere yönelmesini sağlamıştır. U. A. çocuklarının iş seçimine çok müdahil olmadığını, buldukları yerden ötürü çocukların kendiliğinden iş hayatına yöneldiğini şu şekilde anlatmaktadır:

Benim oğluma verecek kadar deneyimim yoktu mu diyeyim ona müdahale edecek kadar bilgim yoktu mu diyeyim. O okudu ve okuduğu sırada da hep diyordu ki ben eğitimden ziyade iş hayatını seviyorum. Yani aktif iş hayatını seviyordu zaten. Onun sevdiği şey oydu yoksa okula git sınıf birincisi olabilirim ama sonra ne olacak sınıf birincisi olunca diyordu bana. Hiçbir anlamı yoktu onun için. İş hayatı ona daha challenging geliyordu. Onun için ben ona hiç karışmadım. Kızıma da müdahale edemedim. İşte nitekim şimdi kendine göre karar verdi ki kendi eğitimci olmak istiyor ve ona doğru gidiyor ki İngilizce hocalığı yapacak. Bizler iş hayatına başlarken veya hayata atılırken öyle bilinçli değildik. Yani bizim işe girip de çok büyük bir büyük kalabalık bir şirkette patronun kızı olarak işe gideceğine, çok küçük bir şirkette aksine kim olduğunu bilmeden girip çalışmayı tercih etti. O zannediyor ki kim olduğunu bilmiyorlar. Nereye kadar biliyorlar nereye kadar bilmiyorlar bilmiyorum. Şirket kalabalık bir sürü devoted çalışan var. Onların içinde hani çalışarak bir araya gelmenin yani çalıştığını ispat ederek orada söz sahibi olmanın yolunu seçti. Herkes kendine göre bir yol seçiyor demek ki. Ama bu bizim yönlendireceğim şekilde olmadı. Kendiliğinden oldu. Çocuklar kendi yollarını kendileri seçtiler ve seçtikleri yolda da kendileri yürüdüler. Fazla bir fonksiyonumuz olduğunu söyleyemeyeceğim. U. A. (62, kadın)

L. L. ise aile şirketlerinde çocukların bir konum edinmesi için kendilerini ispat etmeleri gerektiğini şu şekilde izah etmektedir:

Bu içinde olduğumuz ailenin ileriye dönük bakışı açısından daha işin kurucuları hayattayken şirketi daha da ileriye taşıyabilmek için geliştirilen profesyonelleşme fikri oluştu 20-25 yıl önce. O sayede burada düşünüldü ki daima aile fertleri babadan oğula aynı başarıyla geçip geçemeyeceği sorusu üzerine profesyonelleşmenin daha doğru olduğu fikriyle halka açıldı. Ama bu halka açılma içerisinde tabii bu işe yakın aile fertleri varsa kendilerini ispat ettikleri müddetçe tabii bu öncelikleri şirket içerisinde hep var. L. L. (75, erkek)

Halkla ilişkiler yöneticisi olarak çalışan D. A. ise diploma ile ölçülebilen *kurumsallaşmış* kültürel kapitalden ziyade çocuğun aile içinde edineceği *vücutlaşmış* kültürel kapitali kazanım sürecine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Bourdieu'nün pratiklerin oluşumunda yatkınlıklar bütününe, *habitus*e, verdiği öneme değinebiliriz. D. A'nın ifade ettiği gibi aile içi davranışlar bireyin belirli pratiklere yatkınlıklar geliştirmesine sebep olmaktadır. Bu durumu D. A. şu şekilde ifade etmektedir:

Nasihat güzel bir şeydir de nasihat bence epeyce sonra iş hayatında ve toplumda çok değer verdiğin insanlarla karşılaştığında alınacak bir şeydir. İlla ki elden çocuklara bir şeyler söyleyerek onları forme pek edemiyoruz. Onlar çünkü ebeveyni boyuna zaten bir itekliyor. Önce bir itekliyor sonradan kabulleniyor ebeveyni daha sonraki yaşlarda veya daha sonraki yıllarda bir şeyleri anladıktan sonra. Onun için evde boyuna şunu yap bunu yapma, şöyle olursa böyle olur pek bir işe de yarıyor zannetmiyorum, yine de dikkatli olmak ve çocuğun nerelere gittiğini kimlerle beraber olduğunu izlemek daha mühim gibi geliyor. Bir de evde nasıl yaşıyorsan aslında onu alıyor. En büyük nasihat bence o. Yani evde sigara içiliyorsa sigara içiyor, kavga ediliyorsa bir miktar kavgacı oluyor, kitap okunuyorsa zaten bir ömür her yerde kitap okuyor, müzik dinleniyorsa müzik dinliyor, tiyatroya gidiliyorsa zaten doğal kabul ediliyor, kütüphane onun için gayet doğal, ne bileyim yani bütün bunlar doğal olarak gelirse zaten o insan öyle oluyor. D. A. (69, kadın)

H. G.'nin bir başka mülakatında karşılaştığım “Bizim zamanımızda okul bitince işe girilir, askere gidilir ve evlenilirdi.” alıntısına değinip kendisine döneminin eğitim ortalamasının üzerinde eğitim almasının sebebini sorduğum zaman H.G. kendi eğitimini kızlarının ve torunlarının aldığı eğitim ile karşılaştırıp işe girme konusundaki dönem farkına şu şekilde vurgu yapmaktadır:

Şimdi iki yönlü bir soru. Bir tanesi kızlar için bir de genel soru. Şimdi niye söyledim birinci Yale'den geldi dede dedi işte ben bir sene off yaptım dünyayı dolaşacağım arkasında heybe, minimum imkânlarla.

Bizim anlayışımızda böyle bir şey yok. Ben İngiltere'yi bitirdim geldim ikinci gün büyük bir firmada ... işe başladım. Öyle bir lüksüm de olmazdı belki.

Yale'den geldi bir de sosyal işler yapmam lazım Kenya'da 6 ay işte oradaki esmer vatandaşlarımızın işlerine yardım etti. Benim dediğim oydu, onunla ilgili referanstı. Ben kendimi daha forward bir insan olarak gördüğüm için kızlarım okusun istedim üçü de. Önce dedim her birinizin o devirde birer altın bileziği olacak, işiniz olacak. Ben onu işledim. Yani yok bitirdin de yok liseyi git evinde otur yemek pişirden ibaret. Karım da düşünmedi ben de düşünmedim. Zaten iki tane üç tane üniversite vardı. Gidecek misin gitmeyecek misin! Ben şahsen siyasal bilgilere gidip büyük elçi olmak isterdim babamızla o devirde. Düşünün bir kere o devirde verilen kararları question etmek kadar yanlış yok. Hangi şartlar altında niye o kararı verdi! Birden fazladır mutlaka. H. G. (76, erkek)

H.G.'nin belirttiği gibi nesiller arası eğitim, iş anlayışı, eğilimler değişmektedir. Aynı zamanda piyasada oluşan yeni sektörler de bireylerin

meslek seçimlerinde rol oynamaktadır. Örneğin A.Ş. de kendi aldığı işletme eğitimi ile kızının aldığı eğitimin zaman içerisinde oluşan yeni sektörlerle olan bağlantısına değinir. Onun zamanında işletme okumak makbul iken kızının zamanında artık uluslararası ilişkiler, medya gibi alanlar genişlemeye başlamıştır:

Kızım uluslararası ilişkiler okudu. O gün bu kadar dal yoktu. Çünkü işte o zamanlar Türkiye’de daha yeni yeni işletmeler kurulmaya başlandı. Onları idare edecek, onları götürecektir insan gerekiyordu. İşletmeden sonra tasarımcı şeyi başladı. Hepsinin tabii ki sırası var. Önce işletme kurulmalı ki o işletmede sonra tasarımcı olmalı ve ya ihtiyacı ne bileyim satın almalı. Tabii o devirde işletme önemliydi. Çünkü yeni yeni işletmeler kuruluyordu. Bütün işletmeler o zamanlarda kuruldu. A.Ş. (59, erkek)

A. Ş.’nin belirttiği gibi eğitim alınan alan ve o konu ile ilgili olan sektörün gelişip gelişmemesi arasındaki sıkı bir bağ vardır. D. A. da bu doğrultuda çocuğun yurt dışında aldığı yüksek eğitim sonrasında Türkiye’ye dönüşte eğitim aldığı konuda sektörün henüz gelişmemiş olmasından ötürü iş yaşamında karşılaşılabilen zorluklara değinmektedir:

Valla bizimki de Boğaziçi Üniversitesi’ni seçmişti kendi seçmişti zaten. Boğaziçi Üniversitesi’ni bitirdikten sonra master yapmak için Amerika’ya gitmek istedi ve orda da iki master yaptı. Burda üniversite okumuş olarak kabul ediyorum zaten sonrasında da master için Amerika’ya gitmesi bana normal geldi çünkü orada iş hayatını da bir miktar bilmek gerekir diye düşünmüştüm. Fakat o çok farklı bir şekil seçti, bir yere girip de bir kurumsal bir şekilde çalışmak yerine kendi ayakları üzerinde durmaya ve yönetim danışmanlığını freelance yapmaya karar verdi. Orda bununla ilgili ajanslar çok, o ajanslarla çok iyi işler buldu çalıştı. Aynı şeyi Türkiye’de mesela yapamazdı, yapamadı. Döndükten sonra tam yapamadı. Şu an burada ve de çok mutlu olarak burada değil. Yani orada daha iyi şartlarda çalışabiliyordu.

3.2.3. Kapital Formlarının Birbirlerine Dönüşümü

Kendilerinin kültürel kapıtalıeri yüksek olan ve çocuklarının eğitimlerine de önem veren itibarlı, üst ve orta üst sınıftan, farklı mesleklerden gelen bu seçkin kişiler aynı zamanda kültürel kapıtalıerinin hacmini genişleten birden fazla yabancı dile hakimdirler. Bu dilleri okul yoluyla, aile yoluyla ya da işte geliştirerek edinmişlerdir. Eğitimleri yoluyla edindikleri yabancı dili işlerinde kullanıp, kültürel kapıtalıerini ekonomik kapıtalıerine dönüştürebilmişlerdir. İş ortamında kullandıkları diller ise kültürel kapıtalıerinin hacimlerinin artmasına neden olmuştur.

İşinde başarılı olan, uluslararası firmalarla çalışan U. A. (62, kadın) Rumca Fransızca, İngilizce bilmektedir. Bu dilleri okul ve ev vasıtasıyla

öğrenmiş, bahsedilen dilleri iş yaşamında kullanmakta, ayrıca İtalyanca'yı da iş hayatı ile geliştirmiştir. Tanınmış tasarımcı Z. F. (58, kadın) Almanca'yı evinde Türkçe'den önce öğrenmiş, İngilizce'yi ana lisanı gibi, Fransızca'yı ise iş hayatına yetecek kadar bilmektedir.

Mağazacılık konusunda uzman, üst düzey yönetici olan L. L. (75, erkek) ise tahsilinin Fransız mektebinde olması nedeniyle Fransızca'yı, yardımcı lisan olarak da İngilizce'yi bildiğini söyler. Bu dillere ek olarak iş hayatında İtalyanca öğrendiğini, iş hayatı süresince lisanı geliştirme imkânı olduğunu belirtmektedir.

Sanat danışmanı olan R. P. (67, erkek) ise ana lisanı sebebiyle Ermenice'yi, eğitimle Fransızca'yı, İngilizce'yi ise gündelik ve iş hayatında kullanacak kadar bildiğini ifade etmektedir. Bu dillerden iş hayatında faydalanmaktadır.

H.G. (76, erkek) ise İngilizce'yi bildiğini, Almanca'dan anladığını, İtalyanca'yı da gündelik işler için kullanabileceğini dile getirmektedir.

İngilizce'ye hakim olduğunu, Fransızca'yı ise okuyup anlayabildiğini, kendini İngilizce ifade etmeyi tercih ettiğini belirten D. A.'nın lisan bilmesi iş yaşamına girmesine yardımcı olmuştur. İlk çalışma deneyimini şu şekilde anlatmaktadır:

Kız lisesindeydim. İstatistik genel müdürlüğünün genel müdür yardımcılardan biriydi büyük teyzem ve yazın illaki başımı bağlamak hem bir şeyler yapayım diye böyle ya bizim ev hep çalışılır hep çalışılırdı. Yazın bari bende yine bir şeyler yapayım istendi ve istatistik genel müdürünün bir İngilizce bilene ihtiyacı varmış teyzem de bana dedi ki görüyor musun bak ne güzel şimdi sen bu İngilizce ile yaparsın, yardımcı da olursun ben de gittim. 17 yaşında çalışmaya başladım ve onun için de ben çok erken emekli oldum. D. A. (69, kadın)

Pratiklerde ve tüketimde kültürel ve ekonomik kapitalerin hacmi ve yapısının önemini vurgulayan Bourdieu, bu kapital formlarının zaman içerisinde değişimlerine de atıfta bulunmuştur. Bu bağlamda edindiği *kurumsallaşmış* kültürel kapital yoluyla ekonomik kapitalinin hacmini çok büyük oranda genişleten H. G. ise iş hayatına girişi ve bakış açısını şu şekilde belirtmektedir:

Efendim tabii o zamanlarda tekstil okunurdu moda oydu. Manchester'de tekstil merkezi. Geldim ama süratle ben daha genç yaşında proje müdürü oldum yani yeni şirketler yapmaya teşvik ediyorlardı, büyüme işlerine için finansal yanları ve planlama yanları ve benim çok sevdiğim bir iş olduğunu anladım. Ben yönetmeyi seviyorum ayrıca da. En sevdiğim işi yapıyorum. Hayatta 40 sene o kadar mutlu

oldum ki. Ha kızdığım zaman olmadı mı yahu mühim değil bu. Ama hep pazartesi işe gittiğim zaman heyecan duyarım, bu hafta neyi daha iyi yapacağım dedim. Bu gün bile şaşıyorlar ne uğraşıyorsun danışmansın. İşte öyle değil. Dersimi yaparım sorarım burada ne yaptınız burada ne yaptınız, bunu niye dedin. Yani ne iş olursa olsun bir iş yapıyorsam iyi yapmak isterim. Bir de yönetmeyi seviyorum şimdi kendi kendimi frenliyorum yönetmiyorum şimdi yardım ediyorum ama o devirde çok bana teklifler geldi, ortak olalım işte bilmem ne yapalım falan. Power var ya bu hoşuma gitmiş benim 50 bin kişi çalışıyor. O gitsin o gelsin, kimseye de gitsin demedim ama yani bu kadar işi yönetebilmenin zevkini yaşadım. H. G. (76, erkek)

3.3. 1980 Sonrası Tüketim Pratikleri

1980 yılında ekonomik politikalar kadar toplumsal dengeler de değişmişti. Tüketim pratiklerini dönüştüren 1980 yılından sonra yurt dışında açılmalar başlamış, tüketim teşvik edilmiş, lüks tüketim artmış, nesnelere ön plana çıkmış, haz ve mutluluk fikirleri değişmiş, yaşam tarzı oluşturma önemli hale gelmiş, yurt içi ve yurt dışı ulaşım kolaylaşmasıyla farklı kültürler, hobilerle tanışılmış, giyim ve yemek tüketim pratiklerinde değişimler meydana gelmiştir. Bahsedilen değişimler farklı toplumsal gruplar tarafından sahip oldukları kültürel ve ekonomik kapılları, *habitus*leri süzgecinden geçip, farklı uygulamalar yaratmışlardır. Bu bağlamda tüketim pratiklerini incelediğim toplumsal grubun konut tercihleri, yemek tüketimleri, hafta sonu tatil değerlendirmeleri, kitap okuma alışkanlıkları, müzik, sinema, tiyatro, talk show gibi kültür sanat ve eğlence aktivitelerine katılımları, kültür sanat kuruluşlarına üyelikleri, spor, tatil, hobi, giyim gibi yaşam tarzlarını oluşturan seçimlerini derinlemesine mülakatlar yoluyla inceledim.

3.3.1. Konut Tercihleri

Yaşam tarzı oluşumunda önemli rol oynayan *habitus* tüketim kalıplarını etkileyen en önemli etmenlerdendir. Tüketilen nesne ve tüketim tarzı ile yaşam tarzımız arasında sıkı bir bağ vardır, yaşam tarzımızı etkileyen en önemli konulardan birisi de yaşanan konuttur. Bourdieücü bir bakış açısıyla, gerek iç dekorasyonu gerekse konutun bulunduğu yerin bireyin ekonomik, kültürel, sosyal kapıllarını yansıttığını ifade edebiliriz.

Konutların yapılış tarzları ve inşa edildiği mekanların rastgele oluşmadığını söyleyebiliriz. 1980 öncesi kentleşme sürecinde etkili olan

faktörlerin 1980 sonrası izlenen ekonomi politikalarıyla değişime uğradığını belirten Işık ve Pınarcıoğlu'nun değindiği gibi üst sınıf apartmanlardan müstakil evlere veya korumalı sitelere geçme eğilimini göstermişlerdir. Ev konusundaki bu eğilim mülakat yaptığım kişilerin bir kısmının ev tercihlerinde gözlemlenebilmekteyse de farklı eğilimler de görülmektedir.

U. A. bu eğilim ile paralel olarak insanların artık şehrin merkezinden şehir dışına doğru kaydığını ve bahçeli evi tercih ettiğini, kendisinin ise manzara sebebiyle şu an bulunduğu semte taşındığını şu şekilde belirtir:

Biz ise evimizi bir kez değiştirdik. Sebebi hiçbirini değil. O zaman biz bir eve girmiştik. Nişantaşı'nda altı ay sonra adam bize dedi ki: 'Ev bana lazım ben oturacağım. Siz çıkın'. Biz de böyle Bebek'te bir ev bulduk. Yani hiç düşünmeden ne okulu ne çocuğu ne bahçeyi hiçbir şeyi düşünmeden buraya girdik. Buraya girdikten sonra başka bir yere gitmek istemedik. Çok severek geldik bu manzaraya. Bu manzaradan da bir yere kıpırdamadık. O zaman yakın olmayan yer şehir dağıldıkça yakın kaldı. Şimdi daha uzağa gitmeyi göze alamadık. Şimdi insanları evleri genel anlamda bu büyük şehirlerde çok daha geniş eskisine nazaran. Evler. Ev kavramı var. Eskiden ev değil apartman katında otururdu. Herkes şehrin merkezinde oturmayı tercih ederdi. Şimdi ise şehrin merkezinden ziyade dışarlarda apartman katından ziyade büyük bir apartman katında oturacağına bir evde oturmayı tercih ediyor. Bir lokma bahçesi olsun istiyor. U. A. (62, kadın)

Belirtildiği üzere evin semti kadar ev dekorasyonu da hayat tarzı ve tüketim kalıplarında etkilidir. U. A. evden bahsettikten sonra evine yakışan mobilya hakkında bilgi vermektedir:

Biz doğardık, büyüdük. Annelerimizden sonra o mobilyaları kendi evine alırdı insanlar. O mobilyalar devam ederdi. Şimdi öyle değil. Annemin aklı çıkıyor ölürsem bu eşyalar ne olacak diye. Ne yapacaksınız? Ne yapacağız evime sığmaz ki diyorum. Evimin tarzına da uymaz. Eskiden böyle değildi. Söz konusu değildi. Annenden kalan mobilyaları satmak veya vermek veya dağıtmak. Veya ne bileyim antikacıya veya müzayedeciye vermek, birine hediye etmek. Böyle bir şey söz konusu değildi. Ama şimdi böyle değil. E değişti o kavram değişti yani dediğim gibi. U. A (62, kadın)

Işık ve Pınarcıoğlu'nun vurguladığı 1980 öncesi kent içerisinde farklı toplumsal grupların kamusal alanlarda birlikte olabilecekleri noktasına paralel olarak Z. F. eskiden mahalle ortamının insanları birleştirici yönüne dikkat çeker ve günümüz toplumunu eleştirir:

Geniş bir sosyal yaşantımız vardı. Aynı zamanda yörenin insanlarında da kopukluklar yoktu. Tabii biz yöre mahalle okulunda okuduk. Onun verdiği sağlıklı bir şey iş hayatında da büyük faydası var. Çünkü siz tecrit edilmiş gibi sadece belirli bir kesimin içinden çıkıp belirli bir kesimin gittiği okuldan çıkarsanız o ülkenin gerçeklerinden tamamen kopuk yaşarsınız. Bizim devirlerde biz kayak yaparken orada herkesle beraber. Yok, işte okuldayken mahallenin bütün insanlarınla beraber büyüdük. Akşamleyin açık hava sinemasına gittik orada bütün mahalleliyle beraber. Dolayısıyla ayırım belki kültürel düzeyde belirli seçtiğin şeylerde farklılık vardı. Etrafta imkânsız olana yardım etmek göstermeden,

herkese aynı baz minimumları sağlamak hiç değilse filan. Zaten natürel şeylerdi ortam içinde. E şimdi tabii onların hepsinin birden terk edilip sadece tüketim toplumu haline gelmek işte bizi bu kadar senedir biraz bir ileri bir geri götürüp duruyor. Z. F. (58, kadın)

Evine değer veren Z. F. ise işinin eviyle olan ilişkisini engellediğini, sevmesine rağmen zamansızlıktan ötürü evini dekore etmeye pek fırsat bulamadığını şu şekilde dile getirmektedir:

Yok, ben değiştirmiyorum evimi bir kere onu söyleyeyim. Bir kere işim değiştirmekle ilgili olduğu için evimi çok değiştirme şeyinde değilim. Vakitsizlikten mi keyfinden mi? Evimi seviyorum olduğu gibi. Eklentiler geliyor. Yani memnunum biraz dizayn şeyler eklemeyi seviyorum ama ona da kendi evimde yapmaya vaktim olmuyor pek. Z. F. (58, kadın)

Ev seçimini iş hayatı yönlendiren D.A. ise İstanbul'daki ev tercihini ve beklentilerini şu şekilde izah etmektedir:

Hayır bizde eşimin iş değiştirmesi işte Londra'ya gittik geldi, Almanya'ya gitti geldi, anneme gittim geri geldim, İsveç konsolosluğuna bir süre oldu tekrar Ankara'ya geri döndüm yani sürekli işler ilgili değişti bizde şehir ve ev. Aynı şehrin içinde illaki değişmedim ben hep şehir değiştirdim. Evet. En sonunda bahçe, köpek, arkada Emirgan korusu falan. Yani hem şehir içi hem şehir dışı gibi onun için oturuyoruz herhalde. İş de değiştirmiyoruz artık ama. D. A. (69, kadın)

İş hayatı sebebiyle evini değiştiren, doğayı ev seçimlerinde ön planda tutan kişilerin yanı sıra H. G. ise hobileri sebebiyle evini değiştirmektedir. Diğer kişilerin tercihleri gibi onun tercih ettiği mekan da İstanbul'un yeşil semtlerindedir.

Hiçbiri. Kendi hayat standardımızı ve kalitesini yükseltmek içindir. Bir neydi geldik Bebek de kirada oturduk sonra ev satın alık Tarabya'da oturduk, ondan sonra bu hobilerim gereği bahçe Kemerburgaz'daki, daha büyücekti, yere gittik çünkü plaklarımı koyacağım, shelleri mi koyacağım, bahçeyle mi uğraşacağım. Bu sebeple şeye doğru gittik. Kendi gelişmem açısından. Çocuklara fark etmiyordu şoförler alıp götürüyor zaten onları. Yani o imkânlarımız da oldu. Yani çocuklar otobüsle gitseydi belki bir yerde kalacaktık, öyle bir şey de olmadı ve ya okulları gelip alıyordu. Servis vardı. H. G. (76, erkek)

Şehrin içinde kalmayı tercih etmeyenlerden A. D. ise ev seçimini şu şekilde tarif etmektedir:

Çok büyüktü evimiz, rahat edemiyorduk. Şehrin çok içinde kaldık, göbeğinde kaldık. Daha sakin bir yere taşındık. Site sayılır. A.D.(51, erkek)

Şehir merkezine taşınmak isteyen R. P. ise şehir merkezine köpekleri sebebiyle taşınmadığını şu şekilde ifade etmektedir:

Ben 1973'te evlendim. Şehrin merkezinden babamların evinden Bebek'e gittim. Yıllarca ordaydım. Ondan sonra bir 10 yıldır Yeniköy'de bir evdeyim. Bana şimdi ev büyük geliyor. Ben kaçıyorum şehre geri dönmek istiyorum. Ben de eşim de istiyoruz ama engel var. Engel köpek dört tane bu. O kadar büyük bir ev falan hiç tahammülüm yok şimdi. R.P.(67, erkek)

Mülakat yapılan diğer kişiler gibi yeşil olması da ev yeri seçimi için önemli bir sebep olan A. Ş. ev seçiminde ulaşımın kolaylığının etkisini belirtir. Kendi yaşam tarzını yansıttığı evini gündelik pratikleri doğrultusunda düzenlediğini şu şekilde ifade etmektedir:

Şu andaki evimden mesela çok memnunum. Çok merkezde. Yani işte bazı insanları biliyorsunuz yok Kemer Country'dir. Biraz uzaklaşalım işte kafa dinleyelim. Ben de tam tersini düşünürüm. Şehrin içinde olmalıyım. Ben istediğim zaman sinemaya gidebilmeliyim. Ben istediğim zaman işte Bebek'e 15 dakikada inerim. Arnavutköy'e 5 dakikada, Nişantaşı'na 15 dakikada giderim yani. Ulus'ta oturuyorum bir sitenin içerisinde. Site tamamen yeşillik önüm iki tenis kortu ağaçlar şeyler. Evim küçük yani bir şey yok. Bir odam kütüphane, bir yatak odam, bir de salonum var. Bir de kızımın odası var. Yetiyor mutfagımız da büyük. Ya ama küçük mü küçük. Daha fazla ister misin? İstemem. O da başka bir şey. Ama bir odamı mesela kimse İstanbul'da kütüphane olarak biliyorsunuz maalesef kullanmazlar. Ama ben bir odamı sadece kütüphane yaptım. Okuduğum kitaplar mutlaka orada süs olsun diye kitap yoktur zaten hepsi şeydir. İyi filmleri biriktiririm DVD koleksiyonu yaparım. Yani evimde çok mutluyum açıkçası. Günlerce çıkmamam şey yapabilirim vakit geçirebilirim. İşte havuza girmem ama tenis oynarım. Kortum var. Balkonda vakit geçirmeyi çok severim. Yeşilliklerle balkonu kapatırlar onu hiç anlamam. Yani tabii ki herkesin kendi düşüncesi. Orada bir evin içerisinde bir dışarı her zaman hoş gelir bana. Devamlı çiçek vardır. Evimde çiçekler vardır vazoda. Benim temizliğe gelen kadın abi diyor ben diyor başka kadınları evine gidiyorum bu çiçek yok siz de diyor devamlı çiçek var. Yani ben severim yeşili severim çiçeği severim. A.Ş. (59, erkek)

A. Ş.'nin evi için seçtiği mekan diğer mülakat yapılan kişiler gibi şehrin en prestijli yerlerinden birindedir. A. Ş. yaşam tarzının bir parçası olan ev dışında vaktini geçireceği prestijli semtlere yakın olmasının da ev seçiminde etkili olduğunu vurgulamaktadır:

Evet yani merkezde olmayı her zaman tercih ettim. Yani neticede bir arkadaşım da buluşacaksam neticede aynı yerlerde buluşuyorsunuz. Ya Bebek'te ya Nişantaşı'nda ya Etiler'de işte onun için de bana şey geliyor yani trafikte gidip gelmek çok o kadar akıllı gelmiyor yani. A.Ş. (59, erkek)

3.3.2. Yemek Tüketimi

Değişen zaman algısı, hızlı yaşam, yemek tüketiminin şeklini ve süresini değiştirmiştir. Artan seyahatlerle bilhassa Avrupa yemek tatları cazip gelmeye ve yayılmaya başlamış, toplumlar yerli tatlara ulaşmış, tanıyabilmiş, evlerinde denemek istemişlerdir. Yemek seçiminde ise sağlık daha çok göz önüne alınmaya başlanmıştır. İdeal güzellik anlayışı ise yenilen yemeklerin miktarlarını kısıtlayıp, içeriğini belirlemeye çalışmıştır.

Anılan gelişmelerin yemek tüketimini değiştirdiği ifade etmek mümkün olsa dahi herkesin bu gelişmelerden aynı derecede etkilenmediğini, etkilenenlerin de var olan yemek alışkanlıklarını kökünden

değiştirdiğini ifade etmek yanıltıcı olabilir. Değişimin olduğunu fakat Bourdieu'nün bahsettiği derin eğilimlerin (disposition) yansımalarının tamamen ortadan kalktığını ifade edemeyiz.²⁹² Küreselleşmenin klişe örneği ünlü fast food zinciri Türkiye'ye ilk geldiğinde orta ve üst sınıflara hitap ederken yavaş yavaş müşteri yelpazesi değişmiştir. Dünya mutfağından alınan kimi yerel mutfaklar da başlangıçta belli bir sınıfta daha çok yaygınken zamanla gözden düştükleri olmuştur. Örneğin İtalyan mutfağı zamanla üst sınıfın sofralarındaki yeri azalmış, diğer toplumsal kesimlere yayılmaya başlamıştır.

Yemekte kullanılan malzemenin yurt dışından getirilmesi, çok bulunmaması, çok pahalı olması bir yemeğin belli bir seviyede ekonomik ve kültürel kapitali olan kişilere hitap etmesini, farklılığın göstergesi olmasını sağlamıştır. Bourdieu'nün bir pirincin bile sosyal sınıflara göre ayrıldığını ifade etmesinden yola çıkarak Türkiye'de 1980 sonrası Acem pirincinin ülkeye girmesi ve Acem pirinciyle yapılan pilavın *ayrımın* göstergesi haline gelmesini basit bir örnek olarak verebiliriz.²⁹³ Daha rafine, ince ve şık olan bu pirinç az bulunduğu ve yurt dışından geldiği için farklı görülmüştür.

Belirtildiği üzere değişen iş ve zaman anlayışı yemek tüketimini de etkilemiştir. Bu bağlamda geleneksel olarak ailenin bir arada hep beraber olduğu akşam yemekleri zamanla yitirmeye başlanmıştır.

U. A. akşam yemeği alışkanlığının kalkmasını, yemek tüketiminde tercihlerini etkileyen formda kalmak düşüncesini şu sözlerle ifade etmektedir:

Yemek yenmez oldu. Çocuklar küçükken her zaman aile yemek sofrası etrafına toplanırdı, şimdi hiç öyle bir şey kalmadı. Sofrayı bile kurmaz olduk. Son herhalde 20 senedir sebze ağırlıklı yiyoruz. Çok çıktığımız için onu kontrol altında tutmak çok zor. bir de akşam yemeği yediğim zaman şişmanlıyorum ve ben yememeye çalışıyorum. U. A. (62, kadın)

D. A. ise U. A. gibi çocuğunun büyümesiyle ailenin bir araya geldiği akşam yemeklerinin sona erdiğini vurgular, oğlunun artık kendi evinde yaşamasının etkisiyle akşam yemeklerinin sona erdiğini ifade eder. Arkadaşlarını davet ederek sofraya keyfini sürdürmek istediğini belirtir:

²⁹² Bourdieu, s. 85. Bourdieu mobilya, giyim, yemek alanları derin ve eski eğilimlerin (ancient disposition) gösterildiği yer olarak tanımlar.

²⁹³ Bourdieu, *La Distinction*, s. 20.

Bu benim en büyük azabım. Öyle bir şey olamıyor. Zaten biz küçük bir aileyiz, yani bir oğlumuz var. Oğlan da zaten kendi kendine ya kendi evinde ya arkadaşlarıyla falan hiç öyle bir şey yok. Ailemde en yaşlı ben kaldım. Yani velhasıl öyle aileyi toplayacak falan kalmadı onun için mümkün olduğu kadar arkadaşlarım gelsin de beraber olalım da ben isterim. Eskiden akşamları sofraya kurma adetimiz vardı. En sonunda yok ettik iki kişi kaldık çünkü. Ama ben üzülüyorum ona. Ama zaten büyük bir aile değildi ki. Bende Osmanlı yemek kültürü devam ediyor. Hem o devam ediyor hem de ben yeni bir şeyler denemeyi çok sevdiğim için boyuna yeni yemek yaparım. D. A. (69, kadın)

Z. F. akşam yemeği ve sofraya düzeni konusunda iş hayatının etkisini ve yemek tercihlerini şu şekilde dile getirmektedir:

Benim evim gibi restoranı olduğu için ben akşam yemeklerimi restoranda eşimle her zaman belirli saatlerde yiyorum. Ev yemeğini seviyorum. Ben hatta personel yemeği yerim o yüzden. Çünkü tencereyle çıkar. Yani benim tabii çocukluktan gelen aile yemek alışkanlıklarım evlendikten sonra bozuldu. Çünkü evden ziyade iş yerinde bulunmaya dönüştü. Yani bir tek haftada bir iki gün akşam yemeği aileyle olabiliyordu. Yani yoksa biz hep iş yerinde yedik yemeğimizi. Ailemle yemek yemekten fevkalade hoşlanıyorum fakat zaman müsaade ettiği işim müsaade ettiği kadar yiyebiliyoruz. Z. F. (58, kadın)

L. L., Z. F. ile paralel durumları belirtirken günün şartlarının yemek alışkanlıklarını değiştirdiğini ifade edip sağlık konusunun yemek alışkanlıklarını etkilediğini ekler:

Aile yemekli toplantıları haftada bir yapıyor. Yemek tercihi mecburen değişti çünkü hanım çalışıyor. Evdeki aşçıya ne yetenek varsa ona göre yemek çıkıyor. Bu aşçıya bağlı. Baklavalar helvalar gelmiyor da biraz daha dikkat ediliyor çünkü modern yaşam doktorlarının getirmiş olduğu strict kaideler ve hayatın uzaması için alınan önlemler nedeniyle yemek de bunun bir parçası oldu. İnsan parası olsa da yemek yiyemiyor. Osmanlı yemeğini eski Türk mutfağını seviyorum. L. L. (75, erkek)

H. G. de L. L. gibi ev düzeninde yemek saatlerinin önemini, yemek seçiminde sağlığı vurgular. Çocuklarla yemeklerin geleneksel ziyafete dönüşmesini ister:

Çocuklar varken ben olmadan kimse yemek yemez otururuz yemek yeriz. Sabah kahvaltısı kısmen serbesttir çünkü herkes kendine göredir. Hala ben gelmeden de hanım oturup yemez hasta değilse. Ben de yemem. Osmanlı yemek kültürünü son yıllarda sağlığımız itibarıyla biraz daha diyetimsi doğal gıda, hanım doğal gıdayla bozmuş durumdayız beraber belki o haklı ona dikkat ediyoruz biraz. Hatta bir ara bahçede ekim yapıyordum doğal gıda diye ama şimdi yok artık. Amerika'da falan var mesela şimdi gidiyorsunuz Türkiye'de de gelişmiş baktım.

Ara sıra bunu bozacaksınız, dün fırını yaktırdık lahmacun yaptırdık, patlıcan kebabı fırına attırdım ayrıca bir et yaptırdım, oturup yedik kızlar da bayıldılar. H. G. (76, erkek)

A.Ş. yemek tercihlerini ve iş hayatının yemek tercihlerini nasıl etkilediğini şu şekilde ifade etmektedir:

Yemek için ben çok yemek ayırt etmem. Bunu yemiyorum diye bir şey demem. Belli şeyler vardır mesela bir salyangoz yiyemiyorum o da psikolojik. Ama onun haricinde hiçbir zaman hiçbir yerde aç kalmam. Ben onu yerim onu yemem diye bir kapisim olmadı şimdiye kadar. Şimdi bakıyorum yemekler konusunda

İtalya'nın pizzası var makarnası var. Balık çeşitleri o kadar. Tatlı olarak bir tane Tiramisuları var. İkincisi yok. Her tarafta olan tatlılar vardır. Fransa'ya gidin çok farklı değil. Fransa zaten sos ağırlıklı bir mutfağı var. Uzakdoğu'ya gittiğiniz zaman Çin mutfağı gene kısırdır. Tayland öyle. Ama ben Türk mutfağını her zaman tercih ederim. Çünkü bizdeki yelpaze... bir tatlı dediğiniz zaman sanırım 300 çeşit olması lazım yani sütlüsü meyve ve sebze tatlıları, hamur tatlıları...

Sebze deseniz dışarıda zeytinyağlı veya sıcak sebze yiyebilir misiniz? İtalyanlar ızgara yaparlar kabağı, patlıcanı, biberi. Her biri köküne kadar mesela ıspanak kökü bir sürü çeşidi yapıyor. Yok yoğurtlusu yok sarmısaklı yoğurtlusu. Yok zeytinyağlı her çeşit. Yani Türk mutfağı bana göre çok özel bir mutfak. Bir sürü yerden karışmış Acemlerden de Araplardan da işte her taraftan karışmış ama iyi bir karışım olmuş. E bugün bir kuru fasulyeyi bir yerde yiyemezsiniz ama bambaşka bir lezzettir.

Fakat maalesef evde devam ettiremiyorum bunları. Çünkü bekarım ben. Ama bunu şu şekilde ettiriyorum. Üç ya da dört tane gerçek ev yemeği yapan lokantalar var. Öyle fahiş fiyatlarla falan da değil. Yani hem hesaplı hem de beni damağıma kullandıkları yağ çok önemli çünkü ona çok şey yaparım. Beni rahatsız etmiyorsa midemde sorun yok. Onu yapan 3-4 tane lokanta var. Onlardan öğlen olsun akşam olsun ya gider yerim ya alırım evde yerim. Bunu devam ettiriyorum. Ben mesela öğlen mutlaka sebze yerim. Kış ise sebze ve çorbam vardır. Yani Türk mutfağını her şeye rağmen tercih ederim. Ama biliyorsunuz her 20 günde gidiyordum İtalya'ya devamlı. O şekilde sırtımda çok taşıdım İtalya'dan malzemeleri. O zamanlar ithalat bu kadar rahat değildi. Ama şimdi tabii ki özlüyorum yani İtalyan yemeğini İtalya'da yemeği özlüyorum. Onun haricinde Uzakdoğu tarafına gidip de o şekilde bir yemek yesem diye düşünmüyorum ama İtalya'yı özlüyorum. Birkaç restoran var. Orada bir gece bile olsa bir şeyler yemek hoşuma gidiyor. Bizim mutfağı tercih ediyorum. A. Ş. (59, erkek)

Sanat danışmanlığı yapan R. P. ise yemek tercihlerini oluşturan bazı etkenleri şu şekilde açıklamaktadır:

Damak zevkimi de böyle kısıtlı tutmamaya çalıştım. Geniş bir yelpazede Japon yemeği de severim. Çin yemeği de seviyorum. Elbette ki Osmanlı yemeğini şimdi şöyle bir şey var ailemin yaptığı kıvamda olursa seviyorum. Bir alışkanlık meselesi. O kıvamda olsun ne çok yağlı olsun istiyorum... Bir de babam benim tansiyon hastasıydı. Maalesef hep tuzsuz az yağlıydı. Çok yağlı hala yiyemem. Ben geniş bir kültürüm var ama desen ki şimdi ne yiyorsun? Dışarıda yemek yiyorum. Bu hem biraz sosyalleşmek hem günün şartlarında hızlı yemek yemek bazen de yavaş götürmek. Mesela Park Şamdan çok gittiğim 30 senedir müşterisi olduğum bir yer. Haftada 1-2 gittiğim bir yer ... var bizim karşımızda biliyorsun yeni geldi. 10 senedir falan. Oraya gidiyorum. Kantin var o hoşuma gidiyor çünkü Türk yemeğinin kendisinden bir şeyler katmış daha yenileştiriyor fakat beceremiyor. Hamon var Kurtuluş'ta. O şimdi çok çok yeni 1 ay olmadı bile. Nişantaşı'na geldi. Süleyman Nabi sokağına o da orada bir yer açtı. Şimdi ben oraya da gidiyorum. Yeni kadeh var arada hem sosyalleşmek için hem farklı alanda yiyorum. La Brisse Fransız yemeği yemek için oraya kaçıyorum. Damağıma çok düşkünüm. Ermeni hastalığı o. Lakerdayı nereden alacağım? Ne zamana kadar yerim? Kalkan balığı bilmem nasıl olmalı? Benim yemem için. Böyle huylarım var. Evde özel yemek yaptırıyorum yani. Evdeki yemekler çok az yağlı. Bir de organik hindi aldırıyorum mesela. Köy hindisinden köfte yaptırıyorum. R. P. (67, erkek)

A. D. ise yemek tercihleri konusunda eşini takip ettiğini ifade edip ayrıntılı olarak bu konuda konuşmamayı yeğler:

Aile ile beraber yemek yemek onun hazzı ayrı bir duygu. Eşim yemek konusunda çok yetenekli çok meraklı. Ben daima onu takip ederim yani o kusursuz bir yemek

kuruyor diyebilirim. O yüzden o ne yaparsa ben onu takip ederim. A. D. (51, erkek)

Mülakat yaptığım kişilerin yemek zevkleri fazla değişmemiş, yemek tercihleri evde edindikleri kültürel kapital ile bağlantılı olmuştur. Yemekte çocukluk hazlarını ve tatlarını aradıkları vurgulanmıştır. Aynı zamanda var olan tatlara yenilerini ilave etmişlerdir. Aile fertleri ile birlikte akşam yemeği geleneği mümkün olduğu kadar saklanmaya çalışılmış, kaybetme üzüntü şeklini almıştır. Yemek düzeni ise iş ve sosyal toplantıların yönünde ilerlemiştir. Beden algısının değişimi, uzun ve sağlıklı yaşam isteği yemek tercihlerini etkileyen en önemli faktörler haline gelmiştir.

3.3.3. Hafta Sonu Tatil Değerlendirmesi

Ev tercihleri, yemek tercihleri gibi bireylerin hayat tarzını dolayısıyla tüketim kalıplarını etkileyen alanlar gibi bireylerin hafta sonlarını nasıl geçirdikleri, neler yaptıkları tüketim kalıplarını etkilemektedir. Hafta sonları için sorularımı çevremden gözlemlediğim doğrultuda cumartesi ve pazar olmak üzere iki ayrı soruda şekillendirdim. Örnekleyerek sorduğum cumartesi ve pazar günlerini değerlendirme şekilleri sorularıma aile ve arkadaşlar ile vakit geçirme yönünde çeşitli yanıtlar aldım.

U. A. hafta sonlarında eşiyle mümkün olduğunca doğa ile zaman geçirmeyi tercih ettiğini fakat cumartesi günlerinin hafta içi bir gün gibi olduğunu ifade eder:

Müsait olursa şehir dışına gitmeyi veya kırsal bir yere gitmeyi veya dağa gitmeyi bayıra gitmeyi isterim. Ama maalesef trafik şartlarından ve eşim cumartesileri de çalıştığı için bu pek mümkün olmuyor. Bizim cumartesimiz hafta arası bir gün gibi geçiyor diyebilirim. Bir özelliği yok cumartesimizin. Hiçbir yere de gündüz saatlerinde yemeğe gittiğimiz olmuyor. U. A. (62, kadın)

A. D. ise hafta sonları evde kalmayı tercih ettiğini belirtmektedir:

Ben zaten Cumartesi Pazar evden ayrılırsam, aklım evde kalıyor. Evde oturmak daha doğru yani daha rahat geliyor. A. D. (51, erkek)

Z. F. ise ailesiyle geçirmeyi sevdiğini, Pazar günlerini evinde kalarak geçirmekten mutlu olacağını dile getirmektedir:

Hoş bir restoranda arkadaşlarımla toplanıp öğlen yemekleri yemek, ben maalesef bu işi yaptığım için hiçbir zaman benim için o bir şey değildi. Ben öğlen yemeğine birleriyle gidebilen biri değilim, ancak iş... Vaktim yok. Çok büyük zaman alıyor. Hayatım hep bir dinamik şeyinde geçiyor. Hep değişiyor işe göre oraların eşimin açtığı yerlerin dokusu, tarzıyla ilgili. Mesela yazın Çubuklu 29 olduğu zamanlar hep oradaydık. Onun için yani aileyle ama baban da bizim ailenin parçasıydı

mesela. Onun için yani o bir devir mesela hiç özel kalmıyordum. Ama bundan bir şikayetim de yoktu. Şimdi tabii daha çok yalnız olmayı bir gün istiyorum. Yoruluyorum çünkü. Z. F. (58, kadın)

L. L. ise hafta sonlarını arkadaşlarıyla geçirmeyi tercih ettiğini şu şekilde belirtmektedir:

Valla bir arkadaş topluluğuyla olmak veya da şehir dışına gidip de yine arkadaşlarla bir arada olmak şehir gürültüsünden ayrı kalmak için iyi bir ortam. L. L. (75, erkek)

H. G. mümkün olduğu kadar pazar günleri, aile büyüğü olarak, tüm ailesini evine toplamaktan hoşlandığını söylemiştir:

Hayır hiçbir zaman. Ne yalnız başıma bara giderim, hanımımınla giderim. Öyle bir şey yapmam. Ayrıca da pek erkek arkadaşım yok belki ondan, ihtiyacım da yok. Efendim tabii ailemle bir olup öyle her Pazar değil ama biz ayda bir defa en azından mutlaka bizde yemek yeriz. Diğer işte babanın doğum günü bilmem ne anne doğum günü bilmem ne işlerinde mutlaka hepsini davet ederiz. Mümkün olduğu kadar aileyi bir arada tutmak istiyorum. Çok da laubali olmadan kardeşler dahil bir disiplin içinde buluşmalarını isterim ben. Yani hiç görüşmüyor birbirleriyle oturup yemek yemiyor bunu tasvip etmiyorum. H. G. (76, erkek)

U. A. ise H. G. gibi her ne kadar ailesiyle birlikte hafta sonlarını değerlendirme isteği olsa da bunu gerçekleştiremediklerini şu şekilde ifade etmektedir:

İstirahat edip o güne göre hareket etmeyi arzu ediyorum. Bu her zaman böyleydi ama çocuklarla tabii ki Pazar günü bir arada olabilsem ideal olurdu ama kimsenin öyle bir arzusu olmadığı için ailede ben de gerisini empoze edemediğim için, yani oğlum hafta arası çok ağır çalıştığı için böyle bir şeyi ondan isteyemem. O da kendi evinde dinleniyor. U. A. (62, kadın)

D. A. evinin konumundan dolayı hafta sonları dışarı çıkma ihtiyacı hissetmemekle birlikte sanatsal aktivitelere de zaman zaman katıldığını belirtiyor. Dostlarıyla birlikte olmaktan mutluluk duyduğunu eklemektedir:

Cumartesi günleri ise ben zaten home office tarzında çalıştığım için yani evde ofisim Vakko'dan ayrıldığımdan beri öyle. Yukarıda da çatıda da bir tane ofisim var, aşağıda da arşivle birlikte oda var falan buralarda çalışıyorum ben zaten onun içinde pek böyle illaki bir yerlere gitme ihtiyacında her zaman hatta dezavantaj bu bahçe, bu orman her gün köpekle yürünüyor falan. Bir yerlere kaçma ihtiyacı olmuyor bende. Hafta sonları yalnız sokaklar biraz daha boş olduğu için yapmadığım müze, galeri vesaire gibi şeylere gitmeyi mesela ben yaparım. Valla ben hep arkadaşlarla olmayı tercih ederim. D. A. (69, kadın)

Mülakat yaptığım kişilerin hafta sonlarını değerlendirmelerinde aileleri ve işleri etkili olmuştur. İş ve zamansızlıktan dolayı cumartesi günleri kimileri için tatil yapılamayan bir gün olurken kimileri için zevk aldığı aktiviteleri yaptığı bir gün olmuştur. Pazar günleri ise ailedeki çocukların büyümeleri ve evden ayrılmalarının neticesinde onları veya dostları haftanın bir gününde görme, geçmişi hissettiren bir gün yaşama,

geleneksel yemeklerin yenmesi, evde toplanma isteği doğrultusunda şekillenmiştir. Öte yandan tüm hafta geçirilen yoğun iş temposu içinde oluşan birey ilişkileri, kişinin haftada bir gün evi ve kendi ile baş başa kalma isteğini yaratmıştır.

3.3.4. Kitap Okuma

Kitap okuma ve müzik dinleme gibi etkinlikleri de bireylerin tüketim pratiklerinden sayabiliriz. Fakat de Certeau'nun vurguladığı gibi öznenin bu aktiviteleri yaparken pasif kalmadığını, etkin olduğunu belirtmekte fayda var. Kitap okuma alışkanlıklarının olup olmadığını, teknolojinin gelişmesiyle kitap edinme yollarının değişip değişmediğini, internet veya kitapçıdan alma konusundaki tercihlerini, sorduğum sorulara aldığım cevaplar da çeşitli olmuştur.

Kitap edinmeyi sevdiğini fakat okumaya ayıracak vakti bulamadığı üzüntüsünü vurgulayan U. A. kitap konusundaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

O işte çok dertliyim. Ben kitap için kitapçı seviyorum. Kitapçıda bakmayı, bakarak almayı seviyorum. Okumak hayır pek kitap okumuyorum. Ama kitap satın almayı beğendiğim kitabı satın almayı çok seviyorum. Bir gün okum diye koymayı yani gidersem kitapçıya a bak ben bunu okusam beğenirim deyip almak fakat okuyacak vakti bulamıyorum. Nedense biraz gözlerimin bozukluğundan herhalde. Bir de yatarak okuyamıyorum. İlla ki mektep sırasında oturur gibi kitap okumam lazım. Yoksa uykum geliyor. Hemen uykum geliyor kitap okuduğum zaman. Bazı insanlar uyumak için televizyonu açıyorlar karşısında uyuyorlar. Ben kitap okumaya başladığım anda içim geçiyor çok ama. Okumak istemiyor muyum istiyorum istediklerimi de alıyorum aldıklarımı da rafa koyuyorum. Baya güzel sanat kitapları satılıyor. Hala sanat kitabı kavramı devam ediyor. Onu seviyorum. Bir sergiye gittiğim zaman o serginin kitabına almaya bayılıyorum. U. A. (62, kadın)

Çok sayıda kitabı bulunan ama gözündeki rahatsızlık sebebiyle çok okuyamadığını ifade eden H. G. eşinin kitap okumayı çok sevdiğini şu şekilde dile getirir:

Mazeretim azcık var gözümle ilgili, çok kitap okumuyorum ama mazeret olduğunu düşünüyorum. Hanım o saatlerce kitap okur. Haftada 2- 3 kitap okur en az, otomatik o. 4500 adetlik bir kütüphanesi var. Satın alıyor yeni yeni şimdi Amerika'da İngilizce okuyor burada Türkçe okuyor. Orada da alıyoruz şimdi çocuklar yüklemişler 250 kitap ara sıra okuyor ama çok da tadına vardığını zannetmiyorum kitap okumak ayrı bir şey. Ben son 10 senedir işimin dışında çok kitap okuduğumu söyleyemem. Gider kitaplarını seçer alır. Amerika'da da en büyük kitapçı kimse buluruz gider alırdı. Ama onun da ahlaki bozulmaya başladı gibi geliyor bana, kolayına gidiyorum ve ya da bilmem kimi seviyorum diyor

bütün 12'yi birden sipariş ediyoruz eve geliyor. O da benim kabahatim o. H. G. (76, erkek)

İşinde güncel kalmanın kitapla gerçekleştiğini bilen Z. F. sanat doğrultusunda kitap okuduğunu, gazete okumayı da ihmal etmediğini belirtir:

Seviyorum. Değişik kitap okumayı çok seviyorum. Zaman müsaade ettiği kadar çünkü çoğunlukla kendi sahamda şey okuyorum tarih ya da sanatla ilgili. Yurtdışına giderken oradaki kitapçıya gidiyorum ben. Gazeteyi okumayı seviyorum. Z. F. (58, kadın)

Yeni çıkan kitapları takip eden D.A. ise kitap okumayı araştırmacı ruhuyla özdeşleştirdiği gibi kitap okuduğu mekanın önemini vurgulayarak kitap okumanın tüm bileşenlerini şu şekilde çizmektedir:

Kitapçıya gidiyorum. Remzi Kitabevi'ne. Bir de şey var kahve dünyası, oraya da bayılırım. Bacağım kırıkken bile eşim beni arabaya koyuyordu öyle öyle gidip arabada otuyordum çocuk kahveyi veriyordu. Remzi'den de yeni çıkanlar listesini veriyorlardı orada böyle çok keyif yapıyordum. Ben orada kokuyu çok seviyorum. D. A. (69, kadın)

Çok fazla konuya meraklı olan R. P. çok çeşitli kitap aldığını, bilhassa seyahatlerde yeni kitaplara ulaştığını ifade eder:

Kitap okumayı çok seviyorum. Kitabın elinde olması başka bir şey. Sırası gelince kitabı yanına almak yerine seyahatlerde satın alıyorsun. internette bakıyorum dergiler var daha kolay oluyor. Mesleki dergiler ama roman, philosophy, sosyolojik kitapları genelde. R.P.

Kitap okumayı sevdiğini, okumak için zamanı olmasa dahi satın aldıklarını belirten kişilerin yanında A. D. de aynı durumu dile getirir:

Kitap okumayı seviyorum ama ara sıra da tembelliğime gelmiyor değil. Yani internet daha çok ilgimi çekiyor. A.D. (51, erkek)

Hakiki bir kitap kurdu olan, evini ona göre düzenleyen A. Ş. ise kitap ile olan yakın ilişkisini şu şekilde ifade eder:

Yani ben mesela devamlı bir şekilde arabamda kitap bulundururum. Hani bir yerde birisini beklerken açar hemen kitap okurum. Onun için de mesela derler ki gecikebilirsin 5 dakika da geç gelebilirsin. Biraz daha kitap okurum diye düşünürüm hep. A.Ş. (59, erkek)

Mülakat yapılan kişilerin hepsi kitap okumayı sevdiğini belirtmişlerdir. Zaman ve iş dolayısıyla kitap okuyamazlar da kitap satın aldıklarını eklemişlerdir. Okumaları kendilerini güncel tutmakta, kültürel kaputallerini genişletmektedir. Teknolojinin gelişmesiyle kitap ediniminde yeni yolların yaratılması kitapçıya gitme hazzını ortadan kaldırmamıştır.

3.3.5. Müzik

Kitap okuma, okunulan kitabın türü, okuma mekanı gibi konular yaşam tarzının yansımaları oluştururken, dinlenen müziğin türü, müzik dinleme yolu gibi alanlar da bireylerin yaşam tarzlarının ve tüketimlerinin parçasıdır. İkinci bölümde değinildiği üzere kırdan kente göç gibi toplumsal olgular kent yaşamında müziği de etkilemiştir. Gürbilek 1980'lere damgasını vuran arabesk müziği toplumsal olarak inceler ve "içimizdeki yabancının sesi" diye niteleyip göç edenlerin sıkıntılarını dile getirdikleri dil olarak tanımlar. Kentliden farklı, mağdurun sesini duyuran dolayısıyla hazzı itip sıkıntıyı öne çıkaran arabesk müzik kimileri tarafından dinlenilmesi itici bulunmuştur. Bu bağlamda mülakat yaptığım kişilere arabesk müzik konusundaki düşüncelerini sorduğumda, bu "dili" nasıl algıladıklarını ve bu tür müziğin tüketimini izah ederler.

U. A. arabesk müziği ve kültürünü tanımadığını söyler:

Yok hayır, hiçbir zaman ilgilenmedim. (*Orhan Gencebay'ın arabeskin babası olduğunu bilmiyorsun!*) Yok, yok hiç bilmiyorum Bir yerde güzel bir iki tanesi çalarsa o hoşuma gidiyor ama benim o kültürüm sıfır. U. A. (62, kadın)

Z. F. yurt dışında özlem içinde olduğu zaman dinlediğini ifade eder:

Tanırım tabii. Çok iyi. Konserlerine gitmedim ama yurtdışında okuldayken kız kardeşim çok söylemeyi sever. Orhan Gencebay söylerdi. Beraber ağlardık. İbrahim Tatlıses'le Orhan Gencebay'ı beğeniyorum. Z. F. (58, kadın)

L. L. arabesk müziği kültürel açıdan değerlendirir, şu şekilde yorumlar:

Tanırım, hayır. Esasında ben yapmış oldukları müziği beğeniyorum fakat bir konsere gidip de o kalabalığın arasında dinlemek zahmetine de katlanmıyorum. Hayır İbrahim Tatlıses'in fevkalade cazip, etkileyici sesi bir olması nedeniyle. Ben hatırlıyorum, çok da yakın bir temas kurabiliyor ve de kendi kendisiyle dalga geçme zekasına sahip. Ve de geçmişinden bugüne aşamasını gördükçe daha da takdire şayan bir sanatçı olarak çıkıyor. Konsere gitmiyorum çünkü bugün bütün müziğini internetten dinleme imkânı var. L. L. (75, erkek)

H. G. arabesk ile arasına net bir çizgi koyduğunu vurgular:

I don't want to know. Vallahi sevmiyorum hiç dinlemem, iki adamı da sevmiyorum. Onlarla işim olmaz. Yani saçmalığı dinleyecek vaktim yok daha kibar söyleyeyim saçmalık demeyeyim o tür müzik beni çekmiyor. Benim mizacıma uymadı. Plağım öyle dolmamış gibi geldi bana. Yadırgayınca bizim evde çalınmadı, hanım da sevmez. Kızlar da kıro dediği için öyle kaldı artık. Halbuki bir müzik, o da bir şey anlatıyor. H. G. (76, erkek)

D. A. arabesk müziği mağduriyet söylemini sevmediği için hoşlanmadığını dile getirir:

Konserlerine gitmiyorum hiç gitmedim. Arabesk müzik bana çok fazla bir şey demiyor. Çünkü belirli bir ağlama edebiyatı gibi gelen. Ben mağdurluk şeyini de sevmem, konuşmasını ve edebiyatını. Hiç sevmem. Çünkü ben mağdur olmayı sevmem. Mağdur olanlara karşı da çok şeyim yok belki mağdur olmuştur ama onu konuşmasını, ortaya vazetmesini hiç sevmediğim için şarkısını müzik bile demem o şarkı o. O tür bir şarkı o. O tür beni sarmıyor. Onun içinde de dinlemiyorum. Ama onu dinleyen insanlar bayılıyor çünkü o insanların hayatı herhalde öyle. Onlar da öyle deşarj oluyor, deşarj olmak çok önemli hayatta aklını kaçırmamak için, o halde onlar da onunla oluyor. D. A. (69, kadın)

R. P. arabesk müziği sosyolojik açıdan inceler ve şu cümlelerle müzik anlayışını belirtir:

Ben şahsen mesela klasik batı müziği mesela halalarım piyano hocalarıydı ve evimizde onlara gittiğimizde halamlarda muhakkak öğrencileri olurdu. Kulağımız bunlarla yoğruldu. İşte halamlar çok önemli bir sosyal olaydı. Halalarım piyano hocası olduğu için benim kültürümde batı müzikleri çok önemli yer tuttu. Öyle büyüdüm. Ama bir yandan da o zaman radyo vardı ağırlıklı. Radyoda asla ve asla Türk müziğinden kaçmadım. Ailem de öyleydi. Mesela Türk Sanat Müziğini de seviyorum. Yunan müziğini de seviyorum. Latin müziğini de seviyorum. Cazi seviyorum. Arabeske hiç şey yapmadım ama nasıl bir kültür olduğuna dair sosyolojik bilgim var o kadar. R.P. (67, erkek)

A. Ş. arabesk müziği yorumculara göre değerlendirdiğine dikkat çeker:

Ben sevmiyorum özellikle İbrahim Tatlıses'i sevmiyorum. Belki ön yargılıyım. Yani İbrahim Tatlıses olduğu için ön yargılıyım. Yaptığı şeyler çok tasvip etmediğim için İbrahim Tatlıses'i dinlemiyorum ama mesela Orhan Gencebay'ın parçalarını dinlerim. Her zaman mı? Hayır arada sırada senede iki defadır belki ama bir anlamı vardır. Bana göre bir değeri var. Ama mesela öbür arabesk müzikleri falan mesela diğerlerini çok dinlemem açıkçası. Ferdi Tayfur'u dinlemem işte. Öbür Türk pop müziğini de çok işte ne bileyim Sezen Aksu olabilir. Birkaç tane o tarzdakilerin haricinde dinlemem. Daha ziyade biraz klasik müzik dinliyorum. Onun yanında Joy Fm bizim Power Fm'i dinlerim. O müzik olarak da artı birtakım şeyler vardır. Sabahları akşamları işte DJ'ler var. Onları dinlerim. A.Ş. (59, erkek)

Toplumun bir kısmı tarafından aldıkları müzik kültürüne uymayan arabeskin bir taraftan anlam dolu içeriğine bakılmakta ve buna göre sevilip sevilmemekte, diğer yönden yorumlayan şahsın üzerinden incelenmektedir.

Arabesk müzik sorunun ardından müzik ve sanat anlayışını ayrıntısıyla anlatma gereği hisseden A. Ş. tam da verilen bilgi doğrultusunda şunları eklemektedir:

Daha yumuşak daha soft dinlendirici müzik olarak klasik müzik artık onu dilerim. Yani şimdi ben o konuda da biraz sizinle aynı görüşteyim. Yani açıkçası şimdi ben de çok ne olduğunu bilmiyorum. Sadece müzik olarak dinliyorum. Bana keyif veriyor verdiği sürece de onu dinliyorum. Neyin nasıl olduğunu çok da merak etmiyorum açıkçası yani onu a insandan b insandan bir şey fark etmiyor açıkçası. Yani zaten bu sanat eserlerinde çok şeyimdir. Biraz farklı düşünüyorum. Yani gelip de bu işte güzel değil. Hemen Bay Vitali'nin rahmetlimin lafı gelir. Sana göre güzel bana göre güzel değil. Yani o gelir. Bu neye göre şey yaparlar onu da öyle ayırmalarını sevmem de açıkçası. Yani bir sanat eserinin karşısına 10 kişiyi

de koysanız 10 ayrı fikir söyler size bir resmin karşısında. Yani o der ki bunu kastediyor öbürkü bunu. Herkes farklı şeyler yani 10 değil 100 kişiden de ayrı fikir duyabilirsiniz orada. Yani bu neye göre ayırt edilir onu çok da şey yapmam yani. Düşünmüyorum yani. O şekilde biraz çok özür dilerim ukalalık gibi geliyor bana. Bir yazı okumuştum bir resim sergisi açılışında bu eleştirilenleri davet ediyor ressam. İşte geliyorlar hepsi. Bakıyorlar eleştirilenleri bir tanesi bir resim karşısında takılıyor. Bakıyor bakıyor o arada görüyor ressam. Buyurun üstadım diyor. Soracağınız bir şey varsa cevap vereyim. Ya diyor anlayamadığım bir şey diyor. Çok güzel renkleri her şeyi ışığı kullanmışsınız ama bu kapının diyor yani kapı var ama bir kolu yok bunun yani neye istinaden böyle ne için böyle onu çözemedim. Üstadım diyor o bir gönül kapısıdır diyor ancak içerden açılır. Yani çok basit ama çok güzel bir şey bence verdiği cevap. Yani sen eğer onu anlamıyorsan yani veyahut da ben öyle yaptıysam öyledir. A.Ş. (59, erkek)

A.D. de edindiği müzik bilgisinin müzik anlayışını etkilediğini vurguluyor:

Ben ilkokulda bir ara konservatuara gittim. Akordeon çaldım. Piyanoya başlamıştım. Sonradan bıraktım onu. Oradan dolayı diyebilirim yani. İstedğim şeyi dinledikten sonra kötü de olsa çalabilme yeteneğim var. Arabesk müzikte dinlediğim modernize edilmiş bazı parçalar var ama pek haz aldığımı söyleyemem. Konsere gitmedim. A.D. (51, erkek)

3.3.6. Sinema, Tiyatro ve Talk Show

Dinledikleri müzikler ve arabesk müziği nasıl algıladıklarının yanı sıra sinema, tiyatro ve talk show gibi kültür, sanat ve eğlence aktivitelerine katılmaları yaşam tarzlarının ve tüketimlerinin parçaları olarak incelendiği takdirde iş, zamansızlık, zevk, kültürel sermayelerinin etkisinde şekillenmektedir.

İstanbul'daki kültürel aktiviteleri takdir eden U. A. zamansızlıktan gidemediğine üzülmemektedir:

Talk showlar zevk veriyor ama gidebiliyor muyum? Yok, gidemiyorum. Bir kere Cem Yılmaz'a gitmişti eşim. Seviyorum ama gidemiyorum, yetişemiyorum istediğim kadar. Tiyatro çok seviyorum. U. A. (62, kadın)

Z. F. aldığı tiyatro disiplinin aynı şekilde devam etmemesine üzülmediğini, talk show'un pek ilgisini çekmediğini belirtir.

Eskiden genç kızlığında her hafta bir tiyatroya giderdim. O bir disiplinimizdi. Şu anda maalesef çok az. Sinema salonunda seyretmeyi tercih ediyorum. Talk showların da çok iyi olması gerekiyor. Z. F. (58, kadın)

Tiyatroya dair bir bilgi vermeyen L. L. sinemada seçici olduğunu, talk show'u çok sevdiğini söyler:

Gidemiyoruz maalesef, çünkü karım fazla sinemacı değil. Aile hayatından kaynaklanıyor ama ara sıra iyi bir film çıktığı zaman bir zaman ayırıp da gidiliyor. Talk showda Cem Yılmaz'ı kaçırmıyoruz. L. L. (75, erkek)

Talk show’u sevmeyen H. G. sinemayı kendi konforunda ve kendi istediği tarzda izlemeyi tercih ettiğini belirtiyor.

Talk show’u bir kere izledim. Bana basit geliyor daha profound espri seviyorum o daha yine kötü bir tarafım çok gitmedim bir defa Cem Yılmaz’ı seyrettim hayatımda. Ben en çok sinema seyrediyorum yani benim 2000-3000 sinemalık bir sinema salonum var, filmim var 3000 tane. Ayrıca da böyle otururuz torunum ile o da sinemacı oluyor neredeyse de işte akademi, Oscar, kazananı bile biz tenkit edecek kadar çok şey biliyoruz onu ukalalık olmasın diye anlatmıyorum. Çok film seyrediyorum ben. Sinemaya çok gidemiyorum çok gideriz eskiden severdik şimdi evde sinemam var diye ama yaşımın da 75 olduğunu unutmuyarak düşün yani taa kalkacaksın sinemaya gideceksin geleceğini düşüneceksin. Ha yürüyorum geziyorum ama çok biraz sinemaya gitsek iyi olur diye düşünüyorum çok güzel sinemalar var. H. G. (76, erkek)

D. A. gerek tiyatrodan gerekse sinemada sanatsal değerleri ön plana çıkartıyor. Sinema salonunun konforuna önem veren D. A. talk show’u sürekli izlenmeyecek bir sanatsal aktivite olarak ele alıyor.

Valla şimdi sinemaya daha çok gidiyorum diye bir şey yok. Sinemaya da tiyatroya da yani benim bildiğim istediğim şeyler olunca gidiyorum. İlla ki gidemiyim diye gitmiyorum. Salonlar daha güzel, hem daha temiz hem daha hoş. Ayrıca AVM’leri hepsi AVM açıyor diye kızıyorum ama AVM’lerin içinde sinemalar çok hoş. A yok talk showlara Cem Yılmaz’ı beğendiğim için bir kere falan gidiyorum ama böyle hababam koşturarak gitmiyorum. Televizyonda da talk showlar içerisinde çok azını doğru buluyorum. Çok azını büyük bölümünü yani talk show bir yana bir de böyle yuvarlak masa tarzındaki olayları kavgadan biktım katiyen bakamıyorum. İşte yine ilişki eksikliği, yanlış yanlış. D. A. (69, kadın)

A. D. sinemadan daha çok zevk aldığını belirtiyor.

Tiyatroya pek sık olmamakla gidiyordum. Sinema ayrı bir zevk olarak çıkıyorum, AVM’lerin etkisi yok. A. D. (51, erkek)

R. P. ise çok ayrıntısına girmeden sinema ve tiyatrodan hoşlandığını belirtirken talk show’dan hiç bahsetmemektedir.

Tiyatroya gitmeyi seviyorum, sinemayı da çok. R.P (67, erkek)

Mülakat yaptığım kişiler genel olarak tiyatroyu ve sinemayı sevdiklerini ve sinemaya daha çok gittiklerini belirtmişlerdir. Talk show denilince akla gelen Cem Yılmaz olmuş fakat bu tüketim diğerleri kadar önem kazanmamıştır.

3.3.7. Kültür Sanat Kuruluşlarına Üyelik

Son zamanlarda kültür sanat faaliyetleri düzenleyen, var olan aktivitelerden haberdar eden, üyelerine bilet konusunda ayrıcalık sağlayan çeşitli kuruluşlar ortaya çıkmıştır. Sanatsal etkinliklere katılmak için bu tür kuruluşlardan faydalanıp faydalanmadıklarını, Biletix, İ.K.S.V., Lalekart

gibi üyeliklerinin olup olmadığını sorduğum sorulara gelen yanıtlar çeşitliydi.

U. A. üyeliklerinin olmadığını ifade ettikten sonra şu şekilde ekleme yapmıştır:

Sergiler için bize zaten davetiyeler çok geliyor, önceden haberdar oluyoruz ama müziklerde alakamız yok. Başkası gibi bir şeyleri takip etme ihtiyacımız yok. Daha önce çağırıp göstermeleri de söz konusu oluyor. U. A. (62, kadın)

Z. F. ise sanatsal aktivitelerin hepsine katılmadığını belirtmiştir:

Ya yok galiba ama Kültür Sanat Vakfı'ndan teklif ettiler de ne yaptım ben. Olması lazım. İstanbul'da her mevsim her gece istersen izlenecek konserler, haftanın birkaç gününün dolduracak aktiviteler var. Haberdarım ama azına yetişebiliyorum. Eşimin gece işi olduğu ve yurtdışında işim olduğu için kaçırıyorum. Z. F. (58, kadın)

L. L. ise bu tür kurumlarda üyeliklerinin olmadıklarını ve çok sık gidemediklerini ifade etmektedir:

Üyeliğimiz yok, mağazalarda satılıyor ama ihtiyaç olduğu için öğreniyoruz, soruyoruz. Eğer müzikten hoşlanırsanız fırsatları yaratırsınız. Eskiden bu olanaklardan hiçbiri olmadığı için şimdi bunlardan yararlanmaya gayret ediyoruz. Mesela, İstanbul Modern müzesi her ay bir davetiye gönderiyor, çok ender olarak gidiyoruz. L. L. (75, erkek)

H. G. ise sanata dair görüşlerini şu şekilde dile getirmektedir:

Benim yok ben bu sanat kısmını Vitali Bey zamanında kızımı şeye koyduğu zaman bir kere resimle başladık, kızım dolayısıyla devamlı galeriye gittim, sanatçılarla konuştum, kendimi geliştirmeye çalıştım. Hele bu gün gördüğüm artık tuvalle de sanat olmadığını anlıyorum. Fotoğraflar, yok metalik parçalar. Bunu da seviyorum demiyorum anlayışla diyorum, hayat tekamül edecek durmayacak artık tuval tuval tuval oldu. Eski yapanlar da yok. Her önüne gelen iki renk atınca biraz geçince modern resim yaptım da zannediyor. Ama bunu oralarda öğrendim, herhangi bir sanat vakfıyla alakam olmadı. H. G. (76, erkek)

D. A. ise bu tür kuruluşlar olmasa da daha önce kurduğu ilişkiler yoluyla bir şekilde ayrıcalık kazandığını ifade etmektedir:

Şimdi benim çok ayrıcalığım olduğu için mesela biletix ile ilgili ben hiç bir şey yapmam birilerini ararım işte giderim falan. Son dakikada bile olsa giderim. Tabii. Ama hem şans hem de veriş olduğun emeği şey yapıyorlar yani sadık ve enteresan insanlar onların hepsi, çok sevdiğim çocuklar. Gençtiler hepsi çünkü biz bir şeyler yaparken. Yani ben burada keyifli ayrıcalıklıyım diyeceğim. D. A. (69, kadın)

A. D. ise Biletix'i takip ettiğini belirtmekle birlikte aktivitelere katılıp katılmadığını açıklamamaktadır.:

Biletix'i takip ediyorum. Herhangi bir vakfa üyeliği yok. Özellikle müzik konusunda çok çeşitli dinliyorum. Klasik Türk müziğinden tutun da klasik batı müziğine kadar her tür müziğe karşı bir ilgim var. Yani güzel olan her şeyi dinlemek hoşuma gidiyor. Ayrımcılık yapmak istemiyorum. A. D. (51, erkek)

A. Ş. ise gittiği konser ve sergiler için kuruluşlara olan üyeliğin bilet almada kendisini bağımlı kılmasını tasvip etmediğini beyan eder:

Evet ama onların etkisiyle değil. Yani o da bana şey geliyor yani kendim daha ne istiyorsam ona ne zaman istiyorsam ona gidiyorum. A.Ş. (59, erkek)

Kültür sanat kuruluşlarına üyeliklerinin olmadıklarını ifade eden kişiler bu kuruluşlara ilgi göstermediklerini, iş ve zamansızlıktan ötürü katılmadıklarını belirtiyorlar. Kültür sanat kuruluşlarının dışında bu tür aktivitelerden haz aldığı programlar olduğunda kişisel ilişkilerinden yararlanarak haberdar olduklarını belirtenler olmuştur.

3.3.8. Spor

Bourdieu'nün tüketim ve pratiklerin rastgele oluşmayıp, toplumsal uzam ile ilişkili olduğu vurgusuna atfen mülakat yapılan kişilerin pratikleri ve tüketimlerinin de sahip oldukları kapital hacim ve yapısı ile ilişkili olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda 1980 ile 2000 yılları arasında bahsedilen kişilerin pratiklerine ve tüketim kalıplarına göz atıldığında bu fark ortaya çıkmaktadır.

1950'li yıllarda az sayıda kişinin yaptığı kayak sporunun mülakat yapılan kişilerin çoğunun sevdiği bir spor olduğunu görebiliyoruz. 1950'lerde aileler çocuklarına özelliği olan, onları farklı kılan, yurt dışında farklı sınıfın pratik ettiği kayak sporunu öğretmek için Uludağ'a giderlerdi. O dönem henüz yollar gelişmediğinden İstanbul'dan Uludağ'a gidecek bir aile ancak gün sonunda Uludağ'a varabiliyordu. Uludağ'da tek bir otel vardı ve tek bir kayak pisti olmasına rağmen 1960'larda sömestr tatilini gençler sabırsızlıkla bekliyor, birçok arkadaşlığın temeli o zamanlar atılıyordu. Uludağ'da aynı sınıfı paylaşan, aynı itibardan hoşlanan aileler bir araya geliyordu. 1970'lerin ortalarından itibaren Uludağ da değişime uğramaya başlamış, açılan yeni kayak pistleri ve ulaşımın gelişmesiyle eski ailelere yenileri de katılmıştır.

Bu tür farklılığı gösteren, kurulan ilişkiler yoluyla sosyal kapitali genişleten kimi mevsimsel sporların yanı sıra son zamanlarda sağlık, beden ve ruh güzelliği endişelerinin ön plana çıkmasıyla gündelik veya haftalık spor alışkanlıkları da bireylerin hayatlarında etkili olmaya başlamıştır.

Bu minvalde U. A. spor hakkında sorduğum soruya sağlık temasını ön plana çıkararak şu cevabı verir:

1985'ten beri her zaman spor yaparım, sıhhatli kalmak için. Açık havada 1 saat yürüyorum. U. A. (62, kadın)

Z. F. de U. A. gibi sıhhat fikriyle spor yaptığını, sporunu aksatmamak ve zaman kaybını önlemek için spor hocasının evine geldiğini ekliyor. Beyin sağlığı için de yeni yeni gündeme gelen uzak doğu aktivitelerinden yararlandığını vurguluyor.

Sıhhatli olmak için spor yapıyorum. Evimde veya iş yerimde yapıyorum. Her şeyi kendi hayatıma uyduruyorum. Eskiden özel olarak salona giderdim ama şimdi salona gitmek ayrı bir zaman kaybı. Onun için trainerla çalışıyorum kendime gelen. Pilatese gidiyorum. Onun için minimumda gelip maksimumda gidenlerle çalışmayı tercih ediyorum. Bakım yok, olması gerekir maalesef yok. Hamamı çok severim mesela ama hiç gidemiyorum. Bence insanın vücuduna önem verdiği kadar beynine önem vermesi beynini dinlendirmeye çalışması lazım. Onun konsantre meditatif bir şekilde dinlendirilmesi lazım. Z. F. (58, kadın)

L. L. sporun vücut sağlığına verdiği önemi izah eder, bugünkü sağlık algılamasında herkesin spor fikrinde bulunduğu vurgular. Gençliğinde yaptığı sporlara değinirken bugün yaptığı sporlar hakkında çok bir bilgi vermemektedir.

Sporu sıhhat için yapıyorum. Bütün doktorların tavsiyesi. Göz doktoruna gidiyorsunuz yürüyor musun diye soruyor, kalp doktoruna gidiyorsunuz yürüyor musun diye soruyor, kulak doktoruna gidiyorsunuz yürüyor musun diye soruyor, stresiniz var mı diye soruyor. Bu dönemde stressiz insan var mı ki bu soruyla karşılaşıyorsunuz fakat her şeye deva olarak insanların hareketsiz kalmamaları ve her yaşta en rahat yapılan yürüyüş sporu tavsiye ediliyor. İmkân buldukça da yapıyor. Gençken yapıyordum mesela tenis oynuyordum. Maalesef hiçbir zaman kayağa yeteneğim olmadı ama yeteneğim olmuş olsaydı kayak da yapmak isterdim. Mektepli zamanımda mektep takımında spor yapmışım. Spor insanın içinde oluyor, bir farklılık yani değişimle, iş değişimiyle, statü değişimiyle değişen bir şey değil. Gençliğimde salona gittiğim oldu. Fakat bugün evde de yapma olanağım çok fazla. Bir fark var vücut geliştirme salonuna gittiğiniz zaman eğitim altında daha bilinçli olarak yapıyorsunuz, evde ise kendi bildiğinizce yapıyorsunuz. L. L. (75, erkek)

D.A. ekip çalışmasının sporunda, yaşamında, işinde kendini gösterdiğini belirtir. Spor ile olan ilişkisini de şu sözlerle tasvir etmektedir:

Eskiden beri okuldan beri yaparım çünkü okul zaten öyleydi ve ben her şeyde vardım. Yani işte basketbol takımı kurduk oynadık, o zamanlar ufak ufak yakar top denen aptal bir oyun vardı onu da oynadık, voleybol oynadık. Oynamadığım şey kalmadı ve hep takım. Ama hep takım ve takım başıydım. İzcilik faaliyetleri o zaman çok fazlaydı, ormanlara götürülür çok güzel beynelmilel dışarıdan öğretmen getirilirdi yani iyi yetiştirildik şaka değil. Mesela o izcilik olayında çok şey öğrenirsin. Hem ilişki hem doğayla yan yana olmak, o doğada elinde olmayanları elde etmenin yolunu bulmak falan. Survivor'ın bir tarzı. Hep vardı. Şey ise tenis menis işte her şey yapıldı ama bir tarihten sonra o türlü spor yapamayınca, erken tarihte de belimle ilgili bir problem başlayınca o belimle ilgili problem de başlayınca bununla ilgili hareketler yapmaya başladım. Başıma gelen

rahatsızlıktan sonrası her gün sabah kalkar kalkmaz hareketlerimi oturtmaya başladım. İhtiyaç için başladı ama hayatımın rutin bir parçası. Çok yürüyorum. Bakım kliniklerine hiç gitmiyorum. D. A. (69, kadın)

A. D. sporu neden yaptığını şu şekilde cevaplar:

Ben sağlık için yapıyorum ama aksatıyorum. Çok keyifçi oldum, bu da beni rahatsız ediyor. Estetik için spor yapmıyorum, sağlık benim için daha önemli. A.D. (51, erkek)

H. G. bilhassa yürüyüşün sağlığa faydalarını izah eder.

Ben sağlıklı olmak için yapıyorum. Yapıyordum ben yürürüm ben. Dışarıda yürürüm, bantta yürürüm o kadar yüzerim bir de. Varsa yoksa evimde başka bir yerdesem spor salonuna gitmem de aşağı inerim yürürüm. Bakım kliniklerine biz gitmeyiz. H. G. (76, erkek)

A. Ş. sporun hayatının önemli bir parçası olduğunu şu cümlelerle vurgular:

Kesin yaparım. Her hafta ben 10 km - 10 km, iki gün Cumartesi Pazar Belgrad Ormanı'na giderim aşağı yukarı bu 20 seneyi geçti. Yani çok uzun süredir devamlı hafta sonu Cumartesi ve Pazar mutlaka giderim. Dolayısıyla cumartesi günü çok erken kalkarım. İşte 7'de gidiyorum. 10-10 buçukta en geç 10 buçukta işimde oluyorum cumartesi günü yine çalışıyorsak eğer o cumartesi. Çalışmıyorsak zaten sorun olmuyor. Mutlaka Cumartesi Pazar koşarım yani. Spora doğru olduğunu düşündüğüm için başladım. Çünkü bizim ailede mesela yüksek tansiyon var. Hatta babamı o yüzden kaybetmiştik. Ama ben daha tansiyonumu check-up haricinde ölçtürmedim bile. Hani acaba tansiyonum yükseldi mi diye. Çünkü bunu tamamen spora borçlu olduğumu düşünüyorum. A.Ş. (59, erkek)

Mülakat yaptığım kişiler sağlık sebebiyle günlük veya haftalık spor yaptıklarını ifade etmişlerdir. Hiçbiri spor salonuna gitmemekte, evde kişisel spor hocası eşliğinde jimnastik yapmayı ya da yürüyüşü tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

3.3.9. Tatil

Tatil ile farklı ve yoğun bir tüketim alışkanlığı başlar. Seyahat masraflarının haricinde gidilen yerlerde görülen farklı üretimler kadar gidilen yerlerdeki pratikler farklı tüketim alışkanlıkları yaratır.

Tatillerini alıp almadığına dair sorduğum soruyu diğer sorular gibi kendini göstermeyerek cevaplayan L. L. tatil konusunu şu şekilde izah etmektedir:

Tatil her dönemde insanın ihtiyaç duyduğu ve fırsat buldukça da değerlendirdiği bir olay. Bizim tatiller biraz işle beraber karışık olarak değerlendiriliyordu fakat şirketleşme olalı beri herkes artık tatile ayrı bir önem verir durumda. Şimdi bu sorunuzun cevabı hayli zor ve kolay. Şu bakımdan zor eskiden bahsetmiş olduğunuz yıllarda bütün bu yerler var idiye dahi girilebilme olasılığı, imkân yoktu. Lüks imkânlar içerisinde ilk tatil seyahatleri hatırlarsan Club Med ile başlamıştı. Fransa'daki Club Med'lerle ile başlamıştı. Her yaşamın her gelir

seviyesinin kendine mahsus yaratabileceği, mutlu olabileceği yerler vardır. Sorularımızın içerisinde herkese dönük olan olaylar var. Hepsini insan yaşadığı müddet boyunca deneyip yapabilmek istiyor. Sıhhati, maddi imkânları ve ya iş ortamının buna müsaade ettiği sürece. L. L. (75, erkek)

L. L.'nin değindiği Club Méditerranée'ler ise son zamanlarda kitleselleşmiş olsa da 1980'lerde belirli bir kesimin tatil anlayışını yansıtıyordu. Günümüzde tatil köyü diye adlandırılan, Türkiye'de ilklerinin Foça veya Kuşadası'nda açılan bu tatil mekanları "Foça veya Kuşa C'est du beau du monde" diye anılırdı. Müziğin, lezzetli ve çeşitli yemeğin yapıldığı, tiyatro, dans ile grup eğlencesi düzenlendiği, çocukların ve gençlerin rahat ettiği, spor imkânı veren Club Med'ler tatil anlayışında yenilikler getirmişti.²⁹⁴ Girişte verdikleri para yerine kullanılan boncuklarla farklı bir tüketim anlayışı başlatmışlardı, farkında olmadan harcatan rahat bir tüketim yaratılmıştı.

D. A. ise dışarıya açılmamış Türkiye'deki tatil anlayışını yaşam tarzının yansıması olarak gösterir ve tatil almadaki ekonomik kapitalin etkisini şu şekilde izah eder:

Şimdi 30 sene evvelinden hatta biraz daha evvelinden almam lazım. Benim genç kızlığında Türkler dışarılara falan çıkmazdı. Hiç öyle bir adet yoktu. Ancak iş için bir takım insanlar bir yerlere gönderilirdi. Onlar da karılarını götürürdü. Bütün hikaye dışarıya bu. Benim kendi dışarıyla ilişkim önce okul tarzı ve arkadaşlarla çıkışla oldu ki o zaman çok az yapılan bir şeydi. O türlü büyük seyahatler yaptık bir iki tane. Derken kendim kendi başıma turist olarak uzun bir İtalya seyahatini hatırlıyorum. Yani Ostia plajında da kalınarak, Roma'da da Floransa'da da falan böyle bayağı güzel bir seyahat bu çok erken bir yaş. Türkiye için hele iyice erken bir yaş. Sonraki devirlerde yavaş yavaş açıldı. Bir de tabii para. Döviz çıkardın çıkaramadın, az aldın, çok aldın bunlar çok etkileyici bir şeylerdi onun içinde çok seyahat edilmiyordu. Ha bırak dışarıyı önce içeriden bahsedelim içeride seyahat yok. İçeride turizm yok tamam mı. Turist tatil köyleri falan da yok. Ben artık evlendikten sonra oğlum küçücük Türkiye petrollerinin kampı o tarihte çalışanlara çok güzel tatil yerleri yaptılar. Kamp adı altında oralara 15'er günlüğüne hakkın vardı da giderdin. İlk tatil köyleri fikri Türkiye'de kamplarla başlamıştır, şirketlerin kamplarıyla. Oğlumun arkadaşlarından birinin ailesiyle mesela her sene yıllar yılı ahablık ederek oturduk. Geçenlerde diyor ki o çocuk benim yemek işine el atışım diyor siz böyle sık sık giyinirdiniz akşamüstleri rıhtıma otururdunuz içeride herkes kamp yemeği gibi bir şeyler yerken siz orada istiridye açar limonu sıkar yerdiniz diyor. Bir de bir arkadaş istiridye getirirdi hakikaten. Ben onları hatırlıyorum hep diyor falan. Yani hayatın da nerden nereye ne yaptırdığına bak. Tam tatil köyü gibi bunları kullandık harika. Briç oynarsın çocuklar rahat araba falan geçmediği için, gayet güzel büyürler çamlar altında falan. İçeride de turizm böyle başladı ama her şeyden evvel neye bakar paraya. Yavaş yavaş insanların

²⁹⁴ Su kayağı, deniz sörfü, tenis, yoga, grup jimnastiği gibi spor imkânları sunarak o zamana değin tatil anlayışında olmayan yenilikler getirmişlerdi. Sporları yaptırılan ve eğlenceleri düzenleyenler bu dallarda başarılı olmuş yurt dışından getirilen, genellikle Fransa'dan gelen, kişilerdi. Türkiye içinde olmasına rağmen yurt dışında tatil yapıyormuş lüksünü veren ve çok rahat yaşam sunan tatil köyü fikrini getirmiştir.

percapita insan geliri yiyeceğin biraz üzerine çıkarken ki şimdi tekrar bozuldu ona çok üzülüyorum. Bir devre geldi aşağı yukarı herkes iyi yaşar hale gelmişti. Nüfus bu kadar artmadığı için, problem bu kadar şehirleşme çok yanlış götürülmediği için maalesef yanlışlar da çok yaptık. Ama o sırada işte yavaş yavaş parası olan dışarı gitmeye başladı. Derken seyahat acenteleri çıktı, yoktu ki. Bir tane vardı Ankara'da bir tane de vardı İstanbul'da ikisi de arkadaşım olduğu için iyi biliyorum. Şimdi ibadullah. Tamam mı, o da çok fark etti. Şimdi bana dönüp kişisel olarak sorduğun zaman param ne kadar nereye yetiyorsa kendimi atabilirim dışarı ben. Parama bağlı, başka hiç bir şeye bağlı değil. Ama çok çok özel istediğim şey daha yapamadım, hayvanlarla ilgili Afrika. D. A. (69, kadın)

U. A. günümüzün yoğun dünyasında zamansızlığın tatillerine olan etkisini, tatil ile işin bir arada olmasını şu şekilde eleştirmektedir:

Bizim beyin boşaltma tatilimiz pek olmuyor. Tatil ile iş her zaman beraber olmamalı ki yapabilelim. Tabii iş seyahatleri neticede hani akşam bir nefes alıyorsanız birazcık tatil görünümüne bürünse de pek tatil gibi olmuyor. Aynı yerlere gidiyorsunuz hep. Seçemiyorsunuz gideceğiniz yerlerinizi. Çünkü fuar aynı yerde oluyor. İş aynı yerde oluyor. Ama onlara da gitmek zorunda olduğunuz için fazla bir şeye vaktiniz olmuyor. Şimdi tekne olduğu için yaza günlerin maksimumunu yaza toplamak istediğiniz zaman başka hiçbir şey yapma şansınız yok. O yazda da diyorum ki az gün kalalım. Tatil yapalım. Sonra dönemim İstanbul'a çalış sonra tekrar. Hayır öyle yapamıyoruz Eşim de diyor ki çok gün kalayım, bütün gün çalışıyor bazen hele misafir yoksa bütün gün çalışıyor. Bir yürüyüş yapıyor. Ondan sonra bilgisayarlara, telefonlara oturuyor. U. A. (62, kadın)

Bu arada U. A. mevsimsel ve sadece tatil alma fikriyle oluşturdukları programların güzelliğinden şu şekilde bahseder:

Biz böyle seyahatlere vakit bulamıyoruz. Kayak kaymayı seviyoruz. Kayaktan vazgeçmek istemiyoruz. Denizi seviyoruz. Denizden vazgeçmek istemiyoruz. Akdeniz'i çok seviyoruz. Kışın ortasında şimdi Bahamas'lara gitmek için ölmüyorum. Ama yazın Akdeniz'de maksimum günümü geçirmek için hakikatten çok istiyorum olabildiğince tabii ki. Maksimum denizle ilgili günlerimizi ve tatillerimizi focus ediyoruz teknenin üstüne. Geri kalanlarda fazla bir şey yapma şansımız olmuyor. Ne Afrika'yı görme şansınız ne Güney Amerika'yı ne bir yeri görme şansınız pek yok. Çünkü bu yerlere gittiğin zaman doğru dürüst yani bir hafta kal veya 5 gün kal. Hiçbir şey ifade etmiyor. Gidip de doğru dürüst gezmek gerektiği zaman on, on iki, on beş gün alman gerektiği zaman o yok. Bir de bunun üstüne detoks merkezlerini çok sevdiğimiz için detoks turizmi yapacaksan, hepsini yapmak mümkün değil. Ancak işte Bangkok fuarına gittiğin zaman hadi akşam da Bangkok'ta biraz çıkıyorsun. O da fuar zamanı maalesef en rutubetli ve en sıcak zamanı dolayısıyla istediğin gibi Bangkok'ta gezme şansın yok. Çünkü tatsız bir havası oluyor. Çok sıcak ve çok basık oluyor havası Nisan ayında. Ama gidiyor musun gidiyorsun. Görüyor musun görüyorsun. Restoranlarını bilmem nesini görüyorsun ama çok keyif verici bir gezme değil. Yılbaşındaki gibi değil tabii ki. U. A. (62, kadın)

Z. F. iş yaşamının tatil anlayışına etkisinden bahseder. İşi gereği sürekli seyahat etmesi gerektiği için kimi zaman evde kalmanın onun için tatil anlamına geldiğini, kimi zaman ise kimselerin bulunmadığı, sakin, huzurlu, farklı hatta ıssız yerlere, belli bir süre ayırarak, gitmeyi tatil olarak algıladığını ifade eder.

Tatiller değişti. Çünkü zamansızlıktan değişti. Bunların hepsi ve hiçbiri. Çünkü ben işim gereği çok seyahat ettiğim için Uzak Doğu filan. Ben bazen bunlardan bir gün iki gün yani mutlaka birtakım yerleri gezip bakmak filan falan bunların benim işimin bir parçası olabiliyor. Dolayısıyla benim için dinlenme evde kalıp hiçbir şey yapmamak olabilir. Veyahut da mavi yolculuk bir teknede çıkıp kimsenin olmadığı bir yerde bulunmak olabilir. Bir yere gitmek ikinci bir beş, on, on beş, gün bir efor daha olabilir benim için. Çünkü çok seyahat ediyorum. Onun için seyahate gitmemek beni dinlendiriyor çok zaman. Mesela Afrika'ya gitmek istiyorum tekrar. Botswana filan onun taraflarına gitmek istiyorum çok da istiyorum. Uzak doğuya çok gidiyorum. Benim için bir yenilik değil. Tayland, Hindistan. Merak ettiğim yerler var. Vietnam mesela orayı görmek istiyorum ama çok zamanlı gitmek istiyorum yani böyle sıkışık bir şeyde değil. Z. F. (58, kadın)

Z. F. bu gün tatil tercihini koşuşturmalı, yoğun iş hayatından sonra kendisini şımartan yerlerde geçirmek olarak algılar ve şu şekilde ifade eder:

Çok iyi bir otel olmasa gitmem, eskiden serüven peşinde koşuyordum. şu anda rahat edeceğim bir de hatta yanında Spa'sı da olan bir yeri tercih ederim. Çünkü dinlenmeye ve şımartılmaya ihtiyacım var.

Tatil anlayışı sorumu H. G. her ne kadar artık farklı yer arayışında değilse bile, hobilerini cevaplayan, lüksün ve tıpkı Z.F gibi aklın ve bedenin şımartıldığı gündelik hayattan uzak yerleri tercih ettiğini şu ifadelerle belirtir:

Efendim hani var ya neither nor, benim cevabım o. Hepsini birden yaptığımız için eşim üç tane seyahat kitabı yazdı bildiğiniz gibi. Ben tabii işten gezerken %50 sinde 60'ında eşimi de beraberinde götürüyordum. Kendimiz de ayrıca arkadaşlarla geziyorduk. Bu dediklerinizin ister güzel bir cruise gemisi olsun ister güzel bir otelde ister Hawai'nin bilmem neyinde gençliğimizde de iş dolayısıyla 3 defa dünyayı böyle döndük. Tabii oradaki bütün kültürel tarihi şeyleri.. Yani bu çok yönlü bir şey tek bir şey değil. Mesela çok sevmediğin tarihi kaleleri gidip de bakmak bana bir şey vermedi, hanım gitmek isterse giderdim. Bunun için de bu dediklerinizin hepsini yaptım. Doktoru, hastanesi olan yere gidiyorum sağlığıma dikkat edeyim diye hanımın sağlığına da ama büyük şeyi seviyorum, lüks şeyi seviyorum şimdi. Yani mesela her yıl ille de oyun oynadığım için değil, yani bir miktar oynuyorum ama, öyle çok da sevmem aslında bir hafta Las Vegas'a giderim. Mesela bu yıl Encore diye en yeni otelde kaldık yani illa da oyun için değil. İster showlara gidin. Restoran arıyorsanız dünyanın en iyileri var. Bir hafta kalmak hoşumuza gidiyor. Bu defa da bir arkadaşım ayırmıştı yeri, bir yere girdik hanımla durduk böyle bizim evin iki misli yer Miami'deki böyle 250-300 metrekare bir şey. Yahu hanım ne yapacağız burada dedik. Suite masaj yeri ayrı, yemek yeri ayrı, ortada sauna ayrı yani büyük odalar büyük. Bir de yedek odası var, kapatın orayı kim kalacak dedim. Bir hafta kaldık mesela çok mutlu oldum, televizyonda ayrı programları var falan, efendim aşağı indim bir Spa var Allah vermeye güzel. Bir de restoranları çok güzel seviyorum. Cruise u seviyorum dinlendiriyor beni, büyük gemileri seviyorum şimdi. Bir de Miami de evimiz böyle bir apartman ama gemilerin geçtiği kanallara baktığı için orada oturup bir puro içtiysem iki günde bir, üç günde bir, bir viski veya hanımla içtiyse hoşuma gidiyor. Alışverişi seviyoruz biraz. 7 tane torun var tak tak tak. Yeni yerlere gidiyoruz Shelller le ilgili gidiyoruz mesela Zanzibar'a gittim. Bana eziyet ama hobilere dönük seyahat yapıyorum. H. G. (76, erkek)

A. Ş. ise Z. F. ve H. G. gibi lüks aramadığını ifade ederken daha çok kültürel ve tarihi seyahatlerden hoşlandığını şu şekilde belirtir:

Benim seyahatlerim daha çok kültürel seyahatler. İlla ki burada şu güzel otel var. Ben bunun spa'sına gideyim. Orada Bodrum'da bir hafta kalayım demiyorum. Yani bir bölgede çok iyi bir otel var ve oraya gitmiyorum ama ona merakımdan da yine bir bakıyorum yani inceliyorum. Yani seyahatler tabii ki daha kültüre dayalı yani milletleri tanımak çok keyif veriyor, hoşuma gidiyor. Zaten seyahatlerimin amacı biraz oydu. Yeni bir kültür görmek. Yeni bir yer görmek. Bu da tabii ki eskiye dayanan bir şeyi var. Mesela ben Kabataş Erkek Lisesi mezunuyum. En iyi dersim coğrafyaydı. Yani 9 almazdım 10 alırdım hep. Ondan kaynaklanan bir yani şu anda bir şey yapsak bölge hakkında bilgi bütün her tarafından başkentinden işte nüfusuna, her türlü ekonomik durumunu falan hala çok keyif veriyor ve enterese ediyor yani. O yüzden bu seyahatlerimi birazcık da herhalde çocukluğa dayanan yani tarih ve coğrafyayı çok sevdiğim için. Gittiğim yerler hem coğrafik hem tarihi şeyiyle olması gerekiyor. Ondan kaynaklanıyor. Yani hobilerim arasında futbol var. Futbolu çok seviyorum. Galatasaray'ı tutuyorum. Futbolu çok seviyorum. Halen gidiyoruz ve kendi bir grubumuz var bütün maçlara gidiyoruz yurt içinde yurtdışında. O da bir hobi yani sosyal bir şey oluyor zaten. Ya maç öncesi ya maç sonrası toplanıyoruz yemek yiyoruz. Bir şeyler içiyoruz. Ondan sonra maça gidiyoruz veya maçtan sonra yapıyoruz. Yani bunların hepsi sosyal bir şey oluyor keyif veriyor açıkçası. A. Ş. (59, erkek)

Farklı bir tüketim sunan, hayat tarzı ile bağlantılı olan tatil konusunda lüksü, konforu, sessizliği arayan kişilerin yanı sıra kültürel seyahatlere önem veren bireyler sorularımı cevaplandırmışlardır. Burada dikkatimi en çok çeken bundan birkaç yıl önce bilinmeyen ülkelerin artık iş hayatı sebebiyle rahatlıkla ulaşılan ülkeler olduğu, kültürlerin ve mesafelerin insanları birleştirdiği gibi, seyahat arzularının dinlenme, öğrenme, giyinme, yeme gibi değişik pratiklere odaklandığını görüyorum.

3.3.10. Hobi

1980'lerde gerek üretim artmış gerekse dışa açık politikalar izlenmeye başlanmış, reklamlar tüketimi teşvik etmiş, tüketim üzerinden hayat tarzı inşası önemli hale gelmişti. Beden ve ruh sağlığı, estetik ve devamlı gençlik isteği gibi düşünceler ön plana çıkmış, bu olgularla birlikte eski hobiler, alışkanlıkların bir kısmı da devam etmişlerdir. Hobiler, spor, tatil, seyahat, sağlık, yemek algısı dönemin değişiklikleri doğrultusunda yeni anlamlar kazanmıştır.

Z. F. eski hobilerine yeni hobilerin eklendiğini belirtir. Hobilerinin son zamanlarda sağlık ve bedene bağlı olarak geliştirilen ve merakını çeken pratikler olduğunu açıklar.

Otuz sene önce tutku halinde kayak voleyboldu. At oldu sonra bir de ama en büyüğü kayaktı. Hala da devam ediyor yapabildiğim kadar. Onun dışında yogayı çok seviyorum. İstedğim kadar yapamıyorum ama 30 senedir yaptığım bir spor. Yanına pilatesle gyrotomics ekledim. Şimdi rolfining diye yeni bir şeye gitmeye başladım. Burada, yabancı birisi ile yapıyorum. Onu anlamaya çalışıyorum. Çeşitli sakat yönlerimde vücuttaki zonelerin tedavisi, bir masaj tekniğiyle senin belirli dengelerini yerine oturtmak ile ilgili. Z. F. (58, kadın)

U. A. eşiyile paylaştığı hobinin vurgusunu yaparken, eşinin sevdiği sporları ifade eder.

Bizim hobimiz galiba hep sanattı. Yani beraber karı koca birlikte paylaştığımız hobimiz sanattı. Onun yaptığı balıkçılıktı. Aklını oynatıyor balıkçılıkla. Hemingway gibi bir deniz adamıydı. Bu otuz senedir böyle. Bir de futbola çok meraklı. Sanat da dönem dönem azaldı, dönem dönem çok arttı. U. A. (62, kadın)

L. L. zaman değişikliğine bağlıyor hobi konusunu. Bu gün bu düşüncenin oluştuğunu 1980'lerden önce maalesef bu kadar yaygın olmadığını, belki de bu sebepten öğrenmediğini güzel bir yorumla belirtir.

Bugün gençler farkında, biz maalesef bunun bilincinde değildik. Bu vakitsizlikten değil, kişinin yorumundan kaynaklanan bir olaydır. Kimi çok yoğun iş çalışma düzeyi içerisinde hobisine ayırabilecek vakti bularak tatmin edici hobileri varsa onu yapar, bu kişiden kişiye özel bir konudur. Benim maalesef hiç olmadı. L. L. (75, erkek)

H. G. ise L. L. ile aynı yaşı paylaşmasına rağmen belki de aldığı eğitimin etkisiyle hobilerinin çok genç yaşlarda oluştuğunu bilhassa daha ileri senelerde yaşanan emeklilik için hobilerin önemini izah eder.

Emeklilik de çok önemli bir değişim... Her ayrılık gibi hüznü ve acılı... Bu 'değişimi' kabullenemezseniz depresyona girme ihtimaliniz fazladır. Alınabilecek tedbirlerin başında 'hobi' oluşturmak geliyor. Herkesin, yapmakta olduğu işin dışında onu meşgul eden bir hobisi veya hobileri olmasının gerektiğine inanırım. Tarsus Koleji'nde henüz ortaokul birinci sınıfındayken pul biriktirmeye başlamıştım. Eşimin de pul biriktirdiğini evlendikten sonra öğrenmiş ve albümlerimizi birleştirmiştik. Osmanlı fiskal pullarımı 1996 yılında Dünya Filateli Kongresi sırasında sergilemem ve koleksiyonumun 'altın madalya' alması bana büyük haz vermişti. Hem deniz kabuğu hem de pul hobilerimizi birleştiren 'pullarla deniz kabuğu' temalı on ciltlik bir koleksiyon oluşturup bunları ülkelere göre değil de deniz kabuğu cinslerine göre tasnif ettim. Dünyanın dört bir tarafından eski gramofonları toplamak ayrı bir mutluluk kaynağı oldu.

Bahçe ve çiçek hobim diğer hobilerime göre en çok vakit alanı. Seyahatlerim sırasında gittiğim her ülkeden çiçek ve sebze tohumları getirir, evimizin bahçesinde bunları ekerim. Büyük kısmı Türkiye'den olmak üzere İtalya'dan, Hollanda'dan gülfidanları satın aldım ve yaklaşık 400 adet gül yetiştirdim. Mayıs ayından başlayıp Kasım sonuna kadar rengârenk açılışları ve insanın içine ferahlık veren kokularıyla tarifi imkânsız bir haz veriyorlar. Derlediğim gülleri dostlarıma verirken veya Bodrum'a eşime götürürken duyduğum mutluluk tüm emeklerime değişiyor.

Hobilere çalıştığımız yıllarda başlamalısınız, emeklilikte zevkine varır, imkânlarınız varsa geliştirirsiniz. H. G. (76, erkek)

D.A. ise bir yaşam tarzı olarak gördüğü hobilerini anlatır, aynı H.G gibi emeklilikte önemli kurtarıcı ve destek olduklarına inanır.

Vardı hep vardı. Bir kere hep resim yaptım. Çok son senelerde çok son da değil, Washington'dan döndükten sonra bir süre daha gitti ama başka şeylere de vurduğum için yapmaz hale geldim bir kısmı da duruyor her yerlerde herhalde. Sattım bile ben Bağdat'ta resim tabii. Ondan sonra hep bitkiyle ilgiliydim. Şimdi daha dolu ama apartman katı gibi olanlarda bile balkonlar daima bahçe gibi yapıldı. Çünkü çok.. ha bir de sağlık açısından toprak ellemek doğrudur diye öğrenmiştim çok erken tarihte onun için de her sabah muhakkak toprakla uğraşır giderim ne yapacaksam döndüğüm zaman tekrar toprak çünkü elektrik topluyorsun elektriği vermek lazım. Onun için de devamlı onu da yaptım galiba. Hobi değil yani way of life yani gerçek hayatın gerçeği bunlar benim için. Kitap okumak vazgeçemeyeceğim bir şey ömrü billah kıyamet kopsa yine bir şeyler okuyacağım, okumalıyım, öğrenmeliyim hep öğrenmeliyim. Hiç üzerime vazife olmayan şeyleri de öğreniyorum ben, tuhaf bir şey. O durdurulamayan bir merak galiba. Hiç kullanmayacağım şeyleri de biliyorum. Ama şimdi yavaş yavaş belki inşallah sonuna kadar aklım tutar hale gelir de şu tutamazsa diye korkuyorum. Yaşlanma var. D. A. (69, kadın)

A. D. hobilerinin zaman içinde değişime uğramasını senelerde, yaşamında ve karakterinde oluşan farklılıklara bağlar.

Hobilerim vardı. Hobilerim değişti. Daha çok değişti. Yani bunu ben yaşla düşünüyorum. Antika, eski eserlere daha çok merak salmaya başladım. Daha çok araştırmaya başladım. Kültürleri merak etmeye başladım. Daha evvelden daha başka hobilerim vardı. Sporla, müzikle ilgili hobiler daha ağırdı. Şimdi daha başka alanlarda daha çok hobilerim var. A.D. (51, erkek)

A. Ş. ise H. G gibi koleksiyoncu olmasına karşın, o arkadaş toplantılarından hoşlandığını da ilave eder.

Arkadaşların hepsi bir iş gücü sahibi işte o işin dışında bir şeyle meşgul oluyoruz hep beraber. Bir sohbet ediyoruz. Bir tavla oynuyoruz. Bir kağıt oynuyoruz. Öylesine işte eğleniyoruz.

Bir de şey var ben amfora koleksiyoneriyim. Hepsi tabii ki arkeoloji müzesine kayıtlı koleksiyonum. O çok keyifli yani o evimde yemek masası yoktur. Onların salonun baş köşesinde ve çok keyif alarak şey yaptığım bir şeydir yani o amfora koleksiyonu. Fincan koleksiyonu yapıyorum. Bu da dünyada dolaştığım her taraftan aldığım bir tane kahve fincanı. Değişik değişik ve bayağı bir çeşit oldu. Yani ona raflar yaptırды. Onu orada sergiliyorum ve her zaman kullanılır vaziyette yani. A.Ş. (59, erkek)

Hobiler, kişinin serbest zamanında kendini ifade etmede önemli rol oynadıkları içindir ki mülakatta yer aldılar. Bireyin gündelik iş hayatında yer alamayan hayal gücünü serbest bıraktığı durumlar, haz veren aktiviteler olarak hobilerle vurgulanırlar. Aldığım cevaplar bireylerin hobileri yoluyla, kendi kendileri ile kaldıkları bu süreç içerisinde ne derece mutlu olduklarını göstermiştir.

3.3.11. Giyim Tüketimi

Bourdieu'nün yemek ve mobilya ile birlikte derinlemesine eğilimlerin göstergesi olarak gördüğü alanlardan biri olan giyim, tüketim toplumunda

oldukça teşvik edilen bir sektördür. Bourdieu giyimini kendilerini nesnelere ifade eden bireylerin aracı olduğuna, kendilerini en iyi giyimle ifade ettiklerine, giyimini itibarı öne çıkardığına dikkat çeker.

Moda yoluyla sürekli değişen bir olgu yaratılmış, birey bu olgunun doğrultusunda ihtiyaçtan önce nesneye sahip olmak isteği ile hareket etmiştir. Arzunun ön plana geçtiği bu tüketim tarzında birey aynı zamanda öbürü gibi olmayı istediğinden toplum aynı modayı paylaşan, aynı giyim tarzına sahip bireylerden oluşmuştur.

Giyim konusunda, bulunduğu konumu nedeniyle, mağazacılık bilgilerine başvurduğum L. L. üretim aşamasındaki noktalara dikkat çeker, üretimi etkileyen faktörlere değinir.

Yürüyüş sporunda derin psikolojik nedenler var gibime geliyor. Yaşam tarzı olarak, giyim tarzı olarak bu sportif giyimini getirmiş olduğu ayakkabısından eşofmanına tişörtüne varıncaya kadar bir sürü üretim dalı çıktı. Bu üretim dalını da pazarlamak için yürüyüş, koşu lanse edildi. Doktor seviyesinde spora yönlendiriyorlar, bunun gerektirmiş olduğu moda nedeniyle giyim tarzıyla da başka bir endüstri doğmuş oldu ve büyük bir gelişme gösterdi. L. L. (75, erkek)

U. A ise gözlemlendiği giyim tarzı yorumuna, yeni bir üretim kolunun oluşması ile herkesin aynı giyimi arzuladığını, aynı görüntüyü, kalıbı almayı başardığı kadar herkesin her şeyi elde etme imkânını bulduğunu, bireylerin kendilerine seçtikleri bir rol model gibi giyinmeye başladıklarını ilave eder.

Artık böyle bir şey kalmadı. Eskiden dediğin gibi giyimde bir farklılık vardı, hiç kalmadı. Herkes şimdi eşofmanla, herkes lastik ayakkabıyla geziyor. New York'a gittiğin zaman insanlar artık herkes aynı. Böyle bir farklı farklı giyinen bilmem ne kalmadı. Hele gündüz. Hiçbir farklılık yok, ayırt etmek çok zor.

Bağımsız çanta cumhuriyetinin de kıymeti kalmadı çünkü çantaların kopyaları kendilerinden daha iyi. İnanılır gibi değil. O bir göstergedydi. Eskiden diyorlardı ki Hermes çantalı kadın. Hermes çantalı kadın, milyonlarca Hermes çantalı kadın oldu birden bire dünyada. İnanılır gibi bir şey değil. Ayırt etmenin imkânı yok, her şeyin kopyası var. U. A. (62, kadın)

Her ne kadar aynı sınıfta aynı giyimi tüketen çok sayıda birey oluştuysa da birey kendini farklı kılması için ekonomik imkânlarından faydalanır, bu kaynaklar ise bireye statü kazandırır.

L. L. giyim tüketimi ile kendisini göstermek isteyenler olduğunu şu şekilde ifade eder:

Yaşam ortamının getirmiş olduğu farklı gözükmeye arzusu var, o cemiyet içerisinde, dünyanın her tarafında. Ne kadar marka marka ise herkes onun peşinde koşuyor. Her gün başka bir şey değişiyor. Kendini gösterebilmek için. Kuvvetini ispat etmek için. Yani cemiyette ben bir numarayım dedirtmek için. Bazı diğer kişiler ise giyimiyle yansıtmak ihtiyacında değil. Bu moda dünyasının bir düşünce tarzı. L. L. (75, erkek)

Yapılan mülakat süresince bireyler kullandıkları farklı tüketimleri kendi yaşam tarzları içinde samimi cevaplandırmalarda bulunmuşlardır. Belli yaşam tarzlarının verdikleri benzer cevaplar dikkat çekici olmuştur. Bu bağlamda tüketim pratiklerinin belli ekonomik ve kültürel gruplar tarafından küçük farklılıklar gösterse de benzer kullanımlara açık oldukları gözlemlenebilir.

SONUÇ

Bu çalışmada 1980 sonrası ekonomik ve kültürel kapital sahibi sınıfın tüketim pratikleri incelenmeye çalışılmıştır. 1980’de izlenmeye başlanan politikalarla ulusal sınırların öneminin azalması, tüketimin teşvik edilmesi gibi sebeplerle tüketimde artış yaşanmaya başlanmış, dünya ile daha çok bütünleşmiş bir tüketim tarzı oluşmaya başlamıştır. 1980 öncesinde tüketimlerinde, hayat tarzlarında, ev ve yemek tercihlerinde, tatillerinde ve hobilerinde yurt dışı kültürünü tanımış olan ekonomik ve kültürel kapitali yüksek üst ve üst-orta sınıf, 1980 sonrası değişim ile gerek ekonomik gerekse kültürel açıdan dünya ile daha çok bütünleşmiş tüketim pratiklerine sahip olmuştur.

1980’lerde üretimin artması, tüketimin teşviki gibi sebeplerle bireylerin “tüketici” kimlikleri öne çıkmış olsa da toplumsal konumun tüketimi etkilediğini gözden kaçırmak tüketimin eksik anlaşılmasına yol açabilir. Bu minvalde kültürel ve ekonomik kapitallerin hacmi, yapısı ve zaman içerisinde değişimlerinin önemine vurgu yapan Bourdieu tüketim pratiklerini anlamlandırabilmek için önemli noktaya işaret etmektedir. Bu doğrultuda bireylerin eğitim ve ekonomik durumu ile ilgili olan mesleklerinin tüketimde etkisi olduğu ifade edilebilir.

Bu çalışmada çeşitli mesleklerden, üst ve orta üst sınıftan, itibarlı kişilerin tüketim pratiklerinde Bourdieu’nün referans noktaları dikkate alınmıştır. Bunun yanı sıra 1980’lerle başlayan ekonomik, siyasi, toplumsal atmosfere bireylerin tüketimlerini etkileyen yeni dinamikler eklenmiştir. Tüketime duyulan arzu ve istek herkesi sarmaya başlamıştır. Kendilerini tüketim üzerinden edinilen hayat tarzı ile tanımlayan yeni toplumsal aktörler ortaya çıkmıştır.

Niceliksel araştırma yöntemlerini kullanan tüketim çalışmalarının eleştirilen noktalarından biri olan tüketicinin edilgen bir birey olarak ele alınması bu çalışmada izlenen niteliksel araştırma yöntemi ile aşılmaya çalışılmıştır. Bu yöntem ile bireyleri daha yakından incelemeye, de Certeau'nun önerdiği gibi tüketim sürecine bakmaya, kullanıcının tüketirken izlediği mantık göz önüne çıkartılmaya çalışılmıştır.

Birinci bölümde tüketim kavramı, tüketimi etkileyen etmenler, tüketim toplumu, postmodernizm gibi konular ve tüketim çalışmalarına eleştiriler incelenmiştir. Tüketimi toplumsal bağlama yerleştirmek için gerekli olan sınıf, statü, yaşam tarzı gibi kavramlara göz atılmış, Bourdieu'nün ve de Certeau'nun çalışmalarına vurgu yapıp kültürel ve ekonomik kapital, *habitus*, *strateji* ve *taktikler* mercek altına alınmıştır.

Kullanılacak kavramsal araçların tartışıldığı birinci bölümün ardından tüketimi zaman ve mekan içerisinde bir çerçeveye oturtmak için ikinci bölümde Türkiye'de 1980'lere giden tarihsel arka plan ekonomik, toplumsal, politik ve kültürel açılardan incelenmiştir. Modern ulus devlet olan Türkiye'de modernleşmeyi incelemek üzere Osmanlı İmparatorluğu'ndaki modernleşme girişimleri tartışılmış, ardından erken Cumhuriyet Dönemi'nde devam eden modernleşme ve Batılılaşma adımları tartışılmıştır. Bu dönemde ekonomik sıkıntılar sebebiyle tüketimin teşvik edilmemesi tüketimin aşırı gelişimini engellenmiştir. 1950'lerde izlenen liberal politikalar, kitlesel göç olgusu kentleşme sürecini etkilemiştir.

1960 ile 1980 arasında izlenen ithal ikameci sanayileşme politikaları ile içe dönük büyüme hedeflenmiş, toplumsal dengeler bu çerçevede oluşmuş, bu dönemde devlet *hakem* rolünü oynamıştır. Yerli sanayiye dış rekabetten korumak için gümrük duvarlarını yüksek tutarken üretilen malların tüketimini temin etmek için gerçek ücretlerin yüksek kalmasını sağlamış, alım gücünü yükseltmiştir. Bu arada erken cumhuriyet döneminde tüketimlerini ve kendilerini toplum önünde göstermekten çok hoşlanmayan iş adamları güç kazanmaya başlamış, kendi derneklerini kurmuşlardır. 1970'lerde dünya kriziyle sarsılmaya başlayan ithal ikameci dönem 1980'de sona ermiştir.

1980'lerden itibaren izlenen politikalar ithal ikameci dönemden tamamen farklı toplumsal dengeler kurmuştur. Devlet ekonomiye müdahaleden çekilmiş, gümrük duvarları kaldırılmış, özel sektöre daha geniş alan yaratılmıştır. Uluslararası ekonomiyle bütünleşme yeni aktörlerin ortaya çıkmasını sağlamış, oluşan yeni toplumsal dengeler Işık ve Pınarcıoğlu'nun belirttiği gibi kentleşme sürecini de etkilemiş, kent yaşamında değişiklikler meydana gelmiştir.

Üretimin artıp tüketimin reklamlar gibi medya aracılığıyla teşvik edildiği bu dönemde tüketim yoluyla yaşam tarzı edinme önem kazanmıştır. Herkesi saran tüketerek mutluluk ve hazza erişme isteği nesnelere ve onları kullanma tarzıyla itibar kazanma eğilimini doğurmuştur. Toplumun her kesimini etkileyen artan tüketim isteği kimi tüketim nesnelere farklı toplumsal grupların kullanımına açıp herkesin aynışmasına yol vermişse de farklılığı sağlayan yeni statü nesnelere ve tüketim pratikleri oluşmuştur.

1980'ler konjonktüründe yükselen yeni aktörler toplumun diğer kesimleri gibi tüketimin gücünden etkilenmiş, tüketimleri ve hayat tarzlarıyla ön plana çıkmışlardır. Önceki yıllarda daha az görünür olmaya çalışan iş adamları bu dönemde medya önüne çıkmaya başlamış, hayat tarzları ve tüketimlerini medya yoluyla paylaşmayı tercih etmişlerdir. Kitlelerin de tüketime eğiliminin arttığı bu dönemde gelişen dünya ekonomisiyle ve farklı kültürlerle daha çok iletişim kurma imkânları üst ve üst orta sınıfın tüketimlerini daha çok etkilemiştir.

Ev, yemek, giyim, spor, hobi, tatil, seyahat, kitap okuma, müzik, kültür-sanat faaliyetlerine katılım gibi yaşam tarzlarını ve tüketim pratiklerini oluşturan alanlara bakıldığında zaman üst ve orta üst sınıflarda gerek 80 sonrası gelişmelerin gerekse kültürel ve ekonomik kapitallerinin, *habitus*lerinin tesirleri görülmektedir.

Mülakat yaptığım kişiler ev mekanı seçimlerinde genellikle yeşil alanları tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Işık ve Pınarcıoğlu'nun belirttiği 1980 sonrası apartmanlardan ziyade güvenli sitelere, bahçeli konutlara geçişin mülakat yaptığım sözü geçen kişilerde de genel bir eğilim olduğu görülmüştür.

Ev seçimi dışında hem aileden alınan eğitim hem de konjonktürün etkisi olan yemek tüketimine bakıldığı zaman çalışma zamanı, çocukların büyümesi gibi sebeplerin yemek saatleri ve düzenini değiştirdiğini görmekteyiz. Bunun yanı sıra yemeklerin içeriğinde sağlık, uzun yaşam ve ideal vücut ölçülerinin etkili olduğu görülmekte, doğal, organik ürünler tercih edilmektedir.

Hafta sonu tatil değerlendirmeleri göz önüne alındığında kimilerinin işten dolayı cumartesi günlerinde tatil yapmadıkları görülmektedir. Genellikle aile ve arkadaşlarıyla vakit geçirmeyi tercih eden bu kişilerden çoğu için pazar günleri aile üyeleriyle bir araya gelindiği yemek yenildiği bir gün olmaktadır.

Kitap okuma alışkanlıklarına bakıldığı zaman iş ve vakitsizlik yüzünden çok fazla kitap okunamaması en büyük şikayet olmuş ancak kitap almayı sevdiklerini belirtmişlerdir. Kitapçı ya da internetten kitap edinme yolları sorulduğunda ise kitapçının nostaljik havasını yeğleyenler olduğu kadar interneti kullananların da var olduğunu görmekteyiz.

Sinema, tiyatro, talk show gibi alanlardaki tercihleri de incelenmiş, sevdikleri halde zamansızlıktan dolayı tiyatroya çok gidemediklerini, sinemaya daha fazla gidebildiklerini, talk showu ise takip ettiklerini ifade etmişlerdir. Üyelerini sanat ve kültür aktivitelerinden haberdar eden kültür sanat kuruluşlarına üyeliklerinin olmadığını, istekleri çerçevesinde seçici olarak bu tür faaliyetlere katıldıklarını dile getirmişlerdir. Mülakat yapılan kişilerin birçoğu düzenli olarak spor yaptıklarını belirtmişlerdir. Spor yapmalarındaki en büyük etken ise sağlık olmuştur.

Tatillerini sessiz, doğaya dönük, lüks, konforlu geçirmeyi tercih ettiklerini belirtenlerin yanı sıra kültürel ve tarihi yerleri gezerek geçirmeyi tercih edenlerin olduğu görülmektedir. Hobilerine çok düşkün olan ve bu sebeple evini ona göre tercih eden bireylerin yanı sıra hobilerinin olmadığını ifade eden kişiler de olmuştur. Mülakatın neticesinde herkesin kıyafetiyle birbirine benzemeye başladığı ama aynı zamanda modanın farklılaştırıcı yönü de ortaya çıkmıştır.

Anılan tüm tüketim pratikleri rastgele oluşmuş pratikler olmayıp bireylerin kültürel ve ekonomik kapitalleri, *habitus*leri, buldukları sosyal çevrede oynamaları gereken roller, kendi istek ve zevkleri, medyanın etkisi gibi etmenlerle şekillenmiştir. Bu çalışmanın neticesinde belirtmek istenen bireylerin tüketim pratikleri ve hayat tarzları bir yandan bilinçli seçimlerini yansıtırken diğer yandan içinde buldukları toplumun ekonomik, kültürel, siyasi ikliminden etkilenmiş olduklarıdır.

Bireyler gündelik amaçlarına ulaşmak için çeşitli metotlar kullanırlar. Bu metotlar kültürel, ekonomik kapitallerinin yardımıyla bilinç altından seçtikleri taktikleridir. Bu taktikleri ulaşmak istedikleri bir amaç için kullanırlar. Taktikler bilinç içinde tekrarlanmalarından veya sürekli izlendiklerinden ötürü yaşamın bir parçası haline gelmişlerdir. Bir yandan bilinçsiz diğer yandan farkındalığı olan hareketler yaşam tarzımızı yönlendiren etmenlerdir. Bunlar de Certeau'nun tarifine göre bilinçli uygulanan taktikler, düşüncelerin neticesinde hizmet ettikleri emel için her gün tekrarlandıkları zaman düşünmeden oluşurlar. Oluşumlarla öznelere nesnelere yerine geçtiği, nesnelere ise özne oldukları yaşadığımız karmaşık toplumda pratiklerimizle her gün yeni olaylar üretiyoruz.

Yaptığım çalışmada evrenin büyüklüğü karşısında kendimi ezilmiş ve dik bulduğum gibi bu karmaşık sistem içinde aldığım cevapların basit oldukları kadar anlaşılması zor olduklarını gördüm, öğrendim. Neticede konuların kapıları kapanırken yenileri açılıyor.

EK 1.

MÜLAKAT SORULARI

1- Eğitim ve İş ile İlgili Sorular

Çocuklarınızın aldığı eğitimi aldınız mı? Sizce yüksek eğitim 1960'larda bilhassa genç kızlar için bugünkü kadar önem taşıyor muydu? Veya o zamanlar dendiği gibi insan kendi kendini yetiştirir miydi?

Çocuklarınız üniversite veya daha yüksek eğitim aldı mı? Amerika'da eğitim almasını mı istediniz? Niçin Türkiye veya Avrupa diye adlandırdığımız batı ülkelerinde özellikle İngiltere, Fransa, Almanya gibi ülkeleri tercih etmediniz? Bugün bu seçimde sanki bir geriye dönüş yaşıyor. Siz ne düşünüyorsunuz?

İş hayatınıza başlarken babanızın size verdiği öğütle sizin çocuklarınıza verdiğiniz öğütler aynı mı? Benzeşiyor mu? Bir büyüğünüzün size verdiği öğütle sizin çocuğunuza verdiğiniz öğütler ya da eşinizin verdiği öğütler aynı olabiliyor mu? Size verdiği öğütten mutlu kaldınız mı?

Kaç yabancı dil biliyorsunuz?

İş hayatına kaç sene önce başladınız?

İş seçimi aldığınız eğitim doğrultusunda mı oldu? Aynı anda lisanını geliştirdiniz mi iş seçiminde? En iyi bildiğin, en sevdiğin işi mi yapıyorsunuz?

Getirdiğiniz yenilik Türkiye'deki yaşamın değişikliklerin yolunda mı, isteklerin doğrultusunda mı veya sizlerin yaratıcılığınızın bir simgesi mi oldu?

Başlangıçta mı şimdi mi daha mutlu oldunuz, geçmişteki yokluklar içinden yaratmak mı, bugünkü çokluğun içinden size uygun, verimli olanı bulmak mı daha heyecanlı geldi?

İşteki yerinizi “iş ailenizin” yeni fertlerine bıraktınız mı? Ya kendi ailenin veyahutta iş ailenin. Bıraktıysanız da sebebi geçmişte beklenenlerin değişmiş olması mı, onların beklentilerinin değişmiş olması mı? Veyahutta artık sizin farklı tarzda bir çalışma isteğiniz mi?

2- Gündelik Pratikler ile ilgili Sorular

Hobileriniz var mı? Bundan otuz sene önce de var mıydı?

İ.K.S.V. Lale kart üyeliğiniz var mı? Biletix üyeliğiniz var mı? Sizin sanata daha kolay ulaşmanızı sağlıyorlar mı?

Eskiden tatil alıyor muydunuz? Bugün insanın dinlenmesi bir ihtiyaç. Tatil programı hangi düşünce üstüne kurulmuş? Bazısı tatille işini birleştiriyor. Eskiden bunu böyle yapan vardı. Yahutta sadece tatil beynini boşaltmak için mi? *(Yakın, uzak doğu, Afrika, Amerika keşfi, Alışveriş New York, Paris, Milano, Londra. Yemek kültürünü öğrenmek Toscana, Chateaux de La Loire, Afrika'da safari. Hayvan merakı mı lüks bir lodge'un keyfine varmak ya da yazın “mavi yolculuk” kiralık gulet veya özel teknemiz ile Bodrum, Çeşme sahillerinde ev veya otelde kalmak. Demek istediğim tarihin veya doğanın keşfini mi daha çok seviyorsunuz? veya güzel bir otelle bu merakı birleştirmeyi mi gayret ediyorsun? 30 sene önce böyle bir merak yoktu. Şimdi sizce seyahatlerin ifadesi mi değişti mi? Yani bazı yerleri ben merak ediyorum. Oraları gideyim Güney Afrika'yı göreyim işte yahutta kuzey kutbunu göreyim. Yahutta ben bunları merak etmiyorum. Çok güzel oteller olur ama dediğim gibi az önce tekne gideyim. Bunları bağlayayım. Yani hala işi mi başladığımız için hala bunlara vakit yok mu?)*

Spor yapıyor musunuz? Sebebi estetik görünümünüze önem vermek mi? Sıhhatli kalmak için mi? Eskiden de spor yapmayı düşünür müydünüz? Vücut geliştirme için spor salonuna mı gidiliyor? Yoksa bu çalışmayı evinizde mi yapıyorsunuz? Spa seyahatleriniz formunuzu korumak için mi oluyor? Bakım kliniklerine formunu korumak için gider misin? Eskiden de böyle bir zevkin var mıydı?

Cumartesi günleri bir restoranda aynı gender arkadaşlarınızla toplanmayı mı, alışverişe çıkmayı mı, Spa'ya gitmeyi mi, mevsimine göre şehir dışına gitmeyi mi tercih ediyorsunuz?

Pazar günleri ise tüm aile toplanmayı mı, arkadaşlarla olmayı mı veya istirahat edip o güne göre hareket etmeyi mi arzu ediyorsunuz? Hep böyle miydi? Olanaklar değişip de sizi değiştirdi mi?

Akşam yemekleri yeniyor mu? Yeniye evde sofraya kuruyor mu? Eskiden tüm aile yemek sofrası etrafına toplanır mıydı? Yemek tercihiniz neydi ne oldu? Yemek tercihiniz neydi? Şimdi ne oldu? Yani eskiden beri daha mı dikkatli yerdiniz?

Kitap okumayı seviyor musunuz? Kitap almak için kitapçıya mı gidiyorsunuz, internet satışlarından mı faydalanıyorsunuz?

Arabesk müziğin sanatçıları tanıyor musunuz? Örneğin Orhan Gencebay, Müslüm Gürses, İbrahim Tatlıses, Ferdi Tayfur, diğerleri... Konserlerine gittiniz mi? Gidiyor musunuz?

Şimdi sinemaya tiyatrodan daha mı sık gidiyorsunuz? Veya talk show izlemek size keyif veriyor mu?

3- Farklılıklar ile İlgili Sorular

Evinizi kaç kere değiştirdiniz? Sebebi yerleşim merkezlerinin değişmesi mi? Oturduğunuz muhiti artık beğenmeme mi? Daha farklı yaşam

biçimi mi? Bahçeli, havuzlu, yaz kış yaşanabilecek bir yer olması için mi?
Veya çocukların okullarına daha yakın olmak için mi?

Hayalleriniz gerçekleşti mi? İş konusunda, hayat konusunda?
Hayalleriniz var mı hala?

Farklılığı nasıl yakaladınız?

EK 2.

MÜLAKAT YAPILAN KİŞİLER İLE İLGİLİ BİLGİLER

Mülakat Yapılan Kişinin Adı	Mesleği	Doğum Yılı	Cinsiyeti	Mezun Olduğu Okullar	Bildiği Yabancı Diller
A. D.	Deri İmalatçısı	1962	Erkek	Ankara Koleji, Marmara Üniversitesi- Ekonomi Bölümü	İngilizce
Z. F.	Tasarımcı	1955	Kadın	İstanbul İngiliz Kız Lisesi, İngiltere Sussex Computer Science, Control Data Institute (Programcılık Sistem Analizliği), Tatbiki Sanat Okulu	İngilizce, Almanca, Fransızca
A. Ş.	Deri Aksesuar İmalatçısı	1954	Erkek	Marmara Üniversitesi - İşletme Bölümü	İngilizce (Okul)
U. A.	Mağazacılık	1951	Kadın	Notre Dame de Sion Fransız Kız Lisesi	İngilizce, Fransızca (Okul), İtalyanca (İş), Rumca
R. P.	Sanat Danışmanı	1946	Erkek	İstanbul Üniversitesi - Psikoloji Bölümü	İngilizce, Fransızca, Ermenice
D. A.	Halkla İlişkiler	1944	Kadın	Ankara Kız Lisesi, Ankara Üniversitesi - Hukuk Bölümü	İngilizce, Fransızca (Okuma, Anlama)
L. L.	Mağazacılık	1938	Erkek	Saint. Joseph, Saint Michel Fransız Erkek Liseleri	İngilizce, Fransızca (Okul), İtalyanca (İş)
H. G.	CEO, Tekstil	1937	Erkek	Tarsus Amerikan Koleji, The University of Manchester	İngilizce (Okul), İtalyanca (Orta Düzey), Almanca (Anlama, Kolejde),

BİBLİYOGRAFYA

- Aktar, Ayhan, yay. haz. *Yorgo Hacidimitriadis'in Aşkale - Erzurum Günlüğü 1943*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Bauman, Zygmunt. *Küreselleşme – Toplumsal Sonuçları*. Çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- . *Sosyolojik Düşünmek*. Çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010.
- Baudrillard, Jean. *Tüketim Toplumu Söylenceleri Yapıları*. Çev. Hazal Deliçaylı ve Ferda Keskin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- Bourdieu, Pierre. *La Distinction - Critique Sociale du Jugement*. Lonrai: Les Édition de Minuit, 1979.
- . *Pratik Nedenler - Eylem Kuramı Üzerine*. Çev. Hülya Uğur Tanrıöver. İstanbul: Hil Yayın, 2006.
- . "The Forms of Capital" *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* içinde. Yay. Haz. J. Richardson. New York: Greenwood, 1986. 241-258.
- Buğra, Ayşe. *Devlet ve İş Adamları*. Çev. Fikret Adaman. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- . "Anadolu'da Gülen Cemaati Tedirginliği Var." T24, *Bağımsız İnternet Gazetesi*. Yay. Haz. Hazal Özvarış. Url: <http://t24.com.tr/haber/prof-ayse-bugra-anadoluda-gulen-cemaati-tedirginligi-var/224944>, Erişim tarihi: 08.06.2013.
- Cantek, Levent. *Cumhuriyetin Büluğ Çağı – Gündelik Yaşama Dair Tartışmalar 1945-1950*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Crompton, Rosemary. "Consumption and Class Analysis" *The Production and Experience of Consumption* içinde. Yay. haz. Stephen Edgell ve Kevin Hetherington. Cambridge: Blackwell Publishers, 1996.
- De Certeau, Michel. *L'invention du Quotidien I Arts de Faire*. Paris: Editions Gallimard, 1990.
- Gardiner, E. Michael. "Michel de Certeau: The Cunning of Unreason" *Critiques of Everyday Life* içinde. Londra: Routledge, 2000. 157-179.

- Featherstone, Mike. *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*. Çev. Mehmet Küçük. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1996.
- Giddens, Anthony. *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori – Marx, Durkheim ve Max Weber'in Çalışmalarının Bir Analizi*. Çev. Ümit Tatlıcan. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- , ve David Held, yay. haz. "Max Weber: Selection from *Economy and Society*, vols. 1 and 2, and *General Economic History*" *Classes, Power, and Conflict – Classical and Contemporary Debates*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1982.
- Goffman, Erving. *The Presentation of Self in Everyday Life*. Newyork: Anchor Books, 1959.
- Grenfell, Michael. "Biography of Bourdieu" *Pierre Bourdieu - Key Concepts* içinde. Yay. haz. Michael Grenfell. Durham: Acumen, 2010. 11-25.
- Gürbilek, Nurdan. *Vitrinde Yaşamak - 1980'lerin Kültürel İklimi*. İstanbul: Metis Yayınları, 2009.
- Hakko, Vitali. *Hayatım Vakko*. İstanbul: Şedele Matbaacılık, 1997.
- Işık, Oğuz ve M. Melih Pınarcıoğlu. *Nöbetleşe Yoksulluk – Gecekondulaşma ve Kent Yoksullukları: Sultanbeyli Örneği*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Kentel, Ferhat. *Ehlileşmemek, Düzleşmemek, Direnmek*, Söyleşi: Esra Elmas. İstanbul: Hay Kitap, 2008.
- Keyder, Çağlar, yay. haz. *Istanbul – Between the Global and the Local*. Oxford: Rowman and Littlefield Publishers, 1999.
- Koç, Rahmi. "Kurucumuzun Mesajı": Rahmi Koç Müzesi internet sitesi, Url: http://www.rmk-museum.org.tr/rmk_kurucumuzun_mesaji.htm, Erişim tarihi: 15.01.2013.
- Kozanoğlu, Hayri. *Yuppiler, Prensler ve Bizim Kuşak*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.
- Lefebvre, Henri. *Modern Dünyada Gündelik Hayat*. Çev. Işın Gürbüz. İstanbul: Metis Yayınları, 2010.
- Mağgönül, A. Zeynep. *'Seçkin' Sementin 'Seçkin' Sakinleri – Teşvikiye-Nişantaşı*. İstanbul, Kitabevi, 2006.
- Orçan, Mustafa. *Osmanlı'dan Günümüze Modern Türk Tüketim Kültürü*. Ankara: Harf Eğitim Yayıncılığı, 2008.
- Özsöz, Cihad ve Aylin Görgün Baran. "Pratik, Kültür, Sermaye, Habitus ve Alan Teorileriyle Pierre Bourdieu Sosyolojisi" *Sosyolojide Yakın Dönem*

Gelişmeler içinde, Eskişehir: AÜ AÖF Yayınları, 2013. 2-19.

Saraç, Tahsin. *Büyük Fransızca - Türkçe Sözlük, Grand Dictionnaire Français - Turc.* İstanbul: Adam Yayınları, 1994.

Savage, Mike ve Brian Longhurst. "Social Class, Consumption and the Influence of Bourdieu: Some Critical Issues" *The Production and Experience of Consumption* içinde. Yay. haz. Stephen Edgell ve Kevin Hetherington. Cambridge: Blackwell Publishers, 1996.

Touranie, Alain. *Critique de la Modernité.* Paris: Librairie Artheme Fayard, 1992.

Turner, Bryan S. "Mass Culture, Distinction and Lifestyle" *Concepts in Social Thought – Status* içinde. Yay. Haz. Frank Parkin. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1988.

Warde, Alan. "Afterword: The Future of The Sociology of Consumption" *Consumption Matters: The Production and Experience of Consumption* içinde. Yay. haz. Stephen Edgell ve Kevin Hetherington. Cambridge: Blackwell Publishers, 1996. 302-12.

Weber, Max. "Class, Status, Party" *Class, Status and Power: Social Stratification in Comparative Perspective* içinde. Der. R. Bendix ve S. Martin Lipset. Londra: Routledge, 1967. 21-28.

Zürcher, Eric Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi.* Çev. Yasemin Saner Gönen. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.